

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

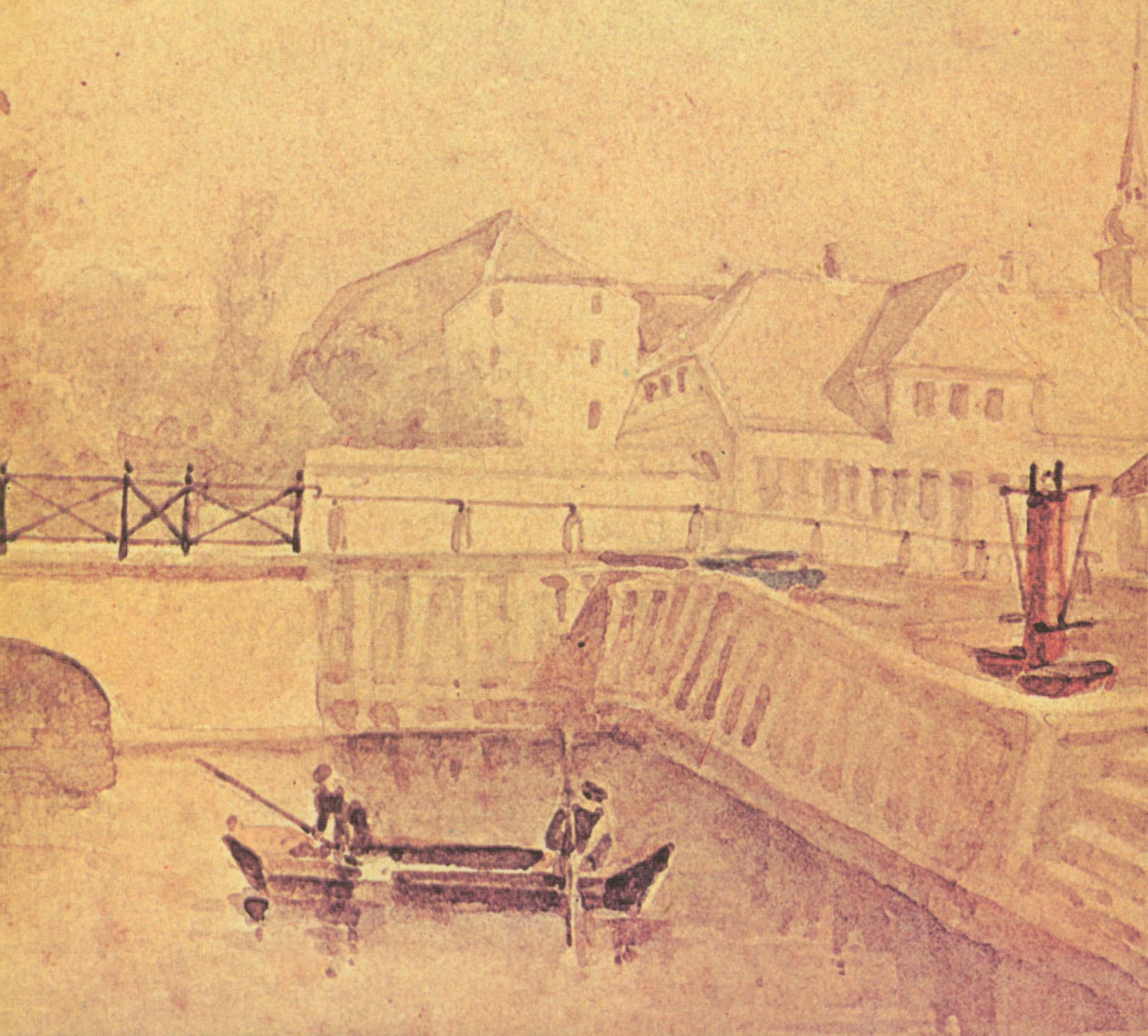
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Emanuel Sejr **ÅRHUS**
PROFILER

ÅRHUS-PROFILER

Tilgnet

BOGREVISOR SØREN LUND

med tak for god og altid

beredvillig hjælp

Emanuel Sejr

ÅRHUS-PROFILER

*Skikke, personer og begivenheder
i den svundne by*

Udgivet af Århus byhistoriske Udvalg

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS

1974

Omslag :

Udsnit af akvarel af Fr. Visby:

Ågade og åen, set mod Frederiksbro og Hammershøjs gård
(nu Magasin du Nord) i Immervad.

Pumpen th. er til »sugeværket«, der medvirkede
til åens opmudring.

*

Titelvignet :

Århus bys segl

Tegning af E. Rondahl efter en
original fra 1421

*

© 1974 by E M A N U E L S E J R

ISBN 87 504 0353 2

Aarhus Stiftsbogtrykkerie A/S

Indhold

Forord	7
LIVET I HVERDAG OG FEST	
Nytår ..	11
Fastelavn	18
Dilettantkomedie	23
Fest omkring Fiskerhuset ..	28
Om begravelser I-II ..	32
MUSIKLIV	
De gode gamle dages militærmusik	45
En musikalsk boheme ..	53
TRÆK AF BYENS HISTORIE	
Åen – byens moder ..	61
Borgervæbningen	67
De fjendtlige besættelser i 1848 og 1849	73
Dannebrog-polka	80
Valg i Århus 1848 og 1849	84
Den første selvstændige Århus-banks oprettelse ..	89
Da Århus byråd bestod af lutter Højremænd	94
PERSONER OG PERSONLIGHEDER	
Hellig Niels og hans kilde	101
En statsmands sidste år ..	107
Konrektor og komponist ..	112
En skuespiller bliver til ..	117
Frederik VII.s mor ..	126
To malerskæbner	134
To forkæmpere for kvindesagen	140
En skuffet overlærer	146
En lærerpersonlighed	151
En sprogmand mindes Århus ..	158
»Min søn Julius« ..	167
Harboørepræsten	176
Drakenberg-Johnsen ..	194

*Den forringede kvalitet
af en del billedgengivelser skyldes,
at de stammer fra aviser,
postkort eller ældre,
beskadigede fotografier.*

Forord

De i denne bog samlede artikler har tidligere været trykt i Aarhus Stiftstidende, nogle så langt tilbage som i 1920'erne; de fleste er dog her suppleret med uddybende stof, og en enkelt er udvidet til mere end det dobbelte omfang.

Det må dog indrømmes, at det ofte drejer sig om »små« emner, og undertiden er de måske kun kuriøse; men det »store« spejles ofte i de små ting og i de snævre forhold, ja, i mange tilfælde er det typiske allertydeligst der, hvor det komplicerede forenkles – og det var netop det, som skete i den lille provinsby i gamle dage.

Hovedvægten er dog lagt på det biografiske: »personer og personligheder«: thi uanset rang og stand og uanset større eller mindre begavelse vil enhver person afspejle livet på en eller anden måde og dermed også livet, som det formede sig i fortidens Århus.

For megen værdifuld hjælp ved kritisk gennemgang af manuskriptet og en omhyggelig læsning af korrekturen takker jeg afdelingsbibliotekar *Kjeld Elkjær* og arkivar *Finn H. Lauridsen*, som begge desuden har været behjælpelig med fremskaffelse af billedmaterialet til bogen.

E. S.

LIVET I HVERDAG OG FEST

I noterne er anvendt følgende forkortelser :

A.St.	Aarhus Stiftstidende.
Å.St.årb.	Årbøger udgivet af Historisk Samfund for Århus Stift.
Hertel	Chr. Vest Hertel: Aarhus Dom- og Cathedral-Kirke I-II, 1809-10.
Hoffmeyer	J. Hoffmeyer: Blade af Aarhus Bys Historie I-II, 1904-11.
Hübertz	J. R. Hübertz: Aktstykker vedk. Staden og Stiftet Aarhus I-III, 1845-46.

Nytår

Hvordan har århusianerne fejret nytår i gamle dage?

De har ikke gået på restaurant, som vi gør det, for restaurationsliv uden for »klubben« var et ukendt begreb. Det par gæstgivergårde, som fandtes i byen, var beregnet for tilrejsende gæster og besøgte ikke meget af borgerne i byen, især da ikke af damerne. Det ville ganske simpelt være uanstændigt.

Men man har i udstrakt grad sendt hinanden gode nytårsønsker, helst på vers; de kunne også være ledsaget af tegninger. I slutningen af det 18. århundrede averterer maler Nyegaard i Aarhus Stiftstidende, at man hos ham kunne få »Nytårs-tegninger i couleurer og alle faconger« med eller uden vers¹. I 1797 annoncerer bogbinder J. C. Nordstedt, at der hos ham »kan bekommes alle slags nytårsvers på silke, tilligemed portefuiller, samt sorte og illuminerte qvodlibet, blomsterstykker og prospecter; ligeså vers på hele arker dels couleurete dels ikke«². Det følgende år tilføjes det i annoncen, at versene er »forfattet af Danmarks mest yndede digtere«.

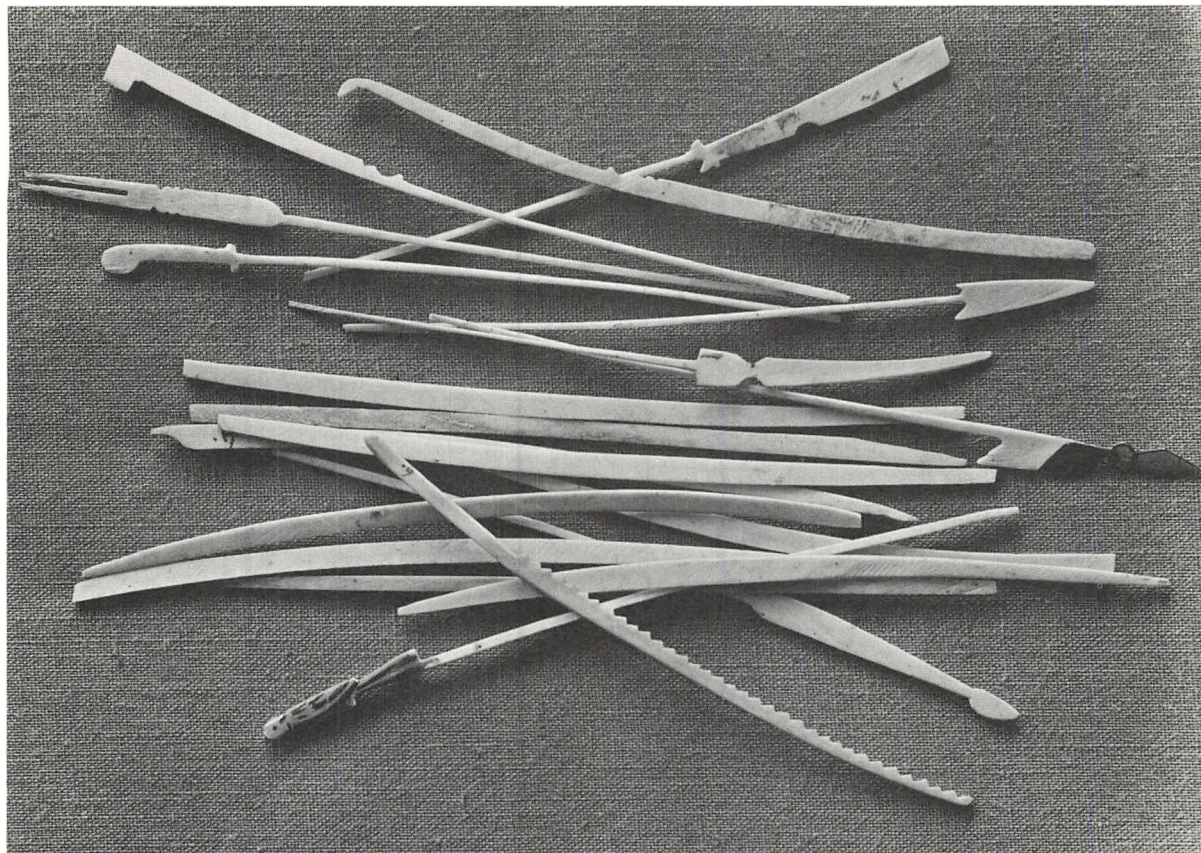
De forholdsvis få nytårsvers, som er bevaret fra hine svundne tider, synes nu ikke at stamme fra hverken Oehlschlägers pen eller fra nogen anden »yndet« digter. De er temmelig tarvelige som efterfølgende:

Al den held, hr. ven! du ønsker dig,
og den du fortjener, du opnåe;
upåtvivleligen lykkelig
du da sikkert blive måe.

Nytårsversene kunne også benyttes som frierbrev, hvad de dog ikke blev bedre af. Men hensigten med dette vers har i hvert fald ikke været til at tage fejl af:

Sig, min pige, hvad du ønsker dig.
Jeg mig ønsker dig til nytårgave.
O, at himlen ville det så lave,
at jeg snart som kone favner dig.
Jeg da blandt de lykkeliges tal
mig med glæde regne skal.

Nytårsønskerne kunne være »transparente, pressede og kobberstukne«, de kunne være på »flor med guld-zirather eller perlenavne eller fine kriderede blanquetter med guld og sølv«, og en boghandler averterer med »udsøgte nytårsønsker, af hvilke de fleste ville gå i opfyldelse«. Det var jo altid et fremskridt. I 1830 dukker billedbøgerne op, og boghandler Warberg har ikke mindre end 25 forskellige selskabsspil til salg. Med andre ord: vi nærmer os nutidens forhold.

Nytårsaften 1815 indførtes en ny skik, nemlig en gudstjeneste i Domkirken. I Aarhus Stiftstidende for 12. januar 1816 hedder det: »At festligholde årets sidste aften med sang og tale i Herrens Tempel er en skik, der i hele Danmark har været afskaffet i 280 år, og over hvis fornyelse alle sande kristne med rette glæder sig...«. Det med de 280 år passer jo meget godt: 280 fra 1816 giver 1536, altså reformationens indførelse. Formodentlig har katolikerne haft en messe nytårsaften, og naturligvis måtte reformationen afskaffe den slags papisteri. Men nu indførte man altså igen en gudstjeneste nytårsaften, og at dømme efter avisen, var man glad for den nye skik: »I talrige skarer strømmede århusianerne til deres Domkirke...«³. Hvor længe skikken har holdt sig, kan ikke oplyses, men i hvert fald i 1840erne var den gået i glemmebogen: I Aarhus Stiftstidende for 12. januar 1849 skrives der om en gudstjeneste nytårsaften, som pastor Bruun i Saxild har afholdt, og i denne forbindelse gøres der opmærksom på, at »tidligere har samme skik eksisteret her i byen, og for ikke mange år tilbage androg et stort antal af byens indvånere den daværende biskop om, at den atter måtte blive indført. At andragendet afsloges havde rimeligvis sin grund i, at en sådan gudstjeneste ville komme i kollision med den for nytårsdag forordnede, og måske en vis frygt for, at forargelig uorden skulle afstedkommes...«.

Skrabnæsespil, et af boghandler Warbergs 25 forskellige selskabsspil, hvor det gjaldt om at flytte forskellige figurer ud af bunken. Den, der tabte, blev skrabet let over næsen med en af figurerne, »saven«. Spillet findes i »Den gamle By«.

Eil

Gode! hvor Din Fod hentræder,
 Ledes Dig ufølte Glæder,
 Som kun Dydens Bei bereder,
 Fri fra Sorg til Maalet hen
 Af de høie Saliqheder,
 Som dig suffes af Din Vep.

Eil

At nyde lidt af alt, men nyde alt med Maade,
 Det er, saa synes mig, langt bedre end en Kur;
 Elff, drik, og syng og dans, lad ingen Doctor raade,
 Da fryder sig dit Sind, da styrkes din Natur.

*Prøver på forskellige nytårsønsker
 o. 1800.*

Foruden nytårsversene, som vel mest var beregnet for udenbys venner, brugte man i det gamle Århus i stor udstrækning personligt at ønske hinanden et glædeligt nytår. Det foregik selve nytårsdag, og det var enhver brav borgers pligt at aflægge en visit hos alle sine bekendte, også de fjernere. Resultatet var, at hele byens mandlige del – for det var jo et mandssamfund – fo'r rundt fra formiddagen af til langt hen på eftermiddagen; og i hvert hus var man nødt til at drikke et glas vin og spise et par jødekager, således at de arme mænd kom hjem om aftenen, udasede og ofte med en god rus.

I et vers, som rektor H. H. Blache har indført i sin almanak 1837, er nytårssituationen taget på kornet:

Den hele by bliver splittergal –
 Madammen sidder på stads i sin sal.
 På bordet står vin, konfekt og kager,
 rosiner og mandler og flere sager,
 mens mændene bisse i byen omkring
 og gratulere og pointere
 og får sig en halv perial eller mere⁴!

At denne visit-galskab levede i bedste velgående endnu i 1872, kan man se af et utrykt brev (Det kongelige Bibliotek) fra bankdirektør Harald

Skovby til Carl Ploug. Det hedder her: »Nytårsdag er fornøjelig her, så sidder kvindfolket hjemme med vin og julekna, og »vi« kiler rundt til gode venner og bekendte. Jeg begyndte hos (borgmester) Schmidten og (bankkasserer) Fabricius og kom hjem kl. 4 med mere sherry i livet, end jeg ellers nyder om formiddagen året igennem; og imidlertid havde Agnes (søsteren) naturligvis haft sin omgang; thi enhver visit honoreres straks«. Endnu i 1894 skriver Skovby: »Nytårsdag gjorde jeg 10 visitter og kom dygtig træt hjem...«.

Foruden disse mere private nytårsvisitter var der imidlertid også en række mere forretningsmæssige, f.eks. af stadsmusikanten, der i spidsen for et lille musikkorps drog rundt til alle mere velhavende familier, stillede sig op i forstuen og gav et nummer, hvorefter han selv kom indenfor og fik et glas vin samt indkasserede 2 rdlr. Også brandtambouren, lodserne og andre drog rundt på denne måde, og især meldte en sværm af håndværkslæredrenge sig hos mesterens kunder for at gratulere til det nye år – og for at få en skilling eller to. Denne pænere form for pengeafpresning tog dog så stærkt overhånd, at mange reagerede, og i 1838 drøftedes sagen endog i borgerrepræsentationen, og byens vise fædre henstillede til magistraten, at det forbødes de forskellige bestillingsmænd at foretage »den til nytår sædvanlige omgang i husene, som i de senere år har tiltaget i en sådan grad, at den virkelig må anses for byrdefuld for indvånerne«⁵.

Men så let gik det ikke. Brandtambouren reagerede nemlig ved ganske simpelt at opsigte sin stilling »på grund af, at det er ham forbuden at indsamle gaver til nytår«. Og han må have været en betydningsfuld person, som ikke var let at erstatte; thi de eligerede borgere beslutter at »anmode ham om at give møde på rådstuen for om muligt med ham at træffe overenskomst«⁶. Senere ses intet i forhandlingsprotokollen om denne sag, så tambouren har nok fået sin vilje. Det fremgår da også af Rasmus Niensens og højesteretsassessor G. A. Jensens erindringer, at man fortsatte med nytårsgratulationerne i 1840erne og 1850erne. Magistraten søgte dog igen at dæmme op i 1843, denne gang særlig mod læredrengene. Det hedder i et avertissement i Aarhus Stiftstidende: »Da der til os er indkommet besværing over, at håndværksdrenge og andre ved deres tryglerier til nytår overløbe og plage byens indvånere, og et sådant forhold, foruden at det kan anses som et slags betleri, må være bedærvende for dem, som give sig af dermed, så tror magistraten, inden den griber til andre forebyggelsesmidler, at burde henvende sig til mestrene i særdeleshed og til byens indvånere i almindelighed med opfordring til at forebygge og afvise slige personer«⁷. Man var altså gået betydelig forsigtigere frem denne gang og undlod ligefrem at forbyde; noget har foranstaltningen vel også frugt, men endnu i mange år fortsatte »omgangen« i husene. Imidlertid var borgerne selv ikke mindre ked af deres egne anstrængende nytårsvisitter, og allerede i 1837 træffer vi i avisen en notits om, at »en betydelig del af vor bys embedsmænd og borgere have i disse dage underskrevet en overenskomst – mindre kunne ikke gøre det – om ikke mere at gå omkring på nytårs-

dag som hidtil, for at ønske hverandre et glædeligt nytår«. Og avisen tilføjer stolt: »Atter et skridt fremad«⁸.

Dog også her var det så som så med fremskridtet. Endnu 1840erne igennem og meget længere fortsatte man som nævnt med nytårsvisiteterne. Gamle skikke er sejlivede.

Selve nytårsaften blev ikke særlig fejret – bortset fra de voldsomme kvanta mad, man satte til livs. Jul og nytår var også dengang madorgiernes tid, og da alle retter var hjemmelavede og særdeles bastante, var juletiden en sand ildprøve for fordøjelsen. Julemaden var risengrød, gåsesteg og æblekage; alt blev indtaget i store måder, og når man derefter havde set lidt på juletræet, fik man kaffe med friskbagt julekage skåret i store, svære skiver. Senere spillede man lotteri om pebernødder, der altid forefandt sig i skæppevis, og til sidst blev man stopfodret med æbler, punch, småkager og knas, hvorefter man, som Rasmus Nielsen skriver, var så mat som en klapperslange, der nylig har slugt et får.

I dagene mellem jul og nytår florerede selskabeligheden, hvor overfodringen fortsattes, og nytårsaften var atter en stor hjemmets spisefest, hvor de samme solide retter yderligere suppleredes med æbleskiver.

Rimeligt nok har man da været så mat, at der ikke var megen energi til nytårsløjer. Men en smule måtte man dog foretage sig for at hjælpe på fordøjelsen, og udskejelserne bestod mest i, at man kastede potter på venners og bekendtes døre; undertiden gik det også ud over fjendernes, og potterne kunne i så fald være fyldt med aske, som fuldkommen fyldte forstuen med en tyk tåge. Der kunne desuden være fårekylinger i potterne. Det skete også, at unge mennesker klædte sig ud og lavede løjer hos familiens omgangskreds. Men de var ikke ondartede og endte gerne med, at man blev budt ind til punch⁹.

De nye skikke for fejringen af nytåret kom midt i århundredet; de bestod i musik, fakkeltog og sang. I Århus kan man tidsfæste skikkens indførelse, idet Aarhus Stiftstidende for 2. januar 1853 fortæller om den nye tingenes tilstand: »På mange steder har det som bekendt alt længe været skik, at ethvert nyt år i dets første fødselsøjeblik hilses med festlig sang. Denne smukke og betydningsfulde skik har nu også vundet indgang her hos os og vil forhåbentlig hævde sig gennem kommende tider. I det nys udrundne års sidste time havde en talrig mængde af byens indvånere samlet sig på det store torv. Man dannede kreds om musikkorpset og faklerne og ventede således i tavshed det nye års frembrud. I samme øjeblik som midnatsklokkens sidste slag lød fra Domkirketårnet, istemtes en højtidelig nytårshymne, hvorefter et par fædrelandske sange blev afsungne. Til slut udbragtes et med 9-foldigt hurra besvaret leve for kongen, hvortil knyttedes et ønske om held og lykke for vort elskede fædreland«. Se, det var jo overmåde adstadigt og stilfuldt. Senere gik det anderledes til. Da var der ikke tale om »i tavshed« at afvente det nye års frembrud, og det man istemte, når klokken slog 12, var ikke »højtidelige nytårshymner«.

At skyde nytår ind med fyrværkeri er i Århus ikke nogen særlig gammel skik. I 1815 blev »al såkaldt nytårsskyden på gaden, i gårde, tofter

eller på vejene omkring byen« udtrykkelig forbudt af politimester Schumacher¹⁰. Man havde nok i 1850erne knaldperler, som kunne kastes på fortovet uden for naboernes gadedøre, men de anvendtes ikke meget og kun under ganske beskedne former. Først i slutningen af forrige og begyndelsen af dette århundrede blev nytårsaften fejret med de fyrværkeri-kanonader, som alle ældre vil have i frisk erindring. Hele aftenen knaldede skuddene overalt i byen, men specielt koncentrerende sig om strøget, det vil sige gaderne fra banegården til torvene, hvor et folkehav bølgede frem og tilbage. Mest unge mennesker naturligvis. Det var nærmest livsfarligt at være på gaden nytårsaften: »kinesere«, »skruptudser« og »kanonslag« eksploderede uafslædt og kastedes ugenert ind i mængden, fortrinsvis hvor betjentene færdedes.

For politiet var nytårsaften i det hele taget meget besværlig. Det var ikke usædvanligt, at en betjent eller to måtte bringes på hospitalet mere eller mindre skamferet af brandsår, og at holde løjerne inden for blot nogenlunde rimelige grænser var temmelig håbløst. For at få fat på de værste urostiftere blandede en del betjente i civil dragt sig i vrirmlen og mærkede de mest ondartede bøller med kridtstreger på ryggen, og derefter gik de uniformerede betjente i gang med anholdelserne. Politistationen var ofte overfyldt nytårsaften.

Men det forslog så lidt. Selv skikkelige unge mennesker, som hele året levede stiltfærdigt og lovlydigt, gik nytårsaften over gevind og fandt på endogså særdeles ondartede streger. Trækvogne blev kastet i åen, som dengang ikke var overdækket, og selv en stor flytteomnibus ville være havnet samme sted, hvis den ikke var blevet hængende i rækværket ved Immervad. Endogså daværende politiassistent Hauerbach forsøgte nogle unge mennesker at kaste i åen ved Clemensbroen. Han blev reddet i sidste øjeblik.

I det hele taget gik bestræbelserne først og fremmest ud på at drille politiet. Det skete, at en sværm kåde unge mennesker samledes umiddelbart uden for politistationen og skød løs, og da det ikke hjalp, begyndte man at råbe i kor ind til Hauerbach: »Kan du så komme ud, din lille laban!«.

Det virkede. Hauerbach, som havde et godt humør, kom hen til vinduet, hilste elskværdigt og sagde: »Ja, et øjeblik, så skal De få de klø, De gerne vil have«.

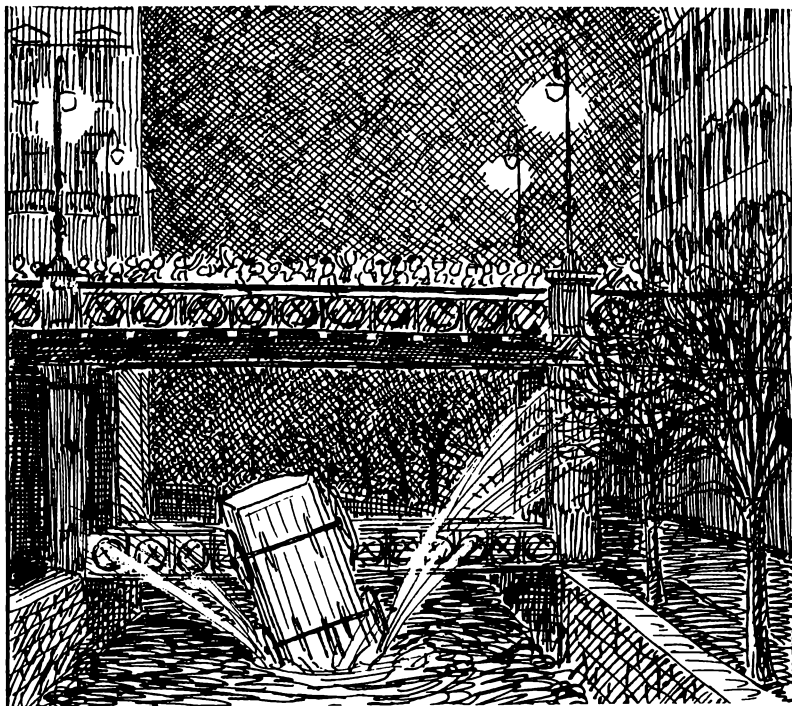
Og så blev pladsen ryddet¹¹.

Når klokken nærmede sig halvtolv, strømmede mængden ned mod havnen, hvor et mægtigt kommunalt fyrværkeri afbrændtes for at fejre det nye år. Men endnu var man ikke tilfreds. Bagefter samledes man på Store Torv for at blive »ryddet« af politiet. Det var det allermest spændende. Og når så betjentene endelig gik løs på mængden, styrtede man med hujen og skrigen til alle sider. Derved opstod en fuldkommen livsfarlig trængsel i Borgporten, som jo dengang var langt smallere end nu, og et par butiksruder gik gerne i løbet, indtil forretningsfolkene, kloge af skade, ganske simpelt satte brædder for vinduerne.

Så kom verdenskrigen i 1914, og den alvorligere anvendelse af krudtet

Karikatur af politiassistent Hauerbach, tegnet af Jens Ravnholm.

»Med et fantastisk plask havnede
arbejdsvognen i åen«. Tegning
af Victor Jensen. Århus Kommunes
Bibliotekers Lokalhistoriske Samling.

lagde ligesom en dæmper på nytårsløjerne. Men den afgørende forandring skete først, da det ved lov blev forbudt at sælge fyrværkerisager efter 1. december, en fornuftig bestemmelse, som sikkert burde være gennemført på et langt tidligere tidspunkt.

¹ A.St. 7.12.1796. ² A.St. 9.12.1797. ³ A.St. 12.1.1816. ⁴ Den gamle Bys årbog 1944, s. 52. ⁵ Eligerede borgeres protokol 14.12.1838. (Århus byråds arkiv). ⁶ Eligerede borgeres protokol 8.3. 1839. (Århus byråds arkiv). ⁷ A.St. 30.12.1843. ⁸ A.St. 27.12.1837. ⁹ A.St. 4.5. 1874 Tillæg. ¹⁰ A.St. 29.12.1815. ¹¹ Demokraten 31.12.1927 og A.St. 21.1.1930.

Fastelavn

Fastelavnsskikkene går helt tilbage til den katolske tid, thi Fastelavn er den dag, fasten begynder; og den frivillige faste har vi ikke kendt herhjemme i århundreder. Men en del af de skikke, der knyttede sig til Fastelavn, holdt sig dog godt nok under protestantismen, og deres former var mangfoldige: på landet er enkelte af disse skikke som ringridning og »katten af tønden« bevaret, men i byerne er de folkelige fastelavnsløjer stort set overtaget af børnene: en beskeden maske og fars aflagte hat eller lidt farvelade på næsen og en hjemmelavet knebelsbart udgør kostumet, og et par barokke sange er hele ceremoniellet. Hvad der derudover er bevaret af Fastelavnsskikke, er koncentreret i de indendørs karnevaller, festligheder, hvis navn fortæller om årsagen til hele postyret: Karneval betyder »farvel til kødet«, og karnevalsløjerne er altså den sidste rest af de folkelige fester, som i gamle dage gav de gode borgere lejlighed til at forlyste sig og rase ud, inden de begyndte på fastetidens spægelse og forsagelse.

Tidligere har formodentlig de forskellige håndværkerlaug og korporationer arrangeret karnevalsagtige optog gennem byen, men de er forlængst gået af brug. Kun sømændenes optog holdt sig længe i enkelte byer, der husede en større fisker- og sømandsbefolkning, for søens folk var i gamle dage ofte tvunget til at tilbringe vinteren hjemme. Mange skibe – og der var jo kun tale om sejlskibe – lagde op om efteråret for først at stå til søs igen, når foråret meldte sig, og isen var borte. I »vinterliggernes« behagelige, men ikke meget indbringende otium var det ikke blot en adspredelse at arrangere fastelavnsoptog, men tillige en lejlighed til at forøge de sparsomme indtægter.

Et sådant sømands-fastelavnsoptog var også »Chaluppen« eller »Sluppen« i Århus¹. Med enkelte, kortere afbrydelser har skikken holdt sig gennem århundreder og har gjort manganen grå og kold fastelavnsmændag til en farverig folkelig festdag. Slup-optoget formede sig i gamle dage omtrent således: En båd, i mange år en grønmalet barkasse, blev sat på en vogn og bemanded med matroser, iført hvide skjorter og brede, røde livbælter, røde sløjfer på armene og lommetørklædet flot dinglede på den ene side. Desuden havde de blanke hatte, som en matros i festdragt dengang måtte have det, og der var ofte lejlighed til at »lette på den blanke hat-hat-hat«. Agter i båden sad foruden musikken, der stadig spillede bestemte melodier, den høje chef, »admiralen«, med trekantet hat, samt en bådsmand. Den sidste var i mange år »lamme Ras med træbenet«, der kunne slå de dejligste triller på bådsmandsfløjten.

Admiralen var i forrige århundrede ligeledes en gæv sømand, som havde mistet sit ene ben i slaget på reden; senere blev det Kresten Scheiby, der i sine unge år havde været til søs og under Treårskrigen var ombord på »Christian VIII«, kort før den sprang i luften. Da Scheiby sagde søen farvel, blev han dampskibsdrager. Han kommanderede sluppen i 52 år indtil sin død i 1896. På grund af sit gode humør var han meget populær i Århus. Efter Scheiby fulgte Heidebrecht som admiral, men kun en kort tid; den sidste chef for sluppen før første verdenskrig var Ole Madsen i Ridderstræde.

Foran og bag ved båden gik en skare sømænd, klædt ligesom matroserne i sluppen; de bar en mængde flag, som i sin tid stilledes til rådighed af havnen. Vognen med båden holdt stille ud for hver mere anselig gård, og ved siden af båden udførtes så en snurrig kontradans. Museumsdirektør Peter Holm, der har udgivet en del af Fr. Visbys billeder, fortæller, at dansen i de senere år endte med at blive en ret kedsommelig trippen til en udtrådt melodi, mens det tidligere kunne være en livlig engelsk reel, der blev danset med en applomb, som nok kunne give dansernes koner noget at tænke på.

Under dansen gik en del slupmænd med grønne blikbøsser ind i husene for at samle penge ind, ligesom tilskuerne og de forbipasserende måtte give deres skærv. Når bidraget var af anselig størrelse, fik de ædle givere et passende antal hurraer, idet bådsmændene gav signal med fløjten for hvert hurra.

Sluppen startede i forrige århundrede allerede kl. 7 morgen fastelavnsmandag, og kursen blev straks sat mod Marselisborg, hvor godsejer Ingerslev altid betænkte sømændene med en klækkelig pengegave. Derpå

»Sluppen går«. Frederik Visbys akvarel af slupmændene i bramfri udfoldelse.
»Den gamle By«.

drog man tilbage til Jakob Skomager, Skolegade 7, hvor man gjorde ophold for at få en forfriskning, som bestod af varmt øl. Så var klokken bleven godt otte, og nu tog sejladsen for alvor sin begyndelse: gade op og gade ned, og overalt blev optøget modtaget med jubel af børnene. Bådsmændene gav signal, når der skulle standses, og Peter Holm skriver, at tre pift i fløjten foran et hus betød, at man derindefra havde givet mindst 1 krone til slupmændene, men når man i småfolks gader, f.eks. Fiskergade, hørte de tre pift, da betød det ikke en krone, men forkyndte, at nu passerede man en gammel skippers eller skipperenkes hus, og det var en honnør, de gamle beboere altid var sjæleglade for.

Ved Vesterport blev der gjort et lille ophold hos købmand Baden, hvor slupmændenes koner plejede at møde op med mad til deres mænd. Også andre steder var der ophold, og når man passerede Store Torv, var det altid skik, at der fra Hotel Royal blev sendt en flaske portvin ud til admiralen. Helt ud til Ceres gik turen, og etatsråd Meulengracht tog overmåde vel imod slupmændene og bød dem på en forfriskning.

Således gik det dagen lang, og om aftenen samledes man til en lystig sammenkomst, hvor man efter bedste evne rekreerede sig efter den ofte meget kølige tur. Dagens indtægt deltes ligelig mellem fattige fiskeres og sømænds efterladte og sluppens mandskab – omtrent samme ceremoniel, som gælder for sluppen den dag i dag.

Sømændenes optog har imidlertid ikke altid været lige populært. Af de »eligerede borgeres« protokol for 1841 fremgår det, at søfolkene dette år har søgt om tilladelse til som sædvanlig »at køre om i byens gader med chaluppen og flag for at indsamle gaver; men da det forrige år blev betydet, at det var sidste gang, man kunne anbefale denne sædvane, så fandt man ingen anledning at forandre noget i denne beslutning«.

I 1843 prøver søfolkene dog igen at overtale borgerrepræsentationen og ønsker tilladelse til at drage gennem gaderne med sluppen for, som det hedder i ansøgningen, »at præsentere det danske flag«. Men byens vise fædre kunne heller ikke denne gang anbefale, tværtimod, de afviser med hårde ord om, at »hensigten som bekendt ikke er at præsentere det danske flag, men derimod at drive et efter forsamlingens mening for mange indvånere byrdefuldt og i det hele upassende betleri«².

Der gik dog ikke mange år, før en blidere vind og et venligere syn på sluppen gjorde sig gældende hos de »eligerede borgere«. I hvert fald fra 1850erne sås de blankhattede sømænd igen hver fastelavnsmandag, slupmelodierne klang i gaderne, kontradansen trådtes med godt humør, og hurraerne gjaldede i takt med bådsmændens fløjte til stor fryd for alle børn og barnlige sjæle – og til skade vel for ingen.

I 1864 afstod søfolkene selv fra at køre gennem byen³, men ellers drog sluppen lige til 1914 hvert år på sit triumftog gennem byens gader; så kvalte krigens alvor den for en tid. Men i 1930 optoges skikken igen. Det skyldtes ikke mindst skibshandler Johnsens utrættelige anstrængelser – hans hjerte bankede altid varmt for søens folk. Det lykkedes at få slup-optøget rekonstrueret, hvad måske ikke var så svært. Vanskeligere var det at få myndighedernes tilladelse til togtet gennem byen; thi

»Sluppen« på Åboulevarden i 1953
med admiral Anton Rasmussen og
bådsmand Laursen.

blandt det moderne samfunds mangfoldige og indviklede lovparagraffer var der ingen, som netop tog sigte på en fortidslevning som sluppen. Men det lykkedes, efter at slupinstitutionen selv var sat i paragraffer og havde fået udnævnt en af politimesteren godkendt kontrolkomite til at påse, at alt gik rigtigt til. I sluplovenes § 4 hedder det således: »Alle mand skal være sømmelig klædt (hvid skjorte, rødt armbind, rødt livbælte, høj hat) og skal holde sig ædru, så længe toget varer«⁴.

Denne sidste passus rører måske nok ved et af de punkter, som i gamle dage var medvirkende til, at sluppen engang imellem kom i miskredit. Thi ikke blot skete det, at enkelte slupmænd efter dagens anstrængelser og den følgende festlige sammenkomst lidt sent og temmelig usikkert krydsede hjem til mutter, men det hændte også, at en og anden af de blankhattede allerede midt på dagen måtte bide i græsset og bæres bort fra valen. Men nu sker det altså ikke mere. Kontrolkomiteen garanterer for, at alle mand holder sig ædru, så længe toget varer. Og dermed er slup-institutionen kommen ind i en sikrere kurs og desuden med det resultat, at adskillige fattige fiskeres og sømænds efterladte får en ekstraskilling.

Nu drager slup-toget lovformeligt af sted: Admiralen kommanderer med værdighed sin 50 mands besætning: 8 i båden, 15 flagbærere, 15 bøsseindsamlere og 12 dansere. Århus har bevaret en gammel faste-

Svaber=Kosten.

Ansvarshavende Redaktør Sophus E. Johnsen.

14. Aarg.

Fastelavnsmandag.

1930.

Hymne til Sluppen.

lavnsskik, som stadig kan gøre en grå og kold fastelavnsmandag til en fornøjelig folkelig festdag.

Intet under at skibshandler Johnsen i 1930, da det endelig var lykkedes at genoplive fastelavnsoptøget, udsendte et ekstranummer af Svaber-kosten med en Hymne til Sluppen af Centaur, som gerne kunne være Johnsen selv:

Kan du huske, gamle Århus, vokset op ved bugt og havn, kan du huske Sluppen drage byen rundt ved Fastelavn. Kan du huske bådsmandspiiben, kan du huske kølvandsstriben af de stolte saltvandsgutter fyldt med ægte dansk humør; kan du huske admiralen på sin post med fuld honnør.

Dette glade minde atter vi har set i al dets pragt, og man næsten ikke fatter, at i glemsel det blev lagt. Nu er skatten atter hævet, havets søn har atter krævet hjælp til sine gamle helte; Admiralen atter bød: »Springer op og spænder bælte! Sluppen frem!« signalet lød.

Derfor skal vort håb da være, hvordan tiderne end går, at med Sluppen det må bære frem til solskin og vår. Og når vinterens kolde dans standset bli'r af solens glans, og når bøgeskoven grønnes, og hver blomst får liv på ny, da vil Sluppen stadig mindes i vor kære Århus by.

¹ Peter Holm: Fr. Visbys Akvareller, 2. hft. 1931. ² Eligerede Borgeres protokol 23.2.1843 (Århus byråds arkiv). ³ A.St. 6.2.1864. ⁴ Aarhus gennem Tiderne, III, 1941, s. 323.

Dilettantkomedie

Når historien om dilettantkomediens udvikling engang skal skrives, vil Århus blive en af de byer, som får en særlig fremskudt plads. I mere end halvandet hundrede år har dilettantkomedien været en af byens årligt tilbagevendende forlystelser, lige ivrigt dyrket af såvel udøvere som tilskuere.

I begyndelsen af forrige århundrede var der endog tale om ligefrem spillelidenskab. »Det var som et berserkerraseri, der havde grebet folkene. Enhver flække fra Ålborg til Skanderborg havde et eller flere småteatre, stundom noblessen sine, skoledisciplene deres og gårdskarlene og tjenestepigerne deres«¹. I Århus fandtes en blomstrende og velorganiseret forening for »privat-komedien«, som man dengang sagde, hvor gæve borgere og borgerinder i vinterens løb opførte såvel tragedier som lystspil. Med hvilken iver »Det forenede dramatiske Selskab« arbejdede, forstår man, når man hører, at der i løbet af en sæson opførtes indtil 13 forskellige stykker².

Det var byens fornemme kredse, der gik i spidsen. Stiftamtmanden, Ove Høegh-Guldberg, og hans familie tog levende del i selskabets fornøjelser, og hans datter baronesse Guldencrone var en tid dets direktrice. Blandt »skuespillerne« udmærkede sig bl. a. redaktør Elmquist, Aarhus Stiftstidende, og hans smukke frue – Elmquist var også leverandør af oversættelser, især af Kotzebues yndede borgerlige skuespil – og i en årrække var den senere så berømte skuespiller ved Det kgl. Teater, C. N. Rosenkilde, dengang kantor ved Domkirken, sjælen i arrangementerne, indtil prins Christian Frederik, senere Christian VIII, under et ophold i Århus 1814 opdagede ham og fik ham til København (se s. 122).

Indtil 1815 havde Det dramatiske Selskab – eller »dramatikken«, som det hed til daglig – givet sine forestillinger »på apotekerens loft«, d. v. s. en sal oven over Løveapoteket, som apoteker Reddelien havde stillet til rådighed. Den kunne rumme ca. 200 tilskuere, men var som teater noget primitiv. Så opførte selskabet imidlertid sin egen teaterbygning, og efter tidens forhold var den usædvanlig stor og godt indrettet. »Polyhymnias« teater indviedes den 17. januar 1816 og var væsentlig uforandret indtil 1900, da det nuværende Århus Teater afløste den gamle »svedekasse«, som man undertiden kaldte teatret i Kannikegade på grund af den mindre effektive ventilation³.

I 1816 havde privatkomedien dog allerede kulmineret. Man kunne vel endnu drive det til at opføre 12–13 stykker i løbet af sæsonen, men den reaktion, som uvægerligt følger efter en outreret mode, var på

DILETTANTKOMEDIE

trapperne. I 1817 spottede Blicher det private teater, og endnu værre lader han det gå ud over spillelidenskabens tåbeligheder i »Generalprøven i Kragehul«. Selv C. N. Rosenkilde satiriserer over privatkomedien, hvor han dog havde vundet sine første sporer. Det fejler næppe, at der i hans komedie »Den dramatiske Skrædder« findes mange træk fra det dramatiske selskab i Århus.

Efterhånden svækkedes interessen for privatkomedien, vel ikke mindst fordi de omrejsende professionelle skuespillerselskaber blev talrigere og bedre – tidligere havde der jo så at sige kun været lejlighed til at se den komedie, man selv lavede – men der blev dog stadig spillet dilettantkomedie, ikke mere således, at den indgik som led i de fornemme kredses selskabelighed, men også uden at have en organiseret forening fandtes der dog altid mange villige, når det drejede sig om at fremføre en forestilling til et eller andet velgørende formål. Og det var ikke længere en særlig klasse, der agerede, men alle borgere, ja også landboerne begyndte efterhånden at spille dilettantkomedie, som i mange år var en meget yndet forlystelse på landet.

Århus Teater, som det så ud, før det i begyndelsen af århundredet nedreves for at give plads for posthuset.

Her skal berettes om en kreds af dilettantskuespillere på landet, der i den grad gik op i den ædle skuespilkunst, at de først tilfredsstillendes i deres kunstneriske stræben, da de havde opnået at fremføre Carit Etlars »Gøngehøvdingen« på Århus Teater. Det var en begivenhed, som vakte opmærksomhed langt uden for egnen, selv i København fandt man den værdig til omtale, og »Illustreret Tidende«⁴ fortæller følgende om forhistorien: I nærheden af Himmelbjerget, omtrent fire mil sydvest for Århus, ligger Toustrup sogn, hidindtil ukendt for den store verden, men fra nu af mærkelig ved, at på denne afsides plet langt borte fra hovedstadens vækkende indflydelse har den første dramatiske landboforening dannet sig ...

Sjælen i denne dramatiske forening var ungkarl Niels Jensen, og det fortælles om ham, at han fra sin barndom ofte havde beskæftiget sig med at læse Holberg, og skønt han aldrig havde set en komedie, forestillede han sig dog levende, hvordan det hele gik til. Da han var blevet konfirmeret, tænkte han ofte på »at lave komedie«, d. v. s. opføre et af Holbergs stykker i sit hjem, og det lykkedes ham også at få andre i landsbyen til at være med. Mærkeligt nok valgte han »Ulysses von Ithacia« til dette første forsøg, men da ingen af de medspillende havde mod til at optræde offentligt, og da det store flertal af beboerne i sognet med ringeagt så ned på disse narrestreger, bestemte man sig til at optræde med maske og under fingerede navne. Ja, så ængstelig var man for at blive røbet, at ingen inklodes til prøverne uden at kunne give felt-råbet.

Imidlertid morede stykket meget, skønt scenen var et lergulv i Niels Jensens gård, dekorationerne en del hestedækkener og kostumerne en barok blanding af, hvad en vidtsvævende fantasi kunne udfinde, når den kun har en marskandiserbutiks indhold til sin rådighed.

Året efter tog man fat med fornyet styrke. Niels Jensen havde imidlertid været i Århus og set en rigtig komedie, og hvordan et større teater var indrettet, og denne gang valgte han »Diderich Menschengræk«, idet man til denne forestilling ombyttede maskerne med falsk hår og skæg – stadig for at være ukendelig.

Denne forestilling gjorde overordentlig lykke. Man blev opmærksom på selskabet, og folk strømmede til fra alle kanter. Dette opmuntrede i den grad Niels Jensen, at han endnu samme vinter bragte Overskous »Pak« på scenen, dog uden synderlig held, som han selv mente, fordi landboerne ikke forstod de københavnske forhold og slet ikke kendte noget til Nyboderfolket.

Niels Jensen havde imidlertid igen været i Århus Teater og set »Gøngehøvdingen« og var meget betaget – aldrig havde han følt noget lignende i sit liv. Sådan mente han, at danske mænd og kvinder måtte tænke og handle; at blive en sådan Svend Povelsen blev fra nu af hans højeste ønske.

Som tænkt så gjort. Kunde han ikke blive en Gøngehøvding i det virkelige liv, kunne han dog på scenen fremstille denne personlighed. Da vinteren påny nærmede sig, samlede han sit personale, rollerne blev

uddelt, musikken anskaffet, dragter lånte og dekorationer malede. Med uførtroent sind indstuderede han sine tropper; de mest tungnemme blev sendt til Århus for at se rigtig komedie, og til sidst nåede han det utrolige – at få dette store og i mange scener vanskelige stykke bragt frem i en skikkelse, som morede en mængde landboer hver aften, det blev opført i laden i Toustrup.

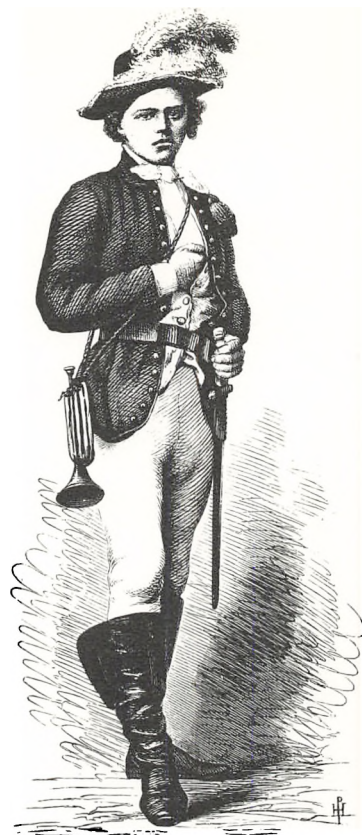
Så stor var begejstringen, at den tanke opstod at lade hele selskabet drage til Århus og opføre stykket dér på det rigtige teater. Og som den handlekraftige unge mand Niels Jensen var, bragte han tanken til udførelse.

Det i sandhed usædvanlige: en landlig dilettantforestilling på Århus Teater undlod ikke at gøre sin virkning. Allerede flere dage før opførelsen var der udsolgt, og en indsender anmoder i avisen om, at en eventuel anden opførelse i tide bliver averteret, for at landboerne ikke forgæves skal rejse til byen. At »Toustrup sogns dramatiske forening« kan trække så stærkt til en forestilling i Århus, mener indsenderen, kommer ganske naturligt af det nye og efter omstændighederne virkelig storartede i et sådant forehavende, og han håber, at foreningens medlemmer vil være i stand til blot nogenlunde at tilfredsstille scenens fordringer. Han anser det ikke for umuligt, skønt det er indlysende, at flere ting kan virke hæmmende. Det er således en ikke uvæsentlig sag, at de landlige skuespillere først kan møde i Århus samme dag, generalprøven skal finde sted, hvorved ordningen af det hele vil blive meget besværlig for dem... Den hindring, dialekten muligvis lægger for udførelsen, vil i alle tilfælde enhver dannet tilskuer forstå at vurdere efter forholdene og derfor ikke lægge de spillende til last... og desuden, når alt kommer til alt, burde den jyske folkedialekt vel nok kunne tåles på en jysk scene...

Det ses altså, at man på forhånd har været klar over sagens vanskeligheder, og det var et talrigt, meget forventningsfuldt publikum, der den 24. april 1867 overværede denne usædvanlige premiere.

Spillet virkning får man et svagt indtryk af gennem avisens anmeldelse: Det særsyn at se bønder, virkelige jyske karle og piger fra et sogn midt ude i landet, spille komedie og det tilmed et stykke af temmelig stort omfang og af romantisk karakter, med dronninger, riddere, store ord og kombinerede sangnumre, havde naturligvis i høj grad pirret nysgerrigheden hos vort publikum... Allerede som dilettantforestilling ville det være malplaceret at bedømme sagen fra et kunstnerisk standpunkt: men så meget er det simpel retfærdighed at udtale, at det ikke kunne andet end vække forbauselse både at se, hvor nøjagtigt og kvikt replikkerne faldt, hvor smukt flere af de spillende virkelig følte noget ved deres roller, og hvor frejdigt alle fremsagde deres partier uden at forvirres. Hvad der måske stødte allermest, var iblandt de øvrige umiskendelig ægte jyske dialekttrøster at træffe en af de spillende – så vidt vides en i egnen bosat håndværker – med en stærk tysk akcent.

Publikum var åbenbart grebet af det usædvanlige og lønnede selskabet med rigeligt bifald og fremkaldelser, mens på den anden side det barokke

Ungtars Niels Jensen som „Gjængehøvningen“.

Træsnit efter tegning af H. P. Hansen i Illustreret Tidende.

enkelte gange aftvang de mere lattermilde et uvilkårligt udbrud... bl. a. brast Niels Jensens stramme trikot, da han knælede for dronningen, så han måtte trække sig baglænds ud for at få skaden repareret.

Det kan ikke nægtes, at det var en usædvanlig teateraften. En dilet-tantkomedies særlige charme ligger jo ofte i tilskuernes private kendskab til de optrædende, men måske nok så meget i den dobbeltkomedie, der spilles: dilet-tantens stadige bevidsthed om, at han spiller komedie, og om, at tilskuerne meget godt ved, at han selv ved, han spiller komedie – og ikke andet. Derfor er det slet ikke afgørende, om der i en dilet-tantkomedie opnåes at skabe illusion. Tværtimod: en ubehjælpssom dilet-tantskuespiller er en kilde til dobbelt morskab.

Men her kommer så en flok troskyldige karle og piger, der utvivlsomt har grebet deres roller i dybeste alvor. Alene det har været af usædvanlig virkning. Og når man så tænker på, hvad det var for et stykke, de spillede: »Gøngenhøvdingen«, som selv rutinerede skuespillere kan have vanskeligt ved at give ægte udtryk for. Absolut beundring aftvinger det mod, en sådan forestilling forudsætter, og det arbejde, der har ligget til grund for den. De vanskeligheder, Niels Jensen har haft at overvinde, har ikke været små og har krævet mere end almindelig begavelse. Og det skulle da også senere vise sig, at hans evner – anvendt på anden måde – kom til at bære lødigere frugt end inden for Thalias kunst.

Niels Jensen, der i 1867 kun var 21 år – alene det at gennemføre et sådant foretagende i en så ung alder må vel kaldes en bedrift – valgtes allerede 1872 ind i Folketinget og blev der, med små afbrydelser, indtil han 1914 blev landstingsmand. Han var i politiske kredse kendt under navnet Jensen-Toustrup, og han var en retsindig, mæglende natur. Han fik vel aldrig nogen fremtrædende position inden for Rigsdagen, men så meget større blev hans indflydelse inden for jysk landbrugs organisation. Han var en årrække formand for Silkeborg og omegns Landboforening og for De samvirkende jyske Hesteavlforeninger og fra 1909 for De samvirkende jyske Landboforeninger.

Han var en mand med udmærkede repræsentative evner og med et inden for jysk bondestand ikke almindeligt lyrisk sving – måske en følge af hans ungdoms kærlighed til litteraturen. Ingen kunne som han ved de store statsdyrskuer forme et »Velkommen til Jylland« eller ved mid-dage tale så smukt for damerne.

Det skær af teater, der er – og nødvendigvis må være – over al officiel repræsentation, havde han måske alligevel lært at mestre i sin ungdoms dilet-tantkomedie.

Jensen-Toustrup døde 1916 efter en automobilulykke.

Landstingsmand N. Jensen Toustrup

¹ E. G. Tauber: *En Skolemands Vandringer*, Å.St.årb., 1930, s. 35. ² T. Baumgarten: *Det dramatiske Selskab i Aarhus*, Å.St.årb. 1914, s. 58-115. ³ Aarhus gennem Tiderne III, 1941, s. 381 f. ⁴ Ill. Tidende 12.5.1867.

Fest omkring Fiskerhuset

Alle ældre århusianere husker det lille traktørsted Fiskerhuset, der lå på en idyllisk træbevokset banke, som skød sig ud i åen en halv kilometer vest for Ceres' have. De yngre kan læse om de folkelige forlystelser, der her udfoldede sig, i fhv. borgmester Bernhardt Jensens bog »Som Århus morede sig«. Gik man til Fiskerhuset, måtte man forbi Magdalenemøllen (nu også borte), men det var jo mere romantisk at leje en båd ved Museumsbroen og ro derud. I forrige århundrede kunne man såmænd også komme med dampbåd til Fiskerhuset, og for dem, der ikke ville sejle, gik der »søndag, mandag og fredag vogn fra Frederiksport hver time fra kl. 2«. Det tilføjes: »Familier besørges fra og til hjemmet, hvilket venligst bedes erindret«¹.

Fra 1873 hed restauratøren i Fiskerhuset F. A. Gerker. Han og hans kone kom 1860 fra Holsten til Skærvad ved Grenå, men 1862 blev Gerker bestyrer af mejeriet på godset Marselisborg, og i 1873 rykkede han altså ind i Fiskerhuset – grunden tilhørte dengang Marselisborg – og i gamle erindringer hedder det, at »aldrig har noget traktørsted med større ret kunnet betegnes som »festligt, folkeligt og fornøjeligt«. Alt

Århus å ved Fiskerhuset, som der så ud i 1918.

var der: keglebane, kraftprøver, hornmusik fra tribunen, dansestrade, boder med honningkager osv«. Gerker gik rundt i hvid kelnerjakke og sort kalot på hovedet, »altid i prægtigt humør«. Hans lige så populære kone styrede køkkenet med fast hånd².

Ved Fiskerhuset arrangeredes også gevinstkeglespil. Gevinsterne kunne være drejerarbejder, hvis en drejermester trængte til at få en del af sine arbejder realiseret. Det kunne også være skiveskydning om sølvgenstande, som en guldsmed gerne ville have afsat. Den slags ting kunne jo foregå om formiddagen, men for at lokke folk til Fiskerhuset om aftenen måtte der noget ekstraordinært til: og her havde man først og fremmest musikken; af og til averterede Gerker med »stort orkester (9 stemmer)«. Ofte arrangerede fyrværker Kræfting storslåede fyrværkerifester, ja ved en høstfest i 1886 var der ballonopstigning fra Fiskerhuset. Men først og fremmest var det dansen, som trak; der dansedes på estraden ned mod åen, ofte til harmonika-musik – og der blev danset meget ved Fiskerhuset. I annoncerne hedder det altid: »Dans til kl. 4 morgen«.

Højt elsket har livet ved Fiskerhuset været. Man ser det af en vise, som den århusianske visesanger Marryat Lauritzen skrev og sang på melodien »Skamlingsbanken«. Det hedder her:

Med en lille vise vil jeg her Dem fryde
om et sted, jeg ved, De alle har så kær.
Det er ej om Skamlingsbanken den skal lyde,
men en plet, som står os alle mere nær.
Der hvor mark og eng sig smukt med skov forener,
og hvor åen venlig krummer sig forbi,
lå den gamle hytte, hvor jeg nu fornemmer,
var den plet, jeg i min barndom bedst ku' li'.

Denne plet fuldstændig sunket er i gruset
med de glade minder om vor barndoms fjed.
Jeg har tumlet mig i leg ved Fiskerhuset,
Fiskerhuset barndomsmindet tæt herved.
Vi bli'r ældre dag for dag, vi alle mærker,
tiden fordrer, alt det gamle, det skal bort,
men vi aldrig glemme vil »den gamle Gerker«,
og den lille plet, hvor alt var lyst og stort...

Uanset hvor troskyldig denne poesi er, vil alle vist med Fiskerhuset forbinde noget meget dansk: en idyllisk å i vidtstrakte enge i forbindelse med et lille skovparti på en bakke, der skyder sig ud i åen. Det synes på forhånd en skør idé at ville sætte Fiskerhuset i forbindelse med et italiensk eksterior, men ikke desto mindre var den fest, som her skal omtales, et forsøg i den retning.

Den 15. august 1887 kunne Aarhus Stiftstidende meddele, at et konsortium med »et meget betydeligt pengebeløb« ville arrangere italienske fester ved Fiskerhuset »i smag med de i Tivoli afholdte«, med italienske koncerter, sejlads på åen i festlige gondoler med cither- og guitar-spil, servering af italienske drikke osv.

Konsortiet havde fået lov til at benytte terrænet ved Fiskerhuset, som dengang – før Hammelbanen blev gennemført – ikke lå så indeklemmt som

Omtale af F. A. Gerker og hustrus
diamantbryllup i Aarhus Stiftstidende
17. februar 1919.

Torsdag den 20. Februar kan Fiskerhusets mangedårige Restauratør F. A. Gerker og Hustru fejre deres Diamantbryllup.

Det gamle Ektepar, der i 1860 kom til Aarbad ved Grenaa fra Søllsten, flyttede i 1862 til Marselisborg, hvor de passede Rejeriet for Godsejer Jørgensen i en halv Eens Aar. Siden har de i ca. 40 Aar haft Trafikstedet »Fiskerhuset«.

Diamantbrudeparret er 86 Aar, de er begge raske og rørige.

senere. Her ville man »ved hjælp af pragtfulde dekorationspartier omskabe terrænet til et stykke af »la bella Italia«. Hinsides åen vil blive anbragt et slot, beliggende tæt uden for et parti af en romersk by, igenem hvis søjlerækker og åbne partier man skuer ind i byen. Fra altaner og åbne vinduer skal cither- og guitarspillere musicere, og en kvartet vil af og til synge fra en af de gondoler, der vil komme til at befare åen, styret af festligt klædte gondolierer. En italiensk blomsterpige vil forhandle blomster og frugt«.

For dem, der erindrer det gamle traktørsted, lyder denne sydlandske overdådighed temmelig forloren. Hvordan skulle hele det kulisseapparat, som på ingen måde passede til engene og det skikkelige Fiskerhus, stables på benene? Men det var der tænkt på: kunstmaler Julius Petersen og dekoratør, malermester Stender skulle male slottet og byen, »medens alt tømmerarbejde sorteres under maskinmester Andersen«. Det må have været det gamle teaters maskinmester, J. Martin Andersen, som i øvrigt i 1900 blev maskinmester i det nye teater på Bispetorvet. Andersen havde naturligvis erfaring med teaterkulisser, men han havde rigtignok aldrig haft med sådan en friluftsforestilling at gøre, som her skulle realiseres. At skabe et illuderende slot for ikke at tale om en italiensk by – og så midt i mølleengen – synes på forhånd håbløst. Desværre findes intet billede af resultatet, men efter alt at dømme har det ikke været særlig strålende.

Man gik imidlertid ufortrødent løs på opgaven, men undskylder på forhånd, at man jo ikke som i Tivoli kan supplere med pantomime-teater og andre forlystelser. Man har dog fået fat på en »Romerdreng«, der skal servere »klosterpunch«, og han er klædt i »samme dragt som i Tivoli«³. Det smagte altid lidt af fugl. Han hed også meget passende Beppo.

Naturligvis skulle der være italiensk osteri, trattori og orangeri »med italiensk opvartning, udmærket anbefalet fra andre store fester«, og endelig blev der sluttet af med et vældigt Kræfting-fyrværkeri, »som lader en hvid elefant opstige«⁴.

Sig så ikke, at århusianerne ikke flottede sig med show i 1887. Desværre havde statsbanerne ikke kunnet gå med til at indsætte ekstratog til og fra Fiskerhuset »på denne stærkt befærdede banestrækning«. Men i avisen blev der i næsten fjorten dage fyret godt op for at skabe opmærksomhed om den italienske fest; og så skete det mærkelige, at da dagen – den 28. august 1887 – var overstået, så omtales begivenheden overhovedet ikke i Aarhus Stiftstidende, mens det dog oplyses, at koncerten i Vennelyst samme aften havde haft ca. 1000 tilhørere. Måske må det betragtes som skånsomt fra bladets side.

Demokraten skriver, at folk var kommen for at se »slottet og det italienske gadeparti i måneskin og transparent belysning«. Ovre på den anden side af åen var »transparenterne slemt udsat for af vinden at blive »fugtet an i åen«. Måneskin var der ikke noget af, og den stærke blæst føg med faklerne, der skulle besørge den transparente belysning, så man snarere fik en fornemmelse af, at der var ild i gadepartiet«.

Eil Fiskerhuset

afgaaer min Vogn i Sommermaaneberne hver Søndag, Mandag og Fredag Eftermiddag hver Time fra Kl. 2½ fra Frederiksport.

Familier besørges fra og til Hjemmet, hvilket venligst bedes erindret. **A. Gerker.**

Announce i Aarhus Stiftstidende
6. juni 1878.

Demokraten slutter af: »Folk kom der ganske vist mange af, men fornøjelsen var og blev tynd«⁵.

Man kan næsten sige sig selv, at resultatet måtte blive en fiasko. Men hvem havde fået den skøre idé at omdanne mølleengen til en italiensk by med et slot? Festarrangøren var cand. pharm. Eusebius Licht. Han var sidst i 1870erne ansat på Løveapoteket i Århus og averterede da bl. a. om »undersøgelser af tøj, tapeter, fødevarer etc. på arsenik eller andre gifte og forfalskninger«⁶. I 1885 startede han en kuranstalt for »malt- og brøndkure«⁷, som havde sin blomstringsperiode i 1886, da »kurhuset« om sommeren var i Vennelyst⁸. I juli var der hver morgen »120 gæster, hvoraf 32 benyttede forskellige brøndkure og 88 drak maltinfus med eller uden tilsætning af jern og frangula«⁹. I 1887 åbner han sammen med fhv. apoteker Chr. Meyer en »sølvnitrat-inhalationsanstalt«¹⁰, Store Torv 8, hvor også maltkuranstalten fandtes, men samme år i november overtog Chr. Meyer det hele, mens Licht opnåede byrådets tilladelse til at »opstille automatiske vægte på gaderne«¹¹, men om han fik planen realiseret vides ikke. Efter 1887 spores Eusebius Lichts initiativ ikke i Århus.

Han havde udgivet et par bøger, hvoraf »Søren Bast & Comp.« gjorde en del lykke, men i 1898 meddeles det, at han er indlagt på St. Hans Hospital som uhelbredelig sindssyg, og i 1899 døde han på sindssygehospitalet i Middelfart¹².

I 1901 udkom på Jydsk Forlags-Forretning »Fra det gamle Slot«. Fortælling af Eusebius Licht, udgivet af Kandarius¹³. Kandarius var pseudonym for N. H. Roth, dragonofficer og gennem mange år stationeret i Århus ved 3. dragonregiment. Eusebius Licht og ritmester Roth har altså været bekendte fra Lichts Århustid, og da Kandarius har skrevet en hel række romaner og fortællinger med emner fra Århus og altså var litterært indstillet, har det været naturligt for ham at udgive Eusebius Lichts efterladte roman.

Men den italienske fest ved Fiskerhuset gik altså ikke.

¹ A.St. 6.6.1878. ² A.St. 29.8.1953. ³ A.St. 24.8.1887. ⁴ A.St. 1.9.1887. ⁵ Demokraten 29.8.1887. ⁶ A.St. 10.12.1878. ⁷ A.St. 26.9.1885. ⁸ A.St. 15.5.1886. ⁹ A.St. 13.8.1886. ¹⁰ A.St. 25.8.1887. ¹¹ Århus byråds forh. 1887, s. 108. ¹² A.St. 2.8.1899. ¹³ A.St. 7.4.1901.

Om begravelser

1. Da begravelser var statussymbol

Hvis begravelsesskikke fortæller noget om menneskenes forhold til døden, så synes vor tid ligesom at ville tilsløre den og undgå en direkte konfrontation med døden; stadig flere dødsannoncer fremkommer først i avisen, når begravelsen er overstået – »bisættelsen har fundet sted«. Begravelsen, der vel må betragtes som den afdødes officielle afsked med verden, falder på denne måde bort som offentlig manifestation. Døden og den afdøde er stiltødt ført et lille skridt henimod glemselen – »nå, er han allerede begravet«.

Sådan har det ikke altid været, tværtimod: omkring det menneskelige og gejstlige centrum: »Af jord er du kommen...« har der udfoldet sig et mangfoldigt og broget ceremoniel både før og efter den kirkelige handling. Det gjaldt jo om at vise den afdøde »den sidste ære«, og det var vel ikke mindst de efterlevende, familien, som indkasserede æren for en storstilet begravelse. Ja, der har været tider, da regeringen fandt det nødvendigt at bremse den pragt og overdådighed, som udfoldedes ved begravelser – begravelsen som statussymbol.

I 1682 udstedte Christian V en forordning¹, som nøje angav, hvor meget hver enkelt kunne tillade sig af ekstravagancer ved begravelser. For, som det hedder, »da stor overdådighed og unyttige omkostninger af de fleste« afholdes ved begravelser, »hvorved Gud fortørnes«, så har kongen »villet give enhver anledning til som gode husholdere snarere ved sparsomhed og gavmildhed mod fattige og nødlidende end ved skammelig ødselhed og syndig overdådighed at søge sig et berømmeligt eftermæle«.

Og så kommer bestemmelserne, specificeret i 30 paragraffer, hvoraf her enkelte skal anføres for at give et indtryk af synspunkterne:

1. »Ingen må til at klæde deres lig bruge andet end cartum eller hjemmegjort lærred...«. Gjorde man det alligevel, var bøden sat til 50 rdlr. – og det var mange, mange penge dengang.
2. »Gehejmeråder, grever, friherrer, riddere og ober-charger må lade deres kister overtrække med fløjl og med messingplader og anden sirlighed efter deres vilkår bepryde, dog ingen plade af sølv... eller noget lade forsøve eller forgylde«.

Man ser, at der var forskel på folk. I det hele taget er det en gennemgående tanke i forordningen, at rang og stand gav adgang til en hel del, som ikke var tilladt almindelige mennesker. Til gengæld måtte rangs personer også bløde eftertrykkeligt, hvis de ikke holdt sig inden for

*Ligprædiken trykt af Hans Hansen
Skonning i Århus 1647.*

En Christelig Lijprædicken.

21F

Den 73. Psalme.

Der Erlig oc Velb. nu Salig Jomfru.

Sophia Brocken

hus / Hindis S. Lijg bleff Hæder-
ligen nedersat / i S. Knuds Kircke i Oden-
se / Løffuerdagen den 5. Octobris.

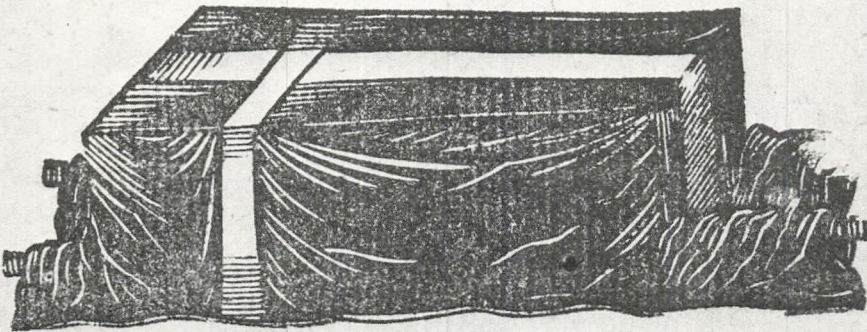
1644.

Holden aff

Hans Mickelson Superintendent
offuer Sjens Stigt.

Psalme: 126.

De som Saaemed Graad /
Skulle Høste med Glæde.

Prentet i Aarhus hos Hans Hansen St.
M. DC. XLVII.

forordningens rammer; således var bøden for at overtræde § 2 ikke mindre end 500 rdlr.

3. »Andre i rangen samt adelen og adelige privilegerede, borgmestre og råd og gejstlige i København, som har murede begravelses-steder (nemlig under kirkegulvet) må lade deres kister overtrække med baj, klæde eller læder og bruge beslag af jern, dog uden fortinning, forsølvning eller forgyldning, og oven på kisten en plade af messing med fire mådelige (simple) hjørnebind...uden frynser eller deslige«. Da det her drejede sig om ret fornemme folk, var bøden for overtrædelse sat til 300 rdlr.

8. »Vagtstuer over ligene skal være afskaffede, og må ikke heller bud om nogens død udskikkes til andre end forældre, børn og søskende... der må intet mad, drikke eller konfekt til nogen før eller efter begravelsen gives«.

Det har nok været den vigtigste bestemmelse, for det var netop det overdådige traktement ved begravelser, som især slugte pengene, og som man derfor først og fremmest ville tillivs. Bøden var da også sat til 500 rdlr.

12. »Til ligene i købstæderne at bære skal bruges visse af magistraten forordnede personer, som uden nogen mad, drikke eller andre udgifter derfor udi alt skal nyde hver 1 rdlr.«.

»Ligvogne« måtte overtrækkes med baj, og de fornemste i rangen måtte køre med seks heste, de mindre fornemme med fire, og almindelige mennesker med to. Taksterne gik fra 3 til 12 rdlr.

13. »Når ligene udbæres, må i det højeste 6 par qvindfolk være i stuen hos den, som liget lader begrave...men ingen traktement med konfekt, mad eller drikke må gives til andre end dem, som have hjemme i huset, hvilke alene gives daglig kost«. Bøden for overtrædelse var her sat til 100 rdlr.

15. »Ingen må bruge fløjl, klæde eller baj i ligstuen, men når de henbæres til kirken, må de, som have titel af velbyrdige, bruge ligfløjl med et hvidt atlaskeskors udi, hvorfor til kirken betales 4 rdlr. i leje... og må alene, foruden forældre, børn og søskende...følge 6 par mandfolk og ingen qvindfolk...«.

At kvinder normalt ikke måtte komme til begravelser, har man eksempler på helt op i det 19. århundrede. Marie Rørdam fortæller således i sine erindringer, at hun 1856 var til en slægtnings begravelse i Århus Domkirke, og da ingen damer – end ikke den afdødes moder – måtte være med, ordnedes det på den måde, at damerne blev anbragt »bag en gitterdør i Domkirken, hvor ingen kunne se os, men hvorfra vi kunne se kisten og høre biskop Brammers tale«².

Forordningen af 1682 fastsatte endvidere takster for alt muligt, for klokkeringning (ville man have alle klokkerne, eller kunne man nøjes med en enkelt), for børnekor i kirken osv.

Men hvem skulle nu kontrollere, at alle disse bestemmelser blev overholdt? Her har myndighederne åbenbart regnet med den menneskelige misundelse: der skulle nok være en eller anden, der ville angive syndere,

der flottede sig for meget. Desuden skulle angiveren ikke gøre det for intet: i København skulle $\frac{1}{3}$ af bøderne tilfalde staten, $\frac{1}{3}$ gik til børnehuset (fattighuset), og $\frac{1}{3}$ var angiverens gevinst, så med den størrelse bøderne havde, kunne det godt betale sig at være angiver – selv om æren derved vel ikke var særlig stor.

I øvrigt var byfogeden i Århus, Oluf Andersen, meget flink til at indberette formentlige overtrædelser af den udviklede begravelsesforordning; således mente han i 1706, at ved baron Rodsteens frues begravelse i Domkirken var »beslaget på ligkisten forsøvet«, ligesom »himmelen over liget havde sølvkniplinger og med hængende flor på pillerne«. Det noteres også, at der »brændte 3 vokslys ved ligkisten på kirkegulvet«. Det sidste var faktisk forbudt ifølge forordningens § 16³.

Denne gang fik byfogeden dog ikke noget ud af sin ihærdighed. Der var nemlig indhentet kongelig tilladelse til en særlig pragtfuld begravelse: den afdøde blev »i en meget kostbar ligvogn, der var betrukket med sort fløj, ført igennem Sjælland til Kalundborg, overført med smakken til Århus og fra Århus ført den 6. juni til Viby kirke, hvor hendes lig henstod indtil 5. september, da det blev indført til Domkirken i Århus og indsat i Capitelet indtil den 7. samme måned, da hendes ligbegængelse blev foretaget med stor pomp og pragt og liget indsat i familiebegængelsen«. »Ligbegængelsen« var meget omstændelig og varede hele seks timer. Der blev ringet med kirkeklokkerne i begge byens kirker i tre timer⁴.

Mere held havde byfogeden over for apoteker Jacob Gesius, Løveapoteket, der 1706 var lidt for flot med sin kones begravelse. Byfogeden lod optage »tingsvidner«, som apotekeren senere skrev, for at ville bevise, »at jeg mig imod forordningen af 7. november 1682 med utiladelig pragt og traktement skulle have forset«.

Apotekeren blev også dømt. Regningen lød således:

For liget at begrave i netteldug	50 rdlr.
For vågestue, måltid og budskikkelse i byen.	250 -
For ligkistens beslag	50 -
	<hr/>
	350 rdlr.

Men den sørgende apoteker klagede til kongen og påberåbte sig, at han havde handlet i god tro, idet han mente, at forordningen af 1682 var ophævet, hvilket han i hvert fald »i min høje alderdom og enfoldighed« havde troet. Desuden påstod han, at han ved hustruens ligbegængelse på ingen måde havde overskredet, hvad han havde råd til: »Der er ej hos mig anderledes tilgået end hos andre i byen, der både er af ringere stand og vilkår end jeg«.

Unægtelig får man et indtryk af, at forordningen af 1682 ikke blev efterlevet alt for nøje.

Kongen var alligevel så nådig at bestemme, »at han (apotekeren) for byfogedens tiltale måtte være fri og forskånet«. Og dermed skulle den gode apoteker have ladet sig nøje, men så snart han selv følte sig

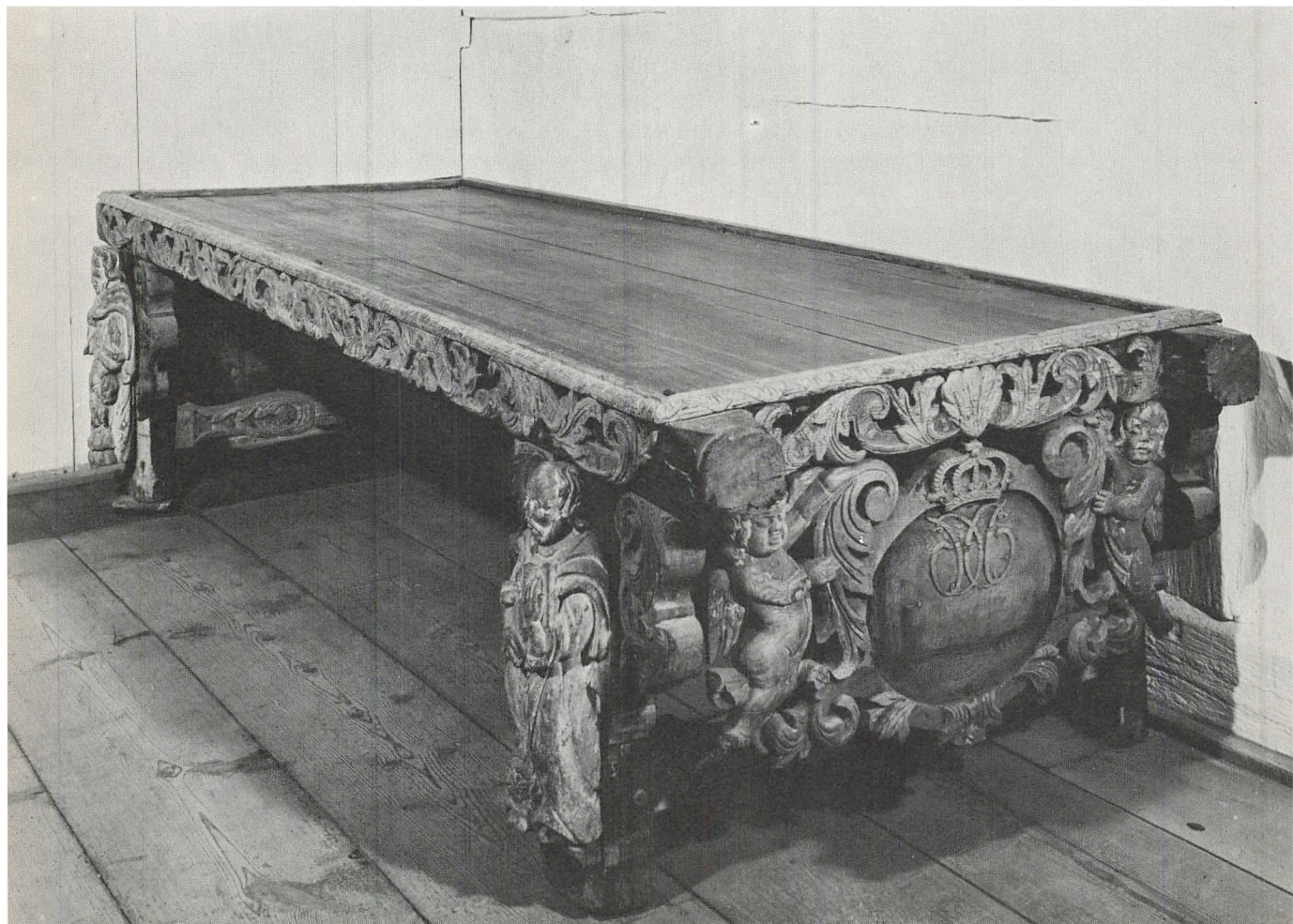
OM BEGRAVELSER I

»i salveten«, overfaldt han byfogeden med søgsmål til erstatning af sine udgifter under sagens hidtidige forløb. Men det var dog for stærkt et stykke. Stiftamtmanden tilkendegav ham, at han måtte indstille sin forfølgelse af byfogeden, »såfremt han da ønskede at nyde godt af den kongelige nåde«. Det vil med andre ord sige, at ellers blev bøden på 350 rdlr. aktuel igen⁵.

På et andet punkt havde magistraten i Århus vanskeligheder, som dog ikke direkte skyldtes forordningen af 1682. Ifølge § 12 skulle udnævnes ligbærere, og til dette hverv anvendtes de forskellige »liglaug«, som de fleste håndværkerlaug opretholdt. Der var imidlertid dengang stærke fordomme over for visse professioner, først og fremmest bøddelen, men også »natmanden«, bysvende (politibetjente) og rådstuetjenere, og da i 1717 en rådstuetjener var død, og magistraten anmodede handskemagerens liglaug om at bære liget til graven, så nægtede handskemagerne. Magistraten fik derefter andre til at bære liget, men på handskemagerens bære. Herover blev handskemagerne meget vrede, for nu var båren jo besmittet, »uærlig«, og så samlede de sig, svende og drenge, bevæbnede »udi mængde med økser« og slog båren i små stykker⁶.

Det kunne magistraten naturligvis ikke lade passere. Der faldt dom i sagen, hvorefter handskemagerne skulle »opkaldes på rådstuen at gøre magistraten afbigt, belægges med en mådelig pengemulkt, og dersom

*Vor Frue Kirkes ligbære fra o. 1740.
Håndtagene er fjernet. Båren findes
i »Den gamle By«.*

hovedmændene kunne opdages, da skulle de sendes til Fredericia et par måneder til fæstningsarbejde«.

Der findes også en udskrift af rådstueprotokollen om »afbedelse fra handskemagernes liglaug for den opsætsighed og modvillighed... og alt hvad de ellers havde forset sig med i denne sag«. I mulkt erlagde de til de fattige den »formedelst værende slette tilstand« nu modererede mulkt 16 rdlr. og sagens bekostning 10 rdlr. 2 mark og 14 skilling⁷.

Afbigten er underskrevet af oldermændene og 21 laugs mestre af »pelzner- og handskemagerlauget«. Anstifterne, som skulle på fæstningsarbejde i Fredericia, var der imidlertid ingen, som vidste noget om: »de vidste hverken, hvem den første eller den sidste havde været«.

Hvor meget forordningen af 1682 har formået at dæmpe ekstravaganterne ved begravelse lader sig ikke påvise, men at dømme efter apoteker Gesius' udtalelser har det nok været så som så med at overholde lovens bogstav, og op gennem århundrederne er der sikkert ved de fleste begravelse afholdt en form for »gravøl«, der på en eller anden måde gik ud over forordningernes snævre rammer.

Men der var jo også andre måder at understrege højtideligheden på, som forordningen ikke havde bestemmelser om, således klædedragten: ikke blot familien, men også de ledsagende måtte være i sort, ligesom ligbærerne bar sorte kapper; og Knud Lyhne Rahbek fortæller i sine erindringer, at han fik sit ræverøde hår pudret sort, da han som otteårig skulle overvære sin stedmoders begravelse⁸.

Også på dette område gik det mest ud over rangklasserne, således blev det påbudt mændene i de tre øverste rangklasser, at de i flere måneder efter Christian VII.s død i 1808 skulle gå i »sorte klæder med klædesknapper, sort kårde og sorte spænder, breddsømmede manchetter og pleureuser«; og deres damer skulle gå i »dybeste sorg med snip og krepflor og bred søm«⁹.

Fra vor egen tid huskes de store begravelse i Domkirken med ordensbrødre stående vagt ved kisten med faner, vældet af kranse ned gennem kirken, processionen gennem byen, det bølgende hav af blanke silkehatte – og det lange referat i avisen dagen derpå. Nu er alt dette tilsyneladende ved at ebbe ud, men hvorfor? Er det den almindelige koldsindighed over for traditioner, som er ved at gøre sig gældende også på dette område – eller måske sekulariseringen?

Eller er det bare en mode? Moder opstår jo – og forsvinder – efter uransagelige og ubegribelige love.

¹ J.H.Schou: Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger. I, 1795 s. 228 ff. ² Marie Rørdam: Tilbageblik paa et langt Liv, 1911, s. 111. ³ Hübertz III, 1846, s. 32. ⁴ Hertel II, 1810, s. 332. ⁵ E. Dam: Aarhus Løveapotek, 1896, s. 30 f. ⁶ Hübertz III, s. 83. ⁷ Hübertz III, s. 86. ⁸ K.L.Rahbek: Erindringer I, 1824, s. 34. ⁹ A.St. 23.3.1808.

2. Begravelsesomkostninger

Skønt forordningen af 1682 var et meget radikalt forsøg på at forhindre overdådighed ved begravelser, synes den ikke at have haft virkning ret mange år. Allerede apoteker Gesius' tidligere nævnte bemærkning om, at »der er ikke hos mig anderledes tilgået end hos andre i byen, der både er af ringere stand og vilkår end jeg«, tyder stærkt derpå, og han fik dog en bøde på 350 rdlr., fordi hans kones begravelse havde været for overdådig. I 1709 beklager byfoged Oluf Andersen sig også til stiftamtmanden over, »at uagtet han ofte har ladet borgerne...advare, at holde Hs. Majestæts forordninger efterrettelige, så nytter det dog intet«. Og derefter omtaler han en begravelse, hvor »en temmelig stor forsamling af inden- og udenbys mands- og kvindepersoner befandtes, de sidste, efter den skik her bruges, at gå for, og de første bag liget, da der dog efter forordningens § 14 ikke må følge mere end 6 par mandfolk... og ganske ingen kvindfolk«¹. Over for dødens majestæt havde kgl. majestæts forordninger altså vanskeligt ved at hævde sig. Dog sker det endnu

*Ligbærere i Århus omkring
århundredskiftet. P. Hadrup fot.*

i 1730, at forordningen af 1682 benyttes til at idømme klækkelige bøder, således fik byfoged Blichfeldts enke i Grenå dette år en bøde på 50 rdlr., »fordi hun havde samlet slægt og venner til hendes mands begravelse og beværtet dem med suppe, steg, fisk, vin og kage; desuden 50 rdlr. for tinplader på kisten, 20 rdlr. fordi hun havde haft kvinder med sig til kirken«¹.

Men hvilke udgifter, almindelige mennesker havde ved begravelse, er det vanskeligt at opspore. I 1715 klager magistraten i Århus til stiftamtmanden over, at købmandsliglauget har forhøjet taksten for »at hembære lig« fra 8 til 16 rdlr., og de andre liglaug er tilbøjelige til at følge efter, skønt »handskemagerlauget og skræderlauget og flere hembærer lig for 10 à 16 mark«. Magistraten beder derfor stiftamtmanden om »at moderere deres takst, som opskrues for højt. Når en natmand, bøddel eller bysvend dør, da vil intet liglaug for betaling påtage sig den pligt at bortbære ham, og magistraten har stor fortræd og ikke mindre umage ved med det gode eller onde at formå andre dertil«².

I 1814 beregner sognedegnen i Skivholme udgifterne til sine »ligfærdsanstalter« således:

Præsten hr. Saabye for at holde en kort tale ved graven	50 rdlr. n. v.
Degnen for at synge, som præsten ordinerer	25 - -
En simpel, men durabel ligkiste kan vel fås hos Morten Tommesen i Sabro	24 - -
Brændevin til dem, som ledsager mig til graven	16 - -
100 stk. surbrød à 8 skilling, 4 stk. 1 marks kringler til præst og degn og deres koner, om de vil behage ikke at forsmå dem	9 - -
Skal klokkers ringning koste noget, så kan det blive derved	00 - -

124 rdlr. n. v.³

Man kan dog ikke rigtig regne med disse priser, for i 1813 var landet gået fallit og statens pengevæsen derfor i en sørgelig forfatning: priserne steg til uanede højder. Man opererede desuden med to valutaer: rdlr. sølv og rdlr. n. v. = navneværdi, og de sidste var naturligvis ikke nær så meget værd som sølv-rigsdalerne.

Særlig dyre var ligkisterne, fordi træ blev en mangelvare under krigen mod England, da de tilvante forsyninger fra Norge udeblev. Allerede 1809 blev det tilladt at bruge vidje- eller kurve-kister⁴. Men pastor C. C. Hansen i Todberg foreslog en anden udvej: »En ligkiste af fyrrebrædder, endog den simpleste, koster nu hos en billig snedker 100 rdlr. d. c. Skulle det ikke nu i mange tilfælde være uret mod de levende at opofre denne sum på de døde?« Pastor Hansen mente, det var bedre, at hvert sogn anskaffede sig »en eller to smukke ligkister, hvori legemet kunne lægges... og hembæres til sit hvilested og da udtages og ordentlig nedlægges i graven«. Og pastor Hansen tilføjer: »Legemet er kommet af jord og skal blive til jord, altså må man vel og kunne tåle den tanke, at det berøres af jord«⁵.

Pastor Hansens forslag vandt dog ikke bifald; det synes ikke prak-

tiseret nogetsteds. Man har åbenbart ikke kunnet forsone sig med tanken om at lægge liget ubeskyttet i graven.

En meget detaljeret fortegnelse over udgifter ved biskop Birchs begravelse i 1829 findes i skiftet⁶ efter biskoppen og skal her anføres med de nødvendige forklaringer om enkelthederne. Det var jo en stor og fornem begravelse, og købmandslauget »havde udbedt sig æren at bære liget ud af sørgehuset til dets smukke ligvogn, der nu første gang brugtes«. Rustvogne lejedes dengang ikke af vognmændene, men af de forskellige »liglauget«, købmandsliglauget, skipperliglauget osv.

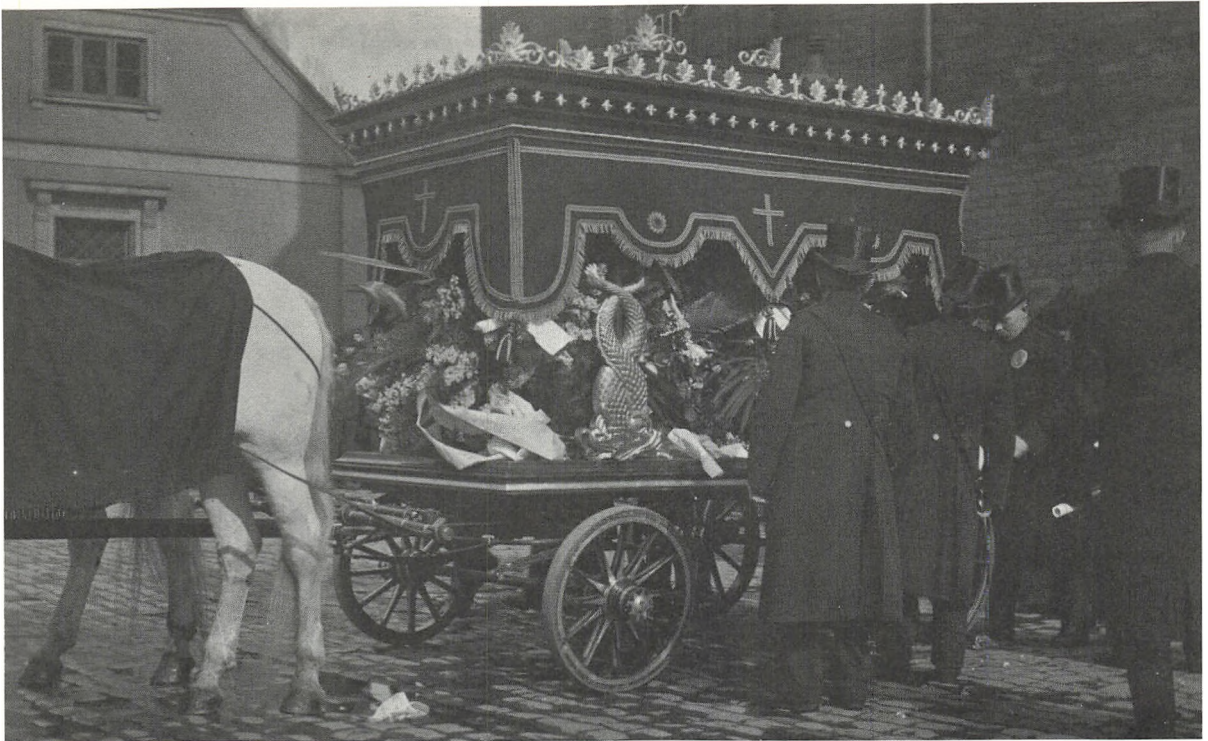
De enkelte poster på begravelsesregnskabet ser således ud:

	Rdlr.	Mk.	Sk.
Ligkisten	36	—	—
Ligvognen 1 specie	2	—	7
Hvedebrød	2	3	—
Kager	6	—	—
Røses regning	18	2	12
Stiftsprovsten 10 specier	20	4	6
Kabell 2 specier	4	—	14
Ebeling 2 specier	4	—	14
Strøkonen 1 specie	2	—	7
Bøggild 2 specier	4	—	14
Schytte 2 specier	4	—	14
Politibetjentene 1 specie	2	—	7
Jens Klokker ½ specie	1	—	3
Fulling for flor og plader	5	—	—
Pladen på kisten m.v.	25	—	—
Forskellige drikkepenge	2	—	—
Til Bjerget, til fattigkassen	1	—	3
To skamler til ligkisten	1	—	—
Løbænken	—	2	—
Drikkepenge til snedkerdrengen for kisten	1	—	—
Elmqvist for psalmer ved begravelsen m.v.	10	1	—
	153	0	5

Skal man bedømme priserne, må det huskes, at pengene dengang var meget mere værd end i vore dage. Når man kunne få et 5 pundes rugbrød for 1 mark, det vil sige 32 skilling, og små franskbrød kun kostede 2-4 skilling, så har det været en ganske anselig portion »kager og hvedebrød«, man har fået for 8 rdlr. og 3 mark.

Der har været rigeligt med drikkevarer. Det fremgår af købmand »Røses regning«, når den specificeres: den omfattede udelukkende våde varer, nemlig 22 flasker »Margeux« à 2 mark flasken, 4 flasker »rød vin« à 24 skilling, 11 flasker Madeira à 5 mark, 1 flaske gammel rom til 3 mark og 1 flaske cognac til 2 mark og 12 skilling. Det var priserne dengang.

At ligkisten har været solid, kan man skønne af, at den kostede næsten dobbelt så meget som alle drikkevarerne; men det var ikke nok, at den var solid, den skulle også smykkes, og det skete dengang ved at udstyre den med en »ligkiste-plade«, muligvis af bly.

*Hans Broges begravelse 1. april 1908.
Ligvognen foran Domkirken.*

Et århundrede tidligere var gennem en kgl. forordning givet regler for, hvor meget man måtte ofre på den slags, selv for standspersoner måtte prisen ikke overstige 6 rigsdaler. Men disse restriktioner må være gået i glemmebogen, for det fremgår af blikkenslager Dændlers regning, at han har forfærdiget en ligkisteplade til biskop Birchs kiste til 20 rdlr. Men så var den også »beskrevet med sort oliefarve samt forsølvet og forgyldt«. Desuden satte han »68 stk. stjerner på kistens sider og 4 hjørne-rosetter«, så hans regning kom op på 25 rdlr.

Betalingen til den lange række af Domkirkens embedsmænd må ses på baggrund af datidens lønningsordning, der for kirkens vedkommende for en ikke ringe del var baseret på menighedens »offer« ved højtiderne og en særlig betaling ved kirkelige handlinger som bryllup og begravelse. Der var ikke faste takster, og offeret indgik ofte trevnt, hvad man ser af påmindelser i avisen fra de pågældende embedsmænd.

Ved biskoppens begravelse er der naturligvis betalt mere end det sædvanlige. Stiftsprovsten, der holdt talen ved graven, ville være bleven en hovedrig mand, om han havde fået 10 specier for hver begravelsestale. Og selv om springet er stort fra 10 til 2 specier, var dog også dette beløb mere end kirkens øvrige embedsmænd plejede at få. Johannes Kabell var den musikalsk højt værdsatte kantor ved Domkirken og sanglærer ved latinskolen; han havde også indøvet salmerne med latinskolens elever, der dannede Domkirkens kor.

Ebeling var organist, Thyrie Bøggild bedemand og graver og Knud Schytte (fader til komponisten Ludvig Schytte og musikhistorikeren

H. V. Schytte) alterdegn. Strøkonen, madame Enstrøm, var også fast funktionær ved Domkirken og nåede at holde 50 års jubilæum i embedet⁷. Navnet kom af, at et af hendes hverv var at strø grønt og blomster på gravene (tildels inde i kirken), når der testamentarisk var afsat penge til formålet. Desuden hjalp hun med rengøringen og gik tillige alterdeggen til hånde. Hun rangerede naturligvis ikke så højt som organist og alterdegn og måtte nøjes med 1 specie.

Men endnu lavere stod »Jens Klokker«, som for resten slet ikke var klokker, men ringer og graverkarl. Han hed Jens Poulsen og var en trofast sjæl, men lidt for tilbøjelig til at styrke sig af en lommelærke, han bestandig gik med. Der gik mange historier om ham, således fortalte det, at han samlede ben til eksport, som det dengang var skik, men Jens Klokker efterså ikke altid omhyggeligt nok, om det var kreaturben eller menneskeben. Sine store øjeblikke havde han ved fornemme begravelser, når han smukt sortklædt rakte sølvspaden til præsten. Da stod der glans om ham⁸.

Men endnu var der mange, som skulle have betaling: snedkerdrengen, som kom med kisten. Man synes jo nok, han kunne have klaret sig med ½ specie, når Jens Klokker ikke fik mere trods funktionen med sølvspaden. Endvidere blev der yderligere betalt 2 specier i ikke specificerede drikkepenge, ligesom fattigvæsenskasserer Andreas Bjerget har fået ½ specie til de fattige. Hvorfor også politibetjentene skulle have drikkepenge, er ikke umiddelbart indlysende.

Fulling var kirkeværge, og hans regning på 5 rdrl. dækkede »flor og plader på alteret«, altså datidens form for udsmykning af kirken ved begravelser. Bogtrykker og redaktør Elmquists regning på 10 rdrl. 1 mark og 4 skilling omfattede ikke blot trykning af salmerne til begravelsen, men også dødsannoncerne i Aarhus Stiftstidende.

Forfatteren Willy Schorn har i sine erindringer »Da Voldene stod« fortalt om mere jævne begravelser i København i begyndelsen af forrige århundrede: »De kunne blive dyre nok på grund af de mange småudgifter. Først var der nu pladsen på kirkegården, gudstjenesten, ligvognen og kransene. Men dertil kom:

Ligklædet og skammelklædet	2 rdrl. 4 mk.
samme at bruge og hente	— — 2 —
3 tjenere ved ligbegængelsen	1 — 3 —
Handskepenge til ligbærerne	4 — — —
og for mandlige ligs vedkommende: »rasering af den afdøde«	— — 3 —

Bedemanden skrev gerne på sin regning: »For min umage efter behag«. Desuden skulle samtlige funktionærer og hvem i følget, der havde lyst, beværtes på det bedste⁹.

¹ Hübertz III, s. 38. ² Hübertz III, s. 77. ³ K. Schoubye: Stamtavle over Familien Schoubye, 1892, s. 15f. ⁴ Marcus Rubin: 1807–14, 1892, s. 545. ⁵ A.St. 17.12.1813.

⁶ Landsarkivet i Viborg. A.St. 21.5.1957. ⁷ A.St. 12.11.1847. ⁸ A.St. 24.4.1881.

⁹ W. Schorn: Da Voldene stod, 1905, s. 16.

MUSIKLIV

De gode gamle dages militærmusik

I gamle dage dyrkedes den seriøse musik i Århus fortrinsvis i kirken, forestået af organisterne og de kirkelige kor, som langt op i forrige århundrede bestod af elever fra Katedralskolen og folkeskolerne. Den daglige verdslige musik, og det vil stort set sige musik til baller og de forskellige festligheder ved bryllupper og såmænd også begravelser (sørgemusik for harmoniorkester på vej til graven), alt det hørte ind under stadsmusikanten.

At være stadsmusikant var et privilegium. Han havde eneret til at opvarte med musik ved alle mulige lejligheder, og han vågede nøje over, at ingen anden »ved sit fidler og fuskspil betjener et og andet herskab«¹.

Århus havde en stadsmusikant lige til 1851, da gamle Peder Albrecht døde og ikke blev erstattet med nogen anden. Magistraten besluttede, at embedet indtil videre skulle stå ubesat, og at det derfor var »tilladt alle og enhver... at opvarte med musik ved forefaldende lejligheder her i staden«².

Men hvordan klarede Århus sig uden stadsmusikant? Ja, der var jo militærmusikken, selv borgervæbningen havde sit eget orkester, og på kommunens budget var opført skiftende beløb til »reparation af musik-korpsets instrumenter«, ligesom der årlig var afsat 12 rdlr. til under-visning af jægernes musikkorps³.

I øvrigt var det ikke noget stort – eller godt – orkester, og heller ikke den rigtige militærmusik, nemlig 3. dragonregiments orkester, var stort, ligesom de enkelte medlemmer måske ikke altid var så forfærdelig meget bevendt som musikere, hvis ret mange af dem lignede den trompeter Berner, som Sophus Bauditz omtaler i nogle erindringer fra sin Århus-barndom: »Han, som i uniform blæste tuba, så hans røde kinder var ved at sprænges, men civil trakterede kontrabassen i byens teater; han, som både drak til den store guldmedalje – han fik den forresten aldrig – og som var professionel krybskytte i hele omegnen«⁴.

Men efter krigen 1864 voksede militærmusikernes antal ganske kolosalt, fordi Århus blev den største garnisonsby i provinsen: foruden dragonerne placeredes nu hele fire bataljoner infanteri i byen, ligesom 2. generalkommando fik sæde i Århus. Senere kom også artilleri til.

Og alle våbenarter skulle have musik, hver våbenart, ja, tildels hver bataljon sit korps, der lededes af en overtrompeter (dragonerne) eller overhornblæser (infanteriet). Og oven over alle disse musikere – alene infanteriet rådede over 20 mand – svævede stabshornisten, som i 1860-

erne og 1870erne hed Collard; men han synes ikke at have taget opgaver op ud over det tjenstligt militære.

Derimod var både overtrompeteren og overhornblæserne ivrige efter at tage del i det lokale musikliv; de tilbød alle at levere musik til baller og ved andre lejligheder, og da militærmusikeres løn ikke var større, end at alle var glade for at tjene noget ekstra, så blev århusiansk musikliv i slutningen af forrige århundrede mangfoldigere end nogensinde før. Ikke blot gav militærorkestrene regelmæssige offentlige koncerter om søndagen på Store Torv eller andetsteds i byen, om sommeren også i Riis Skov, men der arrangeredes tillige koncerter i Vennelyst, i Håndværkerforeningen osv.

Mest fremtrædende i 1860erne og 1870erne var 3. dragonregiments overtrompet Bernhard Greffel, som musicerede både i Vennelyst og i Riis Skov, og som ikke nøjedes med harmoniorkester, men ofte averterede med »stor koncert for stryge-instrumenter«⁵. Greffel var selv komponist og spillede ofte sine egne kompositioner: »Drømmen ved havet«, »Nat og morgen«, »Stor phantasi for orchester«. Det kunne også være en »Feodorowna-vals«⁶ eller en »Hads herreds galop«; den sidste var komponeret i anledning af en koncert, han gav med sit orkester på Hotel Phoenix i Odder. Dér kostede billetterne 3 mark for voksne⁷. Det var dyrt: i Vennelyst slap man med 1 mark.

Greffel roses i avisen, fordi »det her musicerende orkester under hans flerårige ledelse har nået et særdeles respektabelt standpunkt«⁸. Han var tysk født, men var kommen til Danmark før krigen 1864, som han gjorde med. Han døde allerede 1876, hvorimod hans kone, der var født i Hannover, først døde i 1923⁹; hun var da 94 år og havde forlængst fået dansk statsborgerret¹⁰.

Formodentlig sidste gang, der blev spillet musik af Greffel i Århus, var i 1911 ved en begravelse, »en særdeles stemningsfuld sørgemarch«, nemlig ved Kasinos direktør, Marinius Olsens hustrus begravelse¹¹. Forklaringen er nok den, at Greffels søn, Louis Greffel, tidligere oversergent og i sin tid leder af det såkaldte »bondefangerorkester«, der udfoldede sig bl.a. på børnehjælpsdage, i 1911 var en højt værdsat regissør ved Kasino¹².

Der var også andre tysk fødte musikere ved de militære korps, de fleste vel kommen fra Holsten før krigen 1864, blandt andre Friederich (Fritz) Arndt, også kaldet »gamle Arndt«, fordi en søn af ham ligeledes blev militærmusiker. Arndt blev overhornblæser ved 20. bataljon og var en flittig komponist; især gjorde han en del i polkaer: »Aarhus Officersforenings Polka«, 1887, udgivet på Backhausens forlag¹³, og »Aarhus Damers Polka«, som 1888 udkom på Jacob Zeuners forlag¹⁴.

Hans kompositioner var ofte aktuelle, således havde han straks i 1904, da Århus Sporveje startede, en »Århus elektriske sporvogns-galop« parat, og samtidig komponerede han en »Ved Friheden-galop«. Kapelmester Bähncke, Århus Teater, var stærkt interesseret i dem begge to til sine populære koncerter¹⁵.

Gamle Arndt var en flittig mand: han stemte klaverer og tilbød »mu-

*Musikdirektør Julius Bergmann
(1844–1904).*

sik til underholdning, dans, udflugter, serenader, begravelser m.m.«¹⁶. Han gav undervisning i »violin og kontrabas, guitar forbunden med sang, harmoni- og instrumentallære«¹⁷.

I december 1878 afløstes stabshornist Collard af Julius Bergmann, tidligere Fredericia. Han averterede sin ankomst til byen på denne måde:

Undertegnede tillader sig herved at bekendtgøre, at jeg fra D.D. har overtaget dirigentpladsen over samtlige af garnisonens musici. Musik, såvel orchester- som balmusik, besørges og bringes i publikums venlige erindring¹⁸.

J. Bergmann
brigademusikdirektør

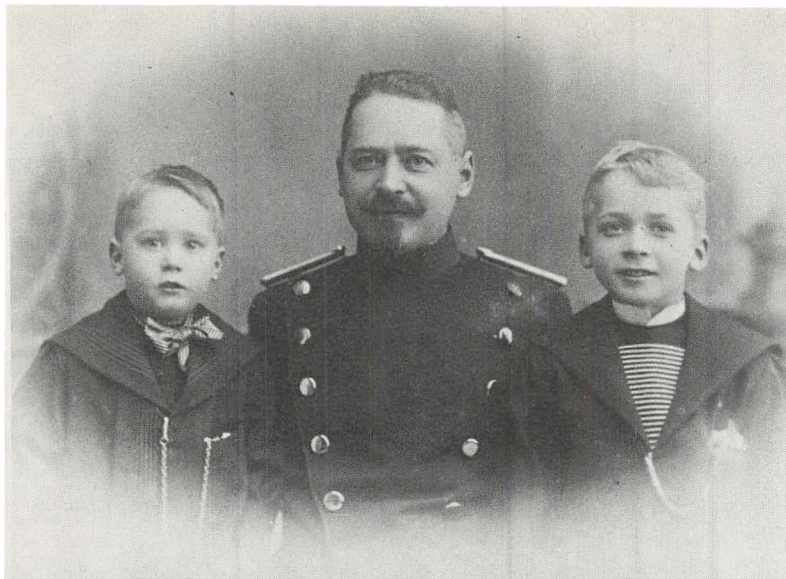
Man havde åbenbart fået en stabshornist, som ville være med i byens musikliv, og Bergmann kom også på mange måder til at præge udviklingen en snes år – og med langt større muligheder end stadsmusikanten nogensinde havde haft. Bergmann gav koncert i Håndværkerforeningen med et 30 mands orkester, og programmet omfattede bl.a. Mendelssohns ouverture til »Fingals Hule«, en fantasi over irske folkemelodier og uddrag af Wagners »Lohengrin«. Billetpriserne var 1 kr. for de fire første rækker og 75 øre for resten af salen¹⁹. Når der var »folkekoncert«, kostede billetterne kun 50 øre over hele salen. Bergmann inviterede også til abonnementskoncerter, hvor man kunne høre Gades »Ossian-ouverture«, Schuberts »ufuldendte«, Mendelssohns »Meeresstille und glückliche Fahrt«, ligesom en Haydn-symfoni undertiden dukkede op²⁰.

Bergmann blev populær, og ved hans benefice-aftener i Vennelyst var der fuldt hus. Avisen understreger, at Bergmann har »skaffet Århus regimentsmusik ry for at være den bedste i Danmarks provinser – hvad den sikkert også er«²¹. Bergmann komponerede ikke meget og mest lejlighedsarbejder, således »March til 8. regiment, tilegnet oberst C. Schøller«²² og »Sørgemarch til 3. infanteribrigades musikkorps ved de den 6. juli faldnes grave i Fredericia«. Måske var han mere den praktiske mand: I 1898 oprettede han en »musikskole for vordende militærmusikere«²³.

År 1900 afløstes Bergmann af Ludvig Marquard Rasmussen, der gjorde springet fra hornblæser i Odense til stabshornist i Århus. Han blev også den sidste, for efter hærordningen af 1909 blev militærmusikken i Danmark stærkt reduceret – til stor skade for den folkelige musik. Århus mistede en stor del af infanteriet og ligeledes 2. generalkommando: der var således ikke længer brug for en stabshornist.

Marquard Rasmussen ville gerne have smidt Rasmussen væk og bare hedde Ludvig Marquard, men det kunne han ikke få lov til, fordi der i Horsens boede en musikdirigent, som hed Marquard²⁴. I stedet valgte han at tage navneforandring til Makwarth – egentlig ganske modigt, for det rimer jo næsten på makværk.

I øvrigt var Makwarth en dygtig mand, som ikke behøvede at frygte noget i den retning. Hans speciale var endda instrumentation. »Jeg har altid sværmet for instrumentationen«, og han fik også et vist ry på dette

Stabshornblæser Ludvig Makwarth (1864–1943) med sønnerne Miskow og Sven Makwarth.

område og instrumenterede musik til samtlige militære musikkorps i landet, ligesom han havde arrangeret musik til Georg Lumbye i Tivoli. Og da storhertugen af Mecklenburg i 1902 var på besøg hos sin søster, prinsesse Alexandrine, på Marselisborg slot, blev han så begejstret for en »Prinsesse Alexandrine vals«, som Makwarth havde komponeret, at komponisten fik bestilling på at instrumentere den og »Århus Tappenstreg« for det mecklenburgske grenaderregiments musikkorps²⁵.

Makwarth gik heller ikke af vejen for at arrangere Beethovens første symfoni for harmoniorkester og spille den ved en koncert på Store Torv. Avisen skrev om resultatet: »Det er ikke for meget sagt, at det var fortræffeligt gjort«²⁶.

Makwarth var meget virksom i sine Århus-år. Han ledede i mange somre musikken i Salonen i Riis Skov og komponerede naturligvis en »Salonens Tappenstreg«²⁷, ligesom han i 1907 var mester for »Salonens sæsonvals« med den mærkelige titel »Er du ganske glødefri«, inspireret af datidens revyer. En tid var Makwarth også dirigent for sangforeningen »Brage«, og ved en fastelavnsfest opførtes her en operette »Prinsessen, der ikke kunne le«, som Makwarth havde komponeret²⁸. Han komponerede også en lille enakts-opera »Vår« med tekst af Sophus Michaelis; den indsendtes 1901 til Det kongelige Teater, men blev ikke opført. Nogle år senere var kapelmester Gutfeld interesseret i den til Århus Teater, men da der ikke var udarbejdet klaverudtog, og operaen var instrumenteret til det kgl. kapel på 60 mand, blev det heller ikke til nogen opførelse denne gang²⁹.

At Makwarth priste Århus, var vel kun naturligt. I en rask og flot klingende vals »På Bugten ved Århus« var det især naturen som inspirerede³⁰, mens »La petite Aarhussienne« må have været en mere personlig tiltrækning³¹. I øvrigt kommenterede han jævnligt lokale begivenheder med musik, således i 1901, da der var stort journaliststævne i

LA-PETITE-AARHUSSIENNE

GAVOTTÉ

af

L. MAK WARTH.

Carl A. Nielsens
Musikforlag

AARHUS.

Arns Chr. Olsens Forlag

Århus. Straks udsendte Makwarth en »Journalisthilsen«, og naturligvis komponerede han i 1909 en »Landsudstillingsmarch«.

Af hans mange melodier til sange var Jens Wollers vise fra Otto Bentzons skuespil »Moderate Løjer« den mest kendte³². Efter hans død blev melodien til »Sejle op ad åen« tillagt ham. I 1944 kunne avisen meddele, at »Makwarths arvinger har fået anerkendt deres sandsynlighedsbevis for, at han er forfatter og komponist til »Sejle op ad åen«, således at der nu skal betales kodaafgift af melodien, ligesom arvingerne har solgt udgivelsesretten til Wilh. Hansen for en pæn sum«³³.

Der har altså været tvivl om paterniteten, siden der skulle føres sandsynlighedsbevis. Og det viste sig senere, at beviset ikke holdt: det er en anden, som har komponeret melodien. Den fine kender af det gamle Odense Olaf Wentrup har redegjort for det hele i sin bog fra 1966 »Sejle op ad åen, en sang og dens historie«. Og da melodien kendes af alle danske, skal der her ganske kort gøres rede for forholdet, selv om sangen ikke længer vedrører Makwarth eller Århus.

Sangen er komponeret 1895 og officielt sunget første gang på det nyindviede »Odense Sommerteater« (det senere Folketeater og nuværende biograf) i Ny Vestergade, og den blev sunget af ingen ringere end operasanger Eduard Agerholm, der var engageret til operettens elskerrolle. Sangen blev sunget i mellemakten og gjorde umådelig lykke.

Også i de følgende år blev sangen meget sunget, og endnu i slutningen af 1890erne hørte den til repertoire for sangerinderne på Dyrehavsbakken. Men derefter synes den fuldstændig forsvundet og glemt, og det må være forklaringen på, at Ludvig Makwarth pr. sandsynlighedsbevis har kunnet udlægges som barnefader.

Olaf Wentrup tillægger kapelmester Henrik Clausen æren for at have fundet sangen frem igen, muligvis via et gulnet nodeblad, som havde »tilhørt en forlængst afdød landsbyspillemand fra Frørupegnen, som pietetsfuldt bevarede dette minde fra sin Odense-tid. Han aftjente 1893–94 sin værnepligt som trommeslager og blev 1895 ansat som medhjælper ved Sommerteatret i Ny Vestergade«.

Melodien til »Sejle op ad åen« blev komponeret af Emilius Wilhelmi, som vistnok stammede fra en tysk musikerfamilie, men i slutningen af forrige århundrede var teaterkapelmester ved forskellige danske rejsende teaterselskaber, således i 1882 ved Fr. Müllers selskab, som her i Århus bl. a. opførte operaen »Fra Diavolo«, og Wilhelmi roses for »det forstærkede og vel indøvede orkester«. Fru Wilhelmi, der ikke blot var en fortræffelig skuespillerinde, men også havde en god sangstemme, var en nydelig Zerlina i »Fra Diavolo«.

Emilius Wilhelmi, som har komponeret flere melodier til dramatiske arbejder, således til en sang i skuespillet »Under Hammeren«, var i 1895 teaterkapelmester i Odense, og han dirigerede selv ved førsteopførelsen af »Sejle op ad åen«.

Om tekstforfatteren fortæller Wentrup, at han hed Lauritz Steffen Pedersen, men foretrak at kalde sig literaten Lauritz Stephan. Han

*Militærmusik på Store Torv 1885.
Ludvig Kjer fot.*

skrev en overgang artikler til det lille middagsblad »Odense Avis« og var stærkt politisk interesseret.

De fleste danske kender vist ingen anden tekst til »Sejle op ad åen« end de hjemmestrikkede linjer:

Sejle op ad åen,
sejle nedad igen.
Det var vel nok en dejlig sang,
den må vi ha' endnu engang.

Poesi, som synges i tvangfri kredse i løftet stemning, kort før selskabet bliver lallende. Og skønt Lauritz Stephans digt heller ikke kan siges at være særlig ophøjet, skal dog for en ordens skyld første vers citeres her:

Sejle op ad åen
dejlig sommerdag.
Hvilken lyst, på engens kyst
nikker tusind blomster tyst,
og ved den blinkende vove,
langt fra vejenes støv,
vinke de skyggende skove
med herlig luft og løv.
Kommer imellem brud på maskinen,
eller vi løbe en smule på grund,
har ved forliset en trøst vi i pinen,
vi kan ej drukne, hvor vi føler bund.

Sejle op ad åen
dejlig sommerdag.
Båden glider på den
med sagte stempelslag.

Der er endnu et par vers, som skildrer Odenseanernes sommerfornøjelser. De kan læses i Wentrups bog.

Men tilbage til Ludvig Makwarth: han blev i Århus til 1912. Dette år blev der tillagt ham »karakter af løjtnant«, og samtidig overflyttedes han med 8. regiment til Slagelse, hvor han naturligvis straks komponerede en »Slagelse Tappenstreg«³⁴. Han tog sin afsked i 1923, men døde først 1943. Hans søn, skuespilleren og sceneinstruktøren Miskow Makwarth vil være kendt af de fleste ældre århusianere.

¹ Å.St.årb., 1921, s. 131. ² Borgerrepræsentationens Deliberationer 6.3.1851. (Århus byråds arkiv). Om Peder Albrecht og de mange historier, der fortælles om ham, se f.eks. A.St. 7.7.1932. ³ Udsigt over Aarhus Kjøbstads oeconomiske Tilstand (1840erne). ⁴ Pressens Magasin 15.1.1917, s. 25. ⁵ A.St. 29.9.1866. ⁶ A.St. 27.5.1869. ⁷ A.St. 18.11.1869. ⁸ A.St. 16.10.1873. ⁹ A.St. 20.6.1923. ¹⁰ A.St. 4.1.1910. ¹¹ A.St. 9.8.1911. ¹² Bernhardt Jensen: Som Århus morede sig, 1966, s. 75-76. ¹³ A.St. 17.4.1887. ¹⁴ A.St. 24.8.1888. ¹⁵ Bernhardt Jensen: anf. værk, s. 88. ¹⁶ A.St. 5.6.1892. ¹⁷ A.St. 10.7.1865. ¹⁸ A.St. 15.1.1879. ¹⁹ A.St. 11.4.1883. ²⁰ A.St. 25.1.18.93. ²¹ A.St. 29.5.1898. ²² A.St. 1.11.1883. ²³ A.St. 6.6.1898. ²⁴ Bernhardt Jensen: anf. værk, s. 10. ²⁵ A.St. 31.7.1902. ²⁶ A.St. 20.3.1911. ²⁷ A.St. 7.3.1905. ²⁸ A.St. 16.2.1902. ²⁹ A.St. 6. og 11.1.1913. ³⁰ A.St. 10.4.1901. ³¹ A.St. 4.2.1908. ³² A.St. 7.4.1907. ³³ A.St. 12.6.1944. ³⁴ A.St. 7.7.1913.

En musikalsk boheme

Pianisten Carl Leser var en fremmed fugl, som ved et eller andet tilfælde havnede i Danmark, og som også nogle år var med til at præge musiklivet i Århus. Han var født i Basel som søn af operasanger i Wien Robert Leser og hans franskfødte hustru Louise Craca¹. Som tidligt udviklet og meget smidig klaverspiller blev Carl Leser ikke mindst benyttet som akkompagnatør, og han havde berejst Skandinavien sammen med Carlotta Patti, ligesom han havde akkompagneret Ole Bull i Tivoli i København.

Det tidligste, jeg har kunnet spore ham i Danmark, er 1872, da han under Industriudstillingen i København »forlystede en altid talrig tilhørerskare ved sit fortrinlige spil på det af Hornung & Møller udstillede, prisbelønnede store flygel«². Det siger sig selv, at Carl Leser som klaver-

*Skt. Clemens Bro med Wormhus,
hvor »Koncert-Hallen« indrettedes i 1886.*

spiller har været noget ud over det almindelige, siden Hornung & Møller anbragte ham på denne udsatte post.

I Århus dukkede han op i 1875 som akkompagnatør for fire opera-sangere og -inder fra Den kgl. Opera, der gav koncert. Leser spillede dog også solo ved koncerten, og i Aarhus Stiftstidende's anmeldelse mindes man hans spil på Industriudstillingen i 1872; så det må have gjort stærkt indtryk³.

Men først 1885 slog Leser sig fast ned i Århus. Han spillede en tid i Etablissementet National, Studsgade 66 (Hotel Jylland). »Hver aften fra 7-11 koncert af hr. pianist Carl Leser«³. Der var dog artistoptræden ind imellem. Samme år spillede han ved en underholdning i »Den konservative Klub« i Århus sammen med teaterejer og forfatter Sophus Birck, der læste op, mens Leser gjorde lykke med virtuose småting foruden med hans egen fantasi over operaen »Faust«⁴. Aarhus Stiftstidende tilføjer i sin omtale af begivenheden, at »efter forlydende agter hr. Leser at bosætte sig her i byen«. Dermed var han sanktioneret i borgerskabet, og han gav da også senere koncerter i »Den konservative Klub«.

I februar 1886 averterer han som klaverlærer i avisen, at han »træffes hver søgnedag fra 12-2 i Amaliegade 25, stuen«⁵. Indmeldelser af elever kunne dog også ske »gennem boghandler Rybner Petersens Boglade«.

I foråret 1886 havde Leser fundet sammen med A. Verdier (første violin), Warthoe (anden violin) og Grünwald (cello)⁶. Under navn af »Privatkvartetten« gav disse fire meget beundrede koncerter i Århus de følgende år. Hvorfor ensemblet kaldtes Privat-kvartetten, har ikke kunnet oplyses og synes lidt søgt, da man fra første begyndelse optrådte fuldkommen professionelt og anbefalede sig i avisen til »foreninger, større etableringer eller private, der ønsker udført koncertmusik«⁷.

I sommeren 1886 blev Privat-kvartettens spil i Kafe Royal meget yndet af århusianerne. Kafe Royal var en sommerrestaurant med stor have på hjørnet af Olufsgyde og Skolebakken. Avisen fremhæver, at der spilles »et rigt og velvalgt program«⁸, og da programmerne kan følges i Aarhus Stiftstidende, er det vel rimeligt at se lidt nærmere på dem.

Der var for eksempel Rossinis ouverture til operaen »Tancred«, en march fra Wagners opera »Tannhäuser«, Johan Strauss: »An der schönen blauen Donau«, Verdis Zigeunerkor fra operaen »Troubadouren«, Kuhlaus ouverture til »Elverhøj«, »Alexandra vals« af Lumbye, Fahr-bach: Ungarsk march, Beethoven: ouverture til »Egmont«, osv.

Eller lad os se på en enkelt aftens program ved den 10. ekstra koncert i september 1886: 1. Niels Juel Simonsen: Honnørmarch, 2. Hérold: ouverture til operaen »Zampa«, 3. O. Métra: La soir, vals, 4. Haydn: Andante religioso, 5. Abt: Morgensang, piano solo, 6. Ketterer: Fantasi-polka, 7. Auber: ouverturen til operaen »Lestocq«, 8. Beethoven: Sehnsucht, 9. Allard: Fantasi over operaen »Rigoletto«, violinsolo, 10. Bartholomæus: »Adele«, 11. Mendelssohn: Frühlingslied, 12. Michaelis: Tyrkisk march⁹.

Jo, det kan vist godt siges at være et »rigt og velvalgt program« til en underholdningskoncert i 1880erne, selv om man kan have sine tvivl

Hjørnet af Skolebakken og Skt. Olufs Gade 1888. »Royal Cafe & Restaurant« skimtes til højre for skibsmasten.

om, hvor meget de fire tapre har kunnet fremtrylle af et Wagner-partitur, ligesom ouverturerne og i det hele taget orkesterværkerne har måttet forenkles meget for denne besætning. Men i en tid, da grammofon og radio var ukendte, og byens eget musikliv var overmåde beskedent og stærkt præget af militærmusikken, har Privat-kvartetten nok kunnet virke som lidt af en åbenbaring, særlig da den synes at have spillet talentfuldt. Avisen priser de fire musikere, »som har haft den heldige ide at åbne publikums øren og vække sansen for deres ædle kunst«¹⁰.

For at variere programmerne gav violinisten A. Verdier undertiden en solo, for eksempel Stradellas »Kirkearie fra 1670« eller Andante og finale af Berio's 7. violinkoncert. Og naturligvis spillede også Leser solo; stor lykke gjorde altid Pauer's »La cascade« – allerede titlen gav indtryk af stor virtuositet.

Og Carl Leser var virkelig en habil pianist. Undertiden brillerede han også med Rondo og finale af Henri Herz' 3. klaverkoncert. Det var virtuositet for alle pengene.

Men Carl Leser gav sig desuden af med at komponere; ikke blot fulgte han tidens mode med at fabrikere fantasier over populære operaer som den ovennævnte fantasi over »Faust«, men han mødte også med originale værker som »Mazurke melancolique«, »Riddermarch« osv.; mest lod han sig dog inspirere lokalt – det gav nok også mest publicity – således komponerede han en »Ceres-march-polka«, som blev udgivet på Jacob Zeuners forlag og solgtes for 50 øre stykket¹¹.

Også en »Marselisborg-march« komponerede han, men størst lykke gjorde en »Estrup-march«, tilegnet konsilspræsidenten; og det bemær-

kes i avisen, at »dedikationen er blevet modtaget ved en egenhændig skrivelse fra Hs. Excellence«¹². Intet under at denne march i de politisk så spændte år gjorde stormende lykke ved en koncert i »Den konservative Klub«¹³.

I efteråret 1886 ophørte koncerterne i Kafe Royal, og i oktober flyttede man til »Koncert-Hallen«, der var indrettet i fotograf Svendsens nyopførte tårnbygning ved Sct. Clemens broen (Wormhus), hvor der var »stort besøg af et elegant publikum af damer og herrer, der her vil kunne nyde Privat-kvartetten under hyggelige former«¹⁴. Koncerthallen har haft to etager, for der var indgang både fra Ågade og »fra gyden ved Sct. Clemens Torv«.

Og tilstrømningen fortsatte. I november bestemte man, at programmerne lørdag aften skulle have en afdeling med »mere gedigen og klassisk musik«¹⁵. Månederne i Koncert-Hallen var nok kulminationen af Privat-kvartettens musikalske udfoldelser i Århus. I maj 1887 engagerede Rozzi den til Vennelyst, hvor der mindre var brug for en afdeling med »mere gedigen og klassisk musik«. Men også her kom mange mennesker – over 500 melder avisen¹⁶.

Hen i sommeren 1887 spiller Privat-kvartetten igen i Kafe Royal, og i vinteren 1887–88 er man atter tilbage i Koncert-Hallen. Denne ordning fortsatte det følgende år, indtil Privat-kvartetten i efteråret 1889 engageredes af gæstgiver Jensen i Hotel Dagmar på hjørnet af Guldsmedgade og Tangen¹⁷. Her musiceredes fire gange om ugen det følgende par år. Men det ville ikke rigtig gå som i gamle dage. Privat-kvartetten var heller ikke længere den samme: Førsteviolinisten A. Verdier, der kunstnerisk var på højde med Carl Leser, rejste i 1887 til Amerika og erstattedes af musikdirektør Carl Møller; også andenviolinisten udskiftedes med en tidligere militærmusiker Hansen, og celloen betjentes en tid af en bogholder ved Aarhus Amtstidende.

Det gik mod opløsningen; men Carl Leser var stadig den samlende hånd og ånd: i 1891 var ensemblet udvidet til en kvintet, der ganske selvfølgelig kaldtes »Leser-kvintetten«, som »anden påskedag begynder sine koncerter i Pavillonen i Riis Skov«¹⁸.

I 1892 slår afskedens time. Aarhus Stiftstidende kan i april meddele, at »Carl Leser, der her i Århus har vundet sig et stort publikum, skal ifølge københavnske blade overtage pianisten Olfert Jespersens plads i Tivolis Fregat«¹⁹. Og Leser rejste, men hverken han eller København fik megen fornøjelse af opholdet, for allerede 1893 døde han, 52 år.

Endnu i 1901 mindedes han dog i Århus – og netop på grund af musikken. Avisen skriver: »Siden den nu afdøde, dygtige musiker Carl Leser gav koncerter i Koncert-Hallen ved Clemensbroen, har der ikke været noget musiklokale af tilsvarende art i byens centrum. Nu er der imidlertid hver aften koncert i den smukke Teater-kafe, hvor der samler sig et stort publikum for at høre den virkelig gode musik, som bydes af en kvartet, bestående af d'hr. Wahlin (klaver), E. Christiansen (violin), Uhlendorff (cello) og Brems (klarinet)«²⁰.

Ældre århusianere vil endnu huske violinisten Ernst Christiansen,

senere koncertmester i Århus By-Orkester, og Brems var såmænd den senere så fortræffelige sanger Anders Brems, som i begyndelsen af århundredet spillede i Århus Teaterorkester – for dengang havde teatret jo sit eget orkester.

Den mere intime restaurationsmusik havde nok sin bedste tid i disse år i begyndelsen af århundredet, og det var ofte gode ensembler, som spillede både i Teaterkafeen, på Mejlborg og i »Grand« på Ryesgade og naturligvis i Hotel Royal. I Teaterkafeen var der også en tid, da man en enkelt aften om ugen havde en afdeling med »mere gedigen og klassisk musik«. Og da kunne man blandt tilhørerne træffe forfatteren, lektor K. G. Brøndsted, som sad med sin kop kaffe og med lukkede øjne nød en trio af Haydn.

Til slut en personlig notits om Carl Leser: Engang som akkompagnatør for koncertsanger Axel Michelsen overnattede han i Frederikshavn på Hotel du Nord, som dengang ejedes af proprietær Johan Hasselbalch; og her traf han Hasselbalchs datter Mathea, som han forelskede sig i – og hun i ham. Kort sagt: 26. februar 1889 blev parret gift i Tårs, og en måned senere fødtes deres ældste søn, et hastværk, som formodentlig har virket mere chokerende dengang end i vore dage. Endnu to drenge fulgte efter, men som nævnt døde Carl Leser allerede i 1893. Hans enke giftede sig i 1902 med stabssergent H. P. Liser. Der var jo i hvert fald bogstavrim²¹.

Carl Leser mindedes efter sin død i København (Politiken) som »et umiskendeligt klavertalent«, men »et vist uovervindeligt boheme-drag i hans naturel« bevirkede, at han aldrig helt nåede »resultater, der var dette talent værdige«. Kun sjældent kunne han overvinde sig selv til »at undervise eller til at nedskrive sine kompositioner«. Han foretrak at »tjene det nødtørftige ved at spille i varietelokaler som salig Dagmar-Tunnelen og nu sidst Fregatten i Tivoli; der sad han og strøede sin begavelse ud for alle vinde«²².

Også hans virksomhed ved udstillinger, hvor klaverfabrikanter deltog, omtales: »Klaverfabrikanterne vidste nok, hvor flatterende Lesers anslag og spillemåde var«.

¹ Th. Hauch-Fausbøll: Slægten Hasselbalch, 1930, s. 260. P. B. Grandjean: Stam-tavle over Peder Jacobsen Deichmanns Efterkommere, 1905, s. 115. ² A.St. 10.6.1875. ³ A.St. 2.1.1885. ⁴ A.St. 3.12.1885. ⁵ A.St. 18.2.1886. ⁶ A.St. 4.6.1886. ⁷ A.St. 16.7.1886. ⁸ A.St. 4.6.1886. ⁹ A.St. 22.9.1886. ¹⁰ A.St. 7.10.1886. ¹¹ A.St. 21.8.1888. ¹² A.St. 10.2.1886. ¹³ A.St. 16.2.1886. ¹⁴ A.St. 31.10.1886. ¹⁵ A.St. 22.11.1886. ¹⁶ A.St. 20.5.1887. ¹⁷ A.St. 14.9.1889. ¹⁸ A.St. 25.3.1891. ¹⁹ A.St. 30.4.1892. ²⁰ A.St. 21.5.1901. ²¹ Th. Hauch-Fausbøll: Slægten Hasselbalch, 1930, s. 260. ²² Politiken, 12.10.1893.

TRÆK FRA BYENS HISTORIE

Åen – byens moder

Åen, der nu som en anden kloak er begravet i to kæmperør, var engang byens pulsåre. Åens munding (ar-os) har ikke blot givet byen navn, men er dens ophav, grundlaget for den tidligste bydannelse. Langt tilbage i den grå oldtid er der her ved åens udløb opstået en primitiv boplads: her var bekvem adgang til fiskeri på Bugten og til togter op ad åen til Brabrand sø, som dengang var langt større end nu, og vade-stedet over åen fik efterhånden trafikal betydning. Da Århus endelig var den eneste østjyske by, som lå direkte ved havet, blev den også meget tidligt overfartssted til Sjælland; som sådan nævnes byen allerede af Adam af Bremen (ca. 1075), og åens udløb i Bugten var selve havnen, den eneste man havde, indtil molebyggeriet påbegyndtes i begyndelsen af forrige århundrede. Endnu i 1838 var Århus Å så højt anset som færdselsåre, at der fremkom forslag om at sætte den i forbindelse med Silkeborg-søerne, således at der kunne sejles fra Århus til Silkeborg lige-som ad Gudenåen fra Silkeborg til Randers.

Som kuriosum kan nævnes, at en entreprenant mand i 1890 søgte om tilladelse til at arrangere dampbådsfart ad åen fra Møllen til Brabrand Sø¹. Andragendet blev dog afslået, fordi man mente, skibsskruen ville hvirvle muddret op, hvorved byens vandforsyning kunne forurennes; vandværket ved Ceres benyttede nemlig åvandet. Året efter var der alligevel »dampbådsfart« dels til Fiskerhuset og dels til Constantinsborg^{1a}.

For godt hundrede år siden var den del af åen, som nu er overbygget, endnu fuldkommen idyl. En sejlads fra Frederiksbroen op mod Århus Mølle gik mellem tæt tilgroede haver; træer og buske ludede langt ud over vandet, og hyldens blomster duftede. I nærheden af Møllen var bleg-haverne, »blegdammen«, hvor lærred lå på bleg, og selve Møllen var så romantisk som nogen dansk vandmølle².

Men også afsnittet fra Frederiksbro til Mindebro var langt ind i forrige århundrede hyggeligt og provinsielt, og Ågade med sine allétræer en smuk og yndet promenade. Åen selv lignede en af Venedigs kanaler, skriver højesteretsassessor G. A. Jensen i sine erindringer³. Men omgi-velserne var jo knapt så illuderende: i stedet for paladser så man Fiskergades faldefærdige baghuse eller dens småhaver, og der var hverken gondoler eller sang til mandolinen.

Også på Ågade-siden var der små, meget smalle haver mellem gaden og åen; her sad man hyggeligt de stille sommeraftener og passiarede med naboerne. Hist og her var der tvættsteder, hvor vasketøjet skyl-

Dampbaaden „Constantin“

afgaaer

Søndag Kl. 10 Form. til Fiskerhuset og Constantinsborg,

› › 12^{1/2} › Retour fra Fiskerhuset,

› › 2 Eftm. til Fiskerhuset,

› › 3 › › ›

› › 4 › › ›

› › 5 › › › og Constantinsborg.

Resten af Eftermiddagen fortsættes Farten mellem Aarhus og Fiskerhuset.

Mandag Kl. 2 Efterm. til Fiskerhuset og fremdeles hver Time.

Tirsdag og Torsdag Efterm. Kl. 2 til Fiskerhuset og Constantinsborg & Retour.

Onsdag, Fredag og Lørdag kan Baaden løies af Selskaber efter nærmere Aftale med Føreren eller Kjøbmand V. Jacobsen, Grønland Nr. 37, Telefon Nr. 133. Baaden rummer ca. 60 Personer.

Billetpriserne ere:

Tour Fiskerhuset 15 Ø. Voxne, 10 Ø. Børn.

Tour & Retour do. 25 Ø. › 15 Ø. ›

Tour Constantinsborg 35 Ø. Voxne, 25 Ø. Børn.

Tour & Retour do. 50 Ø. › 35 Ø. ›

*Annonce i Aarhus Stiftstidende
30. maj 1891.*

ledes i åen og bankedes med et »tærskbrædt«. Et sådant tvættsted er nu rekonstrueret i Den gamle By. Så idylliske var forholdene, at badning i åen fra Møllen til udløbet først forbødes 1854 – og grunden var ikke den, at vandet var snavset⁴. Først senere kom åen til at ligne en kloak.

Fiskeri i åen dreves i stor stil: i en auktionsannonce fra 1805 angående salget af stiftamtmand Ove Høegh-Guldbergs tidligere gård på Vestergade, senere Mønstedts Fabrikker, hedder det om haven, at »den ender ved den forbiløbende å, hvor der gives lejlighed til fornøjeligt fiskeri«⁵. Omtrent på samme tid fangede man ved åens udløb to laks på 16 og 18 pund. Det har altså ikke drejet sig om småfisk⁶.

Ved Møllen dreves regelmæssigt og betydeligt fiskeri; der fangedes både laks og ål, et enkelt år for 2000 rdlr. laks, og i 1838 takseredes Møllens ålefiskeri til 300 rdlr. årlig. Endnu i dette århundrede er i øvrigt fanget mange ål ved Århus Mølle. Men laksen forsvandt på et tidligere tidspunkt, da kloak afløb, garveriers, sæbesyderiers og andre fabrikkers udtømmelser havde gjort vandet uudholdeligt for anstændige fisk.

Også menneskene begyndte at finde åen generende som nabo. I kolera-året 1859 gør »flere indvånere« i avisen opmærksom på, at åen, »der

er og længe har været samlingspunktet for byens svineri«⁷, næppe kan siges at være befordrende for sundheden; og 1872 ønsker skræddermester Baes i byrådet at vide, »af hvem åen skal holdes i orden og fri for uhumskheder, der forpester luften«⁸. Havnekommissionen og politiet ville ikke have med sagen at gøre, og det vedtoges derfor at henlede sundhedskommissionens opmærksomhed på forholdet. Stor bedring synes dog ikke at være opnået. I 1880 klages der over, at åen »i de senere år er forvandlet til en uhyre stor rendesten«⁹, og i 1881 findes i avisen et af disse indlæg, der både i indhold og form røber den uforbederlige »provin«¹⁰, omend ikke just nogen idyl¹⁰:

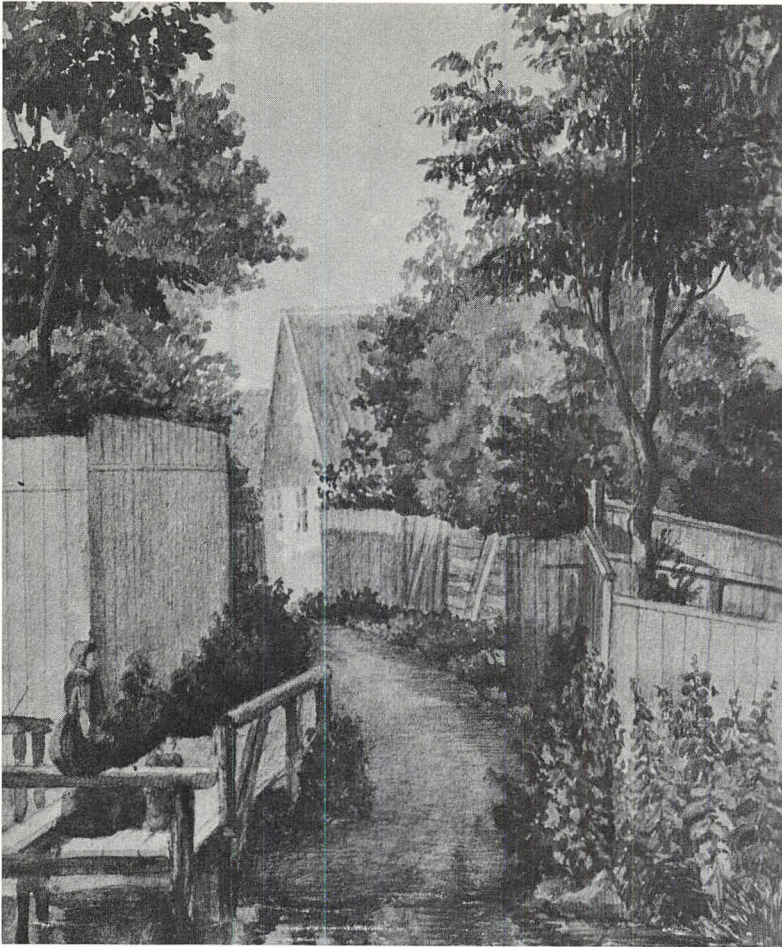
»Den ærede sundhedskommission bedes indstændigt skænke *natrenovationens bortførelse* sin opmærksomhed. Især i Ågade og på nordre side af Fiskergade bliver på mange steder *undertegnede* bebyrdet med denne bestilling i stedet for de rette vedkommende til stor gene for naboer og for *Åløbet*«.

En rationel ændring i denne misere skete først med en gennemgribende forbedring og omlægning af kloakforholdene, indretning af kloak-pumpestation o.s.v. Men den dag i dag kan åen jo ikke netop besynges som »du klare strøm«, således som Aakjær kunne synge om Karup Å.

Men for halvandet hundrede år siden var der virkelig tale om idyl, og i »Rées Have« var åen direkte bidragydende. Det var den samme have, som tidligere havde været stiftamtmand Høegh-Guldbergs, men fabrikant Rée havde også anlagt have på den anden side af åen op ad de stejle skråninger mod Frederiksgade. Offentligheden havde adgang til dette smukke anlæg helt ind i 1850erne, og undertiden blev der musiceret, mens folk promenerede i gangene og langs åen. En bro forbandt de to dele af haven, og i åen havde Rée anbragt en af de »prydelse«, som karakteriserede anlægget: en malet matros af træ med båd og åre. På samme måde var på bagvæggen af lysthuset malet et lille bondehus, i hvis vindue der sad en bondemand med sin kone, også malede, men ikke meget skuffende, og på terrænets højeste punkt var der opført et svært borgtårn, hvorfra man kunne nyde udsigten. Også

»Mølleåen i Århus fra Rees have«. Efter maleri af ukendt kunstner fra 1824.

Tvættested ved åen. Efter akvarel af Bertha Weis 1857.

dette tårn var dog uægte og bestod af malede brædder. Men blomster, træer og buske var ægte – og så åen¹¹.

Afbrydelse i idyllen forekom kun sjældent i de dage. Undertiden kunne åen være en lidt ubehagelig nabo for beboerne i Ågade og Fiskergade. Ved højvande i Bugten kunne vandet stige så højt, at det fyldte kældrene, ja i 1825 steg det $5\frac{1}{2}$ fod over normal højde og satte hele Ågade under vand. Men faren kunne også true fra Mølle-siden: Mølleren var på en måde herre over åen: han kunne stemme vandet op til en vis højde. Ved en åsteds-forretning i 1791 var der anbragt en såkaldt tralbjælke foran indløbet til vandkarmen ved møllehjulene, hvorover vandet ikke måtte stige fra 1. maj, indtil hølletten var endt; men den øvrige tid af året kunne møllejeren benytte vandet, som han ville, og det gjorde han uden hensyn til, om det passede godtfolk inde i byen. Han var jo en mægtig mand med kongeligt privilegium på at foretage al formaling af korn til Århus, og flere møllejere var desuden stærke i processer; de passede på som smede, at ingen gjorde indgreb i deres rettigheder¹², og stridighederne kunne også gælde åen: godtgørelse for oprensning, fiskeri på møllerens enemærker o.s.v.

Den største katastrofe, åen afstedkom, var mølleren dog uskyldig i om end på en måde årsag til. Den indtraf i efteråret 1839, da flere dages heftig regn havde sat åens vandstand op til maksimum. Flere mølledæmninger højere oppe ad åløbet brast, hvorved vandmasserne i mølledammen forøgedes så voldsomt, at alle sluser ved Århus Mølle måtte åbnes på én gang; og som en springflod styrtede vandet nu ind mod byen, spredende skræk og rædsel på sin vej. Frederiksbro, som var under opførelse, holdt stand, men vandet banede sig vej over og ved siden af, bolværker skylledes væk, enkelte huse undergravedes og reddedes kun med stort besvær fra at styrte sammen, og »hvor gaden var før«, hedder det i avisens referat, »er nu 7 alen dybt vand«¹³.

Men man var dog enig om, at havde vandmasserne sprængt mølledæmningen, hvad der var stor fare for, ville ødelæggelserne være blevet langt større. Møllen selv lå næsten midt i en sø, og forbindelsen mellem de enkelte huse skete pr. båd.

Planen om at overbygge åen hører naturligvis vor tid til, for i den lille smilende by på 6–7000 indbyggere med de små tegltækte huse, grupperet omkring Domkirken og Frue Kirke, var der ingen mulighed for at tænke på den slags, der var ganske simpelt ikke råd. Hvornår tanken om overbygning er opstået, lader sig ikke afgøre, men den første veritable plan til en å-overbygning stammer fra 1884, da forretningsfører Speyer i byrådet foreslog at købe grunde i Fiskergade og overbygge åen fra Frederiksbroen til Fiskerbroen, for således at få et stort torv, som han syntes, byen trængte til¹⁴. I forbindelse med pladsen under den nybyggede Sct. Clemensbro kunne der også her være skabt et stort, centralt beliggende, men rigtignok også dyrt torv. Planen var for storstilet og bekostelig for datidens Århus.

I 1896 dukkede den samme plan op. Formålet for overbygningen var igen at skabe et stort torv, hvor torvehandelen kunne foregå, men det er denne gang grundejerne i Immervad, Ågade og andre nærliggende gader, der sender andragende til byrådet. De har endogså ladet firmaet Frichs Efterfølgere udarbejde tegninger og overslag, hvorefter udgifterne anslås til ca. 100.000 kr. Andragerne lægger i skrivelsen ikke skjul på, at planens gennemførelse mere eller mindre har betydning for dem personlig som grundejere eller forretningsdrivende – rent bortset fra at der opnås bedre kår for torvehandelen – men de er også villige til at bringe økonomiske ofre: de har tegnet bidrag til et beløb af 46.000 kr. og håber at kunne nå 50.000 kr., således at de altså betaler halvdelen af udgifterne¹⁵.

Stadsingeniørens kommentar til planen går imidlertid ud på, at Århus har torveplads nok, så at man ikke af den grund behøvede at skride til en åoverbygning. Han har også flere andre indvendinger at gøre, og byrådets svar blev derfor et afslag. Man nøjedes med at ændre lidt ved den bestående torveordning, det var jo også betydeligt billigere.

Allerede omkring århundredskiftet kommer den næste plan, undfanget af overretssagfører Johan Pedersen; den forekom århusianerne helt fantastisk og amerikansk og optog sindene stærkt. I stedet for at overbygge

åen foreslog Johan Pedersen nemlig ganske simpelt at flytte den, grave et nyt leje for åen fra Fiskerhuset langs Marselisborg skov til havet og derefter opfylde det gamle løb gennem byen – fantasifuldt, men enkelt og ligetil, tilsyneladende et Columbus-æg¹⁶. Var planen kommen til udførelse, havde det dog nok vist sig at være et råddent eller i hvert fald meget dyrt æg. Men modtagelsen i byrådet var ingenlunde velvillig; bølgerne gik endda så højt, at formanden måtte kalde Wærum til orden.

Planen henvistes til havneudvalget, som kom til det resultat, at åens udløb i havnen havde sin store betydning, fordi den bidrog til at holde den isfri om vinteren; og med den begrundelse afvistes planen – en forsmædelig død. Det hjalp end ikke, at grundejere og andre også denne gang var interesserede og tilbød at bringe pekuniære ofre. Byrådet svarede, at »kommunens stilling for tiden var en sådan, at der ikke var nogen mulighed for – selv med bistand fra private grundejere – i en nær fremtid at skride til udførelse af det omhandlede projekt«. Planen om at flytte åløbet blev imidlertid taget op igen i 1904, men fik samme kranke skæbne¹⁷.

Den overbygning af åen, som gennemførtes i 1930erne, var ikke dikteret af ønsket om mere torveplads, men af trafikale hensyn: med å-overbygningen fik man pludselig en bred forbindelse gennem byens centrum direkte ned til havnen, byens hjerte. Og det må siges, at forbindelsen benyttes – kunne man overhovedet i dag tænke sig Århus uden Åboulevarden?

*Åen set fra Århus Mølle mod Bispetofte
o. 1890. I baggrunden skimtes
Vester Allés Kaserne. Ludvig Kjær fot.*

¹ A.St. 25.4.1890. ¹⁸ Bernhardt Jensen: Som Århus morede sig, 1966, s. 204. ² Å.St. årb. 1946, s. 34. ³ G.A. Jensen: Barndoms og Ungdomserindringer, 1943, s. 30. ⁴ A.St. 27.5.1854. ⁵ A.St. 19.1.1805. ⁶ A.St. 30.3.1803. ⁷ A.St. 31.8.1859. ⁸ A.St. 19.4.1872. ⁹ A.St. 21.9.1880. ¹⁰ A.St. 28.7.1881. ¹¹ Om Rées have se Rasmus Nielsen: Aarhus i 1840erne, 1959, s. 70. ¹² A.St. 5.9.1810. ¹³ A.St. 25.9.1839. ¹⁴ Å. byråds forh. 1884, s. 156. ¹⁵ Å. byråds forh. 1896, s. 131. ¹⁶ A.St. 27.10, 5.12. og 19.12.1900. ¹⁷ Em. Sejr: Træk af Aarhus Havns Historie, 1937, s. 60ff.

Borgervæbningen

*Uniform, tromme og tambourstav
fra borgervæbningen. »Den gamle By«.*

En borgervæbning har Århus haft langt tilbage i tiden; sandsynligvis er den startet allerede i middelalderen som en slags vagtværn. Tiderne var usikre, »politi« kendtes ikke, og borgerne har derfor efter tur måttet holde vagt om natten – tildels vel også om dagen – både for at holde orden i gaderne og især bevogte stranden og byportene, ligesom det gjaldt om ikke mindst at være rede i tilfælde af brand, der kunne hærge byen værre end krig.

Dertil kom, at kongen kunne udskrive mandskab til hær og flåde, hvorfor borgerne måtte have både våben og passende uddannelse. I 1588 var der i Århus 390 mand, »taxerit for rusting, våben och wergi att holle«; nogle var udstyret med »harnisk, lange spiss och slagsuerdt«, andre med »lange røer« eller »federspiud helldeborn och stackit røer«; en afdeling var væbnet med »bindøxer och degenn«¹.

I det 18. århundrede hører man om to borgerkompagnier med officerer og underofficerer, fane og tambour. Officerer og tildels underofficerer havde strålende uniformer, mens man ikke tog det så nøje med de menige, »der kunne betjene sig af, hvad kulør klæde de havde«. Men megen stabilitet har der ikke været over denne borgermilit: i 1710 hedder det, at korpset ikke har været under eksercits i de sidste 20 år. Der tales om en stadsmajor, om kaptajner og underofficerer, men reorganisationer af korpset i 1748 og 1784 viser, at det stadig har været vanskeligt at få borgervæbningen presset ind i faste rammer².

Først i begyndelsen af forrige århundrede under krigen med England blev de tidligere tiders mere tilfældige borgerkorps rekonstrueret til den borgervæbning, vi kender fra vore bedsteførelses beretninger. Den har næppe været helt uden betydning i datidens mere »primitive« krigsførelse, ligesom kaperskibene jo trods tarvelig udrustning formåede at tilføje englænderne betydelig materiel skade.

Der blev i Århus oprettet tre forskellige korps. Artillerikorpsset var vistnok det mindste; det eksercerede med et par kanoner, som bragtes i stilling i et lille søbatteri uden for Mejlgedes port og enkelte andre batterier. Dets levetid var ikke lang, men endnu i 1839 inspiceredes det dog af prins Frederik Ferdinand, som »tog det i nådigst øjesyn« og lod de borgerlige artillerister fra havnebatteriet skyde efter et ude i bugten anbragt mål. I følge avisens referat fik korpsets chef, købmand Marcus G. Bech »bevidnet højstsammes nådigste tilfredshed«³.

Dernæst var der jægerkorpsset, som mest rekrutteredes af unge kontorister og handelsbetjente. Det har ikke været den mest militære del

af borgervæbningen; desuden blev det anset for fint at stå i jægerkorpset, og ved »jæger-ballerne« gik det lystigt til. Det var under et sådant bal, at »kgl. frimurer« Anders Nøthen, byens officielle nar, fik sin søndagsfrakke spoleret, således som han selv fortæller det i avisen:

Er det tilladt at slå deslige møbler ud af vinduerne på folk? Og kan man vente sådan noget af honette damer? Jeg stod den aften, da der var jægerbal, udenfor og hørte på musikken, da jeg blev således overøst, at min kjole blev fordærvet. Flere personer var vidner dertil. Dette bekendtgøres, for at folk kan vide, hvorfor min søndagskjole er så marmoreret.

*Anders Nøthen,
muremester⁴.*

Endelig havde man infanteriet, det egentlige borgerkorps, i hvilket alle, som havde taget borgerskab i byen, var pligtige at gøre tjeneste indtil det fyldte 50. år.

Disse korps havde deres blomstringstid under Frederik VI, som jo var en stor elsker af uniformer og troppe-eksercits, og som heller ikke undlod at mønstre borgerkorpsene, hver gang han var i Århus. Og selv om den manglende reelle baggrund for borgervæbningen efterhånden blev iøjnefaldende, holdt forfængelighed og den mennesket iboende glæde over uniformer længe stand mod de ændrede tiders syn på det borgerlige militærvæsen⁵. Tog man sig ikke ganske anderledes flot ud i den pompøse borgeruniform? Og var det ikke skønt at blive borgerofficer og kommandere sine ligemænd? Og så kom man endda »i rangen«, dragonerne skulle hilse på en borgerofficer i uniform, og hans kone og datter avancerede fra madame til frue, fra jomfru til frøken.

Endnu i 1840erne, når borgervæbningen på kongens fødselsdag paraderede sammen med dragonerne på Store Torv, følte det af manganen brav Århus-borger som en stor dag, og der udfoldedes al den militære pragt, som på nogen måde var overkommelig:

Forrest red adjudanten, drejermester Lissberg, en lille visse mand, men umådelig vigtig af sin høje stilling. Derefter kom stadsmusikanten Peder Albrecht, der desuden var chef for jægerkorpset; han var en stor selskabsbroder og til daglig byens fornøjelsesråd, fuld af lystige påfund – nu marcherede han strunk i spidsen for borgermusikken, som dengang ingen fandt på at gøre grin med. Endelig stadshauptmanden, major Severin, luntende på sin fromme kørehest og derefter selve borgervæbningen, ført af officerer og underofficerer.

Jægerkorpset var ganske antageligt; det bestod jo af ungdom, som tog sig ud i de grønne trøjer, grå pantalons, korte støvler og rund hat. Men infanteriet, de ældre borgere, havde ondt ved at illudere som militær trods pragtfuld krigsmaling: Store tjærekandeformede chakoter af meget gammel model med gule agramaner og kvaster, blinkende plader og beslag samt høje uldponpons, der daskede vippende til alle sider (det må have været den slags, som under navn af »borger-fjer« i følge avertissement i avisen kunne fåes vasket i Tangen nr. 850, så de blev som nye). Den langskødede uniformsfrakke var rød med blå rabatter

og forskellige snore og kvaster. Til galla hørte hvide benklæder, og i hvidt krydsbandoler hang sablen og patrontasken.

Man havde i det hele taget gjort meget for at få udrustningen reglementeret; i 1834 var således alle geværer, gamle ubrugelige muskedonnere med flintestenslås gjort lige lange ligervis som bajonetterne⁶. Alligevel var det umuligt at gøre borgerne ens: de tykmavede kunne ikke komme i retning med de mere slanke, og venstre fløjmand, den lille pukkelryggede hattemager Pippel, unddrog sig ethvert reglementeret mål og kunne på ingen måde bibringes et krigersk udseende.

Men kunne de gæve borgere ikke opnå samme tykkelse allesammen, så kunne man i det mindste sørge for, at uniformen var i fineste orden, og her var man undertiden ganske opfindsom, når det gjaldt, således i 1845, da mindesmærket over Frederik VI skulle afsløres på Skanderborg slotsbanke. Borgervæbningen i Århus blev da udkommanderet for at paradere ved højtideligheden. På selve festdagen tidligt om morgenen marcherede de århusianske borgervæbningsmænd af sted mod Skanderborg – naturligvis i fuld galla: rød kjole, en vældig chakot med alenhøje dinglende pompons – og hvide benklæder.

Man var dog ikke kommen ret langt ud ad den støvede landevej, før det blev klart, at de hvide permissioner ville afgive et ynkeligt skue, længe inden man var nået Skanderborg. Der holdtes krigsråd, og resolut skred man til gennemførelsen af den eneste praktiske mulighed: *man trak af bukserne, hængte dem forsigtigt over nakken og marcherede videre i det dejlige sommervejr*⁷.

Hvad de forbigående har sagt til dette sansculotte-kompagni er ikke godt at vide, men da de ureglementerede borgervæbningsfolk nåede Skanderborg Ladegård, trak de atter bukserne på, og således gik det til, at afdelingen kunne møde til paraden med ganske friske, snehvide pantalons.

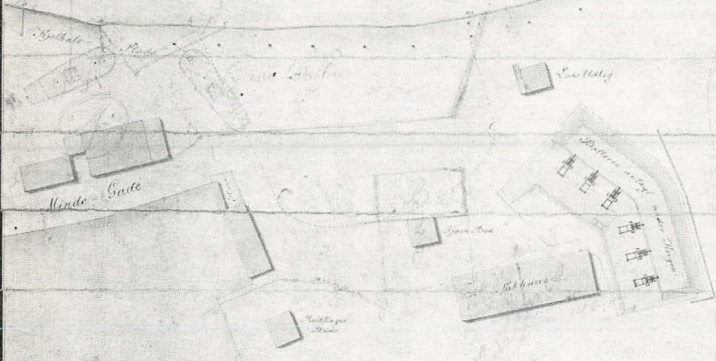
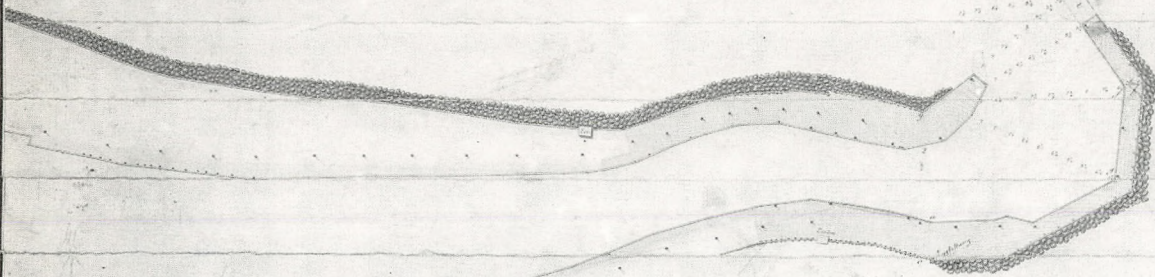
Jo, borgerne tog sig selv højst alvorligt, når de paraderede i pudsen. Derimod var det ikke frit for, at dragonerne, de regulære tropper, smilede en smule ad de borgerlige kolleger, ja, end ikke undlod at drille dem, når lejlighed gaves.

Alligevel: bortset fra paraderne og den årlige præmieskydning med efterfølgende lystigt lag blev det stadig vanskeligere at holde interessen for borgerhærens hverdag oppe. De almindelige – ikke mange – øvelser kneb man gerne uden om, når det lod sig gøre. Man fandt på undskyldninger, nogle påstod, de havde været bortrejst, da tilsigelsen til eksercits kom, andre skød sig ind under, at deres erhverv lagde beslag på dem den dag, øvelsen skulle finde sted, og stærkt regnvejr fristede mange til at holde sig hjemme.

Når forsømmelserne blev for omfattende, sattes en krigsret, hvor synderne måtte møde frem og blev idømt bøder. Man fandt også på, at visse offentlige hverv var uforenelige med borgerlig krigstjeneste. Så blev de, som ingen undskyldning havde, vrede. Der klages i avisen over, at medlemmer af fattig- og skolekommissionen fritoges for borgerlig militærtjeneste såvel som medlemmer af borgerrepræsentationen. Og kirke-

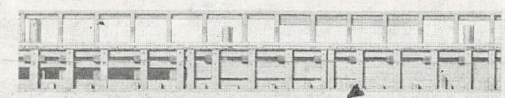
1810

Tegning af
Aarhuus Klovn
fra Nordet og til Kistballepladsen
fastlæs fra det 1. Januar i Aar 1810
Opmaalt og forfattet af
Sørensen
Sølle og Sølle
København

Maalestok fra 900 Danske Fot.

Tegning af Botværket I y

Nr. 8 Ltr. H

*Plan af Århus Havn 1810.
Syd for åhavnen ses søbatteriet,
opkastet under Englænderkrigen 1807–
14. Tegningen tilhører Århus Havn.*

værgen fik indført, at han i hvert fald ikke kunne møde til eksercits, når kirken var under reparation, da han så skulle tilse arbejdet. Og der var jo immer lidt reparation at holde øje med.

Et grundskud fik borgervæbningen under treårskrigen. Straks da krigen udbrød, slog borgerne på sværdet, og kaptajn Robertson, gymnastiklærer ved Katedralskolen og i øvrigt tilbøjelig til daglig at tilbringe nogle timer hos konditor Weinschenck ved et godt glas vin, fik det hverv at indøve borgervæbningen og sætte den i krigsmæssig stand. Men efterhånden som den fjendtlige hær drog frem i Jylland og nærmede sig Århus, sank modet betydeligt, og det var vist en lettelse for mange, at væbningens geværer blev sendt til København, så man var fri for at foretage sig noget. Uniformerne blev pakket godt væk for ikke at irritere fjenden; og da tyskerne igen var borte, rejste der sig ikke få røster i avisen for at få borgervæbningen ophævet. Den var jo dog ingen nytte til⁸.

Men endnu var tiden åbenbart ikke moden til at opgive det borgerlige krigsapparat. Borgerkorpset rekonstrueredes, og man opretholdt en del vagttjeneste for dog at have en funktion. Således var der lige til 1855 vagt ved Nationalbankens bygning, et hverv som kedede og ærgrede borgerne meget; synderlig højtideligt tog man da heller ikke denne vagttjeneste. Det fortælles, at gamle købmand Røse på en sådan vagt satte muskedonneren fra sig i skilderhuset og gik hen i sin gård og jagede duerne ud. Han var en stor dueven og gik nu på vagten og glædede sig over duernes flugt omkring Domkirketårnet. Så var tiden da ikke helt spildt⁹.

Endnu indtil 1870 eksisterede borgervæbningen, skønt man efterhånden, som det hedder i borgervæbningens nekrolog i Aarhus Stiftstidende, »lo i korpset og ad korpset, når det måtte ud og lege soldat«¹⁰. Og stort andet end til at le ad var borger-militæret vel heller ikke de sidste år. Den største tilslutning havde korpset ved den årlige skiveskydning i Vennelyst. Den foregik vist med et lignende ceremoniel, som den dag i dag praktiseres af det borgerlige skydeselskab: afmarch kl. 7 morgen til Vennelyst fra Frue Kirke, og det indskærpes i annoncen, at man skal møde »reglementeret påklædt«¹¹. Der faldt indtil 16 gevinster ved skydningen, og om aftenen var der bal på Hotel Royal eller i Vennelysts koncertsal.

I slutningen af 1860erne var der flere gange i byrådet forhandling om at søge borgervæbningen ophævet; i 1869 suspenderedes eksercitsen, og i 1870 kom selve opløsningen. Som en slags overgang oprettedes i stedet et til brandkorpset knyttet »ordenskorps«, som skulle bestå af mindst 50 mand. Dets opgave var at opretholde ro og orden på brandstedet, navnlig ved afspærring af de nærmeste gader, ligesom det skulle holde passagen åben for transporten af vand og slukningsredskaber m.m.

Ordenskorpsset deltes i to afdelinger, hver med en løjtnant og to underofficerer. Uniformen blev den samme som i brandkorpset; dog fik ordenskorpsset lov til at blive bevæbnet med et gevær med bajonet i stedet for med sabler, da det tilstrækkelige antal geværer forefandt

BORGERVÆBNINGEN

efter det opløste borgerkorps. Hvad man har brugt geværene til, melder historien intet om¹².

Borgervæbningens fane havde ministeriet ønsket oversendt til Tøjhuset i København, men byrådet syntes, den burde blive i Århus som et synligt minde om en krigerisk fortid; man indgav derfor ansøgning om at måtte beholde den, og i 1871 gav ministeriet tilladelsen¹².

Borgervæbningens fane findes nu i Den gamle By, hvor der også findes andre faner og forskellige minder om borgervæbningen, blandt andet en smuk silkefane, hvorpå er broderet to overordentlig velnærede borgerlige vildmænd, støttet til Århus byvåben – egentlig et ganske godt symbol for borgervæbningen såvel i henseende til det velnærede, det borgerlige og vildskaben.

¹ Hübertz I, s. 222. ² Hoffmeyer II, s. 47. ³ A.St. 14.6.1839. ⁴ A.St. 26.2.1830.

⁵ Om borgervæbningens uniformer og faner se Petra Julie Holm i Den gamle Bys årbog 1948 og 1950. ⁶ Eligerede borgeres deliberationer 24.2.1834 (Århus byråds arkiv). ⁷ A.St. 25.11.1936. ⁸ Rasmus Nielsen: Aarhus i 1840-erne, 1959, s. 37.

⁹ W. Thulstrup i Ill. Tidende 1908–09, s. 402 ff. ¹⁰ A.St. 21.5.1870. ¹¹ A.St. 25.9.1866.

¹² Århus byråds forh. 1869, s. 36, 50, 52, 59. ¹³ Århus byråds forh. 1870, s. 62 og 1871 s. 18.

De fjendtlige besættelser i 1848 og 1849

Etatsråd Erich Gjørup Tauber, som fra 1805–18 var adjunkt ved Århus Katedralskole, senere rektor i Kolding, derefter direktør for SorøAkademi og sidst rektor i Frederiksborg, efterlod sig ved sin død i 1854 flere skriftlige optegnelser om sit liv samt en samling breve fra forskellige fremtrædende mænd. Disse Tauberiana findes nu opbevaret på Det kongelige Bibliotek¹, og blandt brevene er også en del fra rektor H. H. Blache, Århus, fra tiden 1839–51.

Blache blev student 1806 fra Århus og havde altså haft Tauber som lærer det sidste år i skolen. Senere blev Blache hans medlærer, idet han fra 1813 blev adjunkt ved skolen og fra 1838 rektor. Der udviklede sig et venskab mellem de to mænd, som varede livet ud.

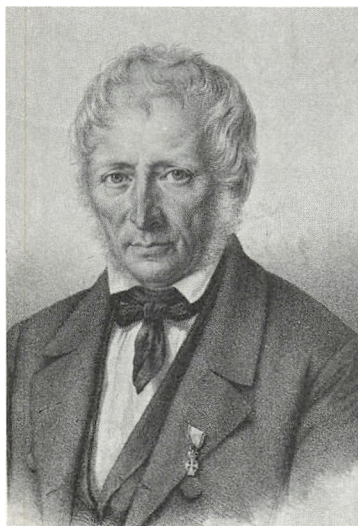
Tauber nærrede altid stor interesse for Jylland, ikke mindst for Århus, og foretog i sine senere år regelmæssig en rejse til Jylland hver sommer. Resten af året holdt Blache ham underrettet om begivenhederne i Århus. Hans breve omhandler væsentlig skolesager og familieanliggender, men i krigsårene 1848 og 1849, da de tyske tropper besatte Århus, giver han tillige skildringer af disse usædvanlige begivenheder. Da de ikke tidligere har været offentliggjort, gengives de her i uddrag.

Noget nyt om selve militæroperationerne giver beretningen selvfølgelig ikke, men den indeholder til gengæld mange små, levende træk af krigsbegivenhedernes indvirkning på det daglige civile liv, ligesom den er et udtryk for stemningen i byen og typisk eksempel på Blaches fortælleevne, hans stilfærdige lune og sans for det komiske midt i forhold, som dog var og måtte være håndgribelig og ubehagelig alvor.

Det første brev er dateret Århus 29. juli 1848 og fortæller om tilstanden i krigens første måneder og om major Zastrows ekspedition til Århus i maj for at rekvirere levnedsmidler o. a. til den fjendtlige hær:

»... til studeringer har der kun været liden ro, hvilket destoværre hver dag tydeligt nok sporedes i skolen, hvor endog vor øverste klasse havde fattet det forsæt at indtræde blandt de frivillige, men som igen opgaves, da forældrene ikke ville give deres konsents. At de ungdommelige hoveder kunne komme i et sådant oprør er i øvrigt ikke underligt, da selv vi gamle havde ondt ved at holde tankerne samlede, og jeg må tilstå, at det aldrig har faldet mig så besværligt tilgavns at besørge mit arbejde som i denne urolige tid. Imidlertid fortsatte vi undervisningen uafbrudt på nogle enkelte dage nær, da det blev alt for galt, for eksempel dengang da Schleswigholsteinerne eller som preusserne kalder dem »Belials børn« gjorde os en kort visit...

*Rektor H. H. Blache (1787–1871).
Litografi efter maleri af W. Marstrand.*

Allerede i nogle dage forkyndte rygten, at bemeldte Belials børn layede sig til et tog mod Århus, hvor af den årsag alle forberedelser var gjort til en om ikke just venskabelig, så dog fredelig modtagelse. Alle skydegeværer, sabler og knaldhætter var bortsendt til Kalundborg; i havnen så man hverken skib eller båd, og hele borgerskabet (borgervæbningen) havde gemt uniformerne under lås og lukke. Onsdag morgen den 10. maj meldtes det, at vi inden aften kunne vente at se vore menederske venner. Imidlertid gik alt sin sædvanlige gang. Vi læste på skolen om formiddagen, og bispren ordinerede 3 præster og gjorde i den anledning middagsselskab, hvortil jeg var indbudet. Da vi skulle gå til bords, forkyndtes det fra Domkirketårnet, at man kunne se fjenden ved Ting-skoven. Der var nu ingen tid at spille, når ikke bispindens anretning skulle være spildt. Måltidet var derfor noget tumultarisk. De nye præster løb fra kagen for at kunne komme ud af porten, inden fjenden besatte byen, men blev dog rigtig attrapperede på landevejen og sendt tilbage med et hæderligt følge af dragoner. Fra kaffen løb vi alle, da fjenden imidlertid var kommen til Frederiksporten. Nu havde vi da det modbydelige syn at se disse skarer af forræddere i danske uniformer trække gennem byens gader. Kvarter forlangte man til god lykke ikke, men blot strå, og herpå lejrede man sig så på torve og andre åbne pladser. Efter at afdelingerne var opløst, indfandt sig i rektorgården 4 af heltene, der med stor høflighed bad om nogen mad, da de var såre medtagne af dagens strabadser. Denne fik de, og til gengæld åbnede den ene af dem i meget godt dansk sit hjerte for os, idet han beklagede sin ulykkelige skæbne. Hans højeste ønske var at kunne komme til at løbe bort, men dertil havde han ikke hidtil fundet lejlighed.

Efter hvad jeg siden bemærkede, må denne tilbøjelighed have været meget almindelig mellem dem. Dog var der også en del ægte Schleswig-holsteinere mellem dem. Da jeg om aftenen silde gik omkring på de offentlige pladser, hørte jeg adskillige partier i meget oprømt lune synge »Schleswig-holstein meerumschlungen« og nok en dito ny vise om slaget ved Slesvig.

Om aftenen blev vort nye gymnastikhus indviet ved et måltid, der for de forskellige partier varede fra kl. 10-1, og hvorved alt gik meget ordentlig til. Madam Bursche² og min kone fungerede som marketender-sker, idet de efter kommunalbestyrelsens anmodning tillavede maden. Næste dag havde vi ligeledes stor spisning i boghuset, men da besørgede to soldater kogeriet. Een af disse var dog nok et ægte Belials barn, da han var af den formening, at en kødgaffel, der blev ham lånt, kunne være meget god til at støde i en dansker.

Den anden dag henved middag opdagede nogle soldater en af de ned-sænkede både ved det ny havnebolværk. Den halede man op, og nu blev der en uhyre travlhed. Flere lignende blev nu opdaget og bemanded for dermed at erobre en brændebåd fra Kalø, der lå langt ude på redet og var forladt af sit mandskab. Denne erobring lykkedes, og båden, der siden i »Børsenhalle« blev til et tomastet koffardiskib, førtes, efter nogle mislykkede forsøg på at styre den, ind i havnen. Men nu kom

*Rektorboligen, som den så ud 1863.
Efter tegning af Chr. Blache.*

»der verdammte Bille oder schwarze Teufel« (o: det danske krigsskib »Hertha«, som førtes af kaptajn Bille) dampende ind på reden. Oberst Jastrow (d.v.s. major Zastrow), der under bådens erobring havde haft sit hovedkvarter på skrånningen neden for Skolebakken, lod nu slå generalmarch. Kanonerne, fire i tallet blev hentede fra det lille torv, og to af dem plantede i Skolegyden. Stiftsprovstens og min familie, som hidtil havde fra altanen af været tilskuere, måtte nu retirere. Preussiske officerer besatte haven og havestuen, og gav meget høfligt min kone det råd at forføje sig bort med børnene og den kvindelige besætning. Christian og Julie græd. Elisabeth var i selskab hos bispens, hvorfra jeg med stor møje måtte hente hende hjem mellem soldater, heste og kanoner; men – til ære for Deres guddatter være det sagt – hun viste et urokkeligt mod. (Af Blaches børn var Christian den senere marinemaler; Elisabeth, Taubers guddatter, var i 1848 4 år). I en anden henseende fortjener hun (Elisabeth) mindre ros – hun sluttede nemlig dagen i forvejen et intimt venskab med de fire forhen omtalte fjender og kunne ikke begribe, »hvorfor disse Schleswigholsteinere skulle slås ihjel«.

Da jeg efter at have ført fruentimmerne bort kom tilbage, fandt jeg vinduerne i skolens øverste etage oplukkede, hvilket man sagde mig, en preussisk officer havde gjort, for at de ikke skulle springe. Det kan man kalde humanitet i krigen. Efter alt, hvad man hører, har preusserne næsten overalt vist en sådan adfærd, og det er virkelig beklageligt, at vi for deres lumpne regerings skyld, er kommen i krig med et så respektabelt folk. Imidlertid begyndte kampen. Kanonerne tordnede fra Skole-

bakken og fra Mindet. Bille svarede kun med få skud, der rettedes mod den sydlige pynt af byen, hvor en kugle slog ned i et hus. Blodet flød hverken i strømme eller dråber, og da Bille derpå lod stå ud ad, drog heltene hjem til deres lejr. Under slaget havde Skolemette³ sin post inderst i Skolegyden og udgjorde tillige med Gine Brandt på en måde overgården, ihvorvel hun ingen aktiv del tog i fægningen.

Om nu dette slag i historien vil blive kaldt slaget på Skolebakken eller slaget ved »Mindet« må anses for uvist; dog kan det ikke nægtes, at hovedkvarteret var på førstnævnte sted. Næste morgen drog Belials børn ud af byen, og Vorherre fri os fra, at de skulle komme tilbage...«.

Dog Belials børn kom tilbage. Det var i maj 1849; de Ryeske dragoner holdt endnu byen og Marselisborg skov besat, men var belavet på at trække sig tilbage. I et brev af 28. maj 1849 fortæller Blache:

»Endskønt de sædvanlige skovture i det dejlige pinsevejr for denne gang måtte opgives, vovede dog en del mennesker sig ud til forposterne for at se, hvorledes det ved en sådan lejlighed går til, og blandt disse var også min Christian, der tilligemed en klassekammerat, V. Dahlerup⁴, forleden dag på egen hånd begav sig ud til de yderste vedetter, hvor han ganske rigtigt fik de preussiske husarer at se, men derpå viseligen retirerede... I morges kl. 8... meldtes, at fjenden var i anmarch. Øjeblikkelig sprængte vore dragoner gennem gaderne, og inden en halv time var de alle ude af byen på vejen til Skødstrup, hvor general Rye endnu skal have sit hovedkvarter. Den eneste åbne barrikade på Mindebroen blev nu aldeles tillukket, og efter et kvarters forløb var de tyske husarer i byen. Nedbrydelsen af barrikaderne medtog dog nogen tid, ihvorvel de ikke blot selv arbejdede derpå, men også satte adskillige nysgerrige og »pæne« folk i arbejde, af hvilke adskillige ved sabelklingen blev opmuntrede til større flid og anstrængelse. Endelig kom de da igennem, og nu gik det gade op og gade ned. Portene blev spærrede, og vi var indtil videre under tyskernes regimente. På torvet holdt en grøn major en tale til kommunalbestyrelsen, der, så vidt jeg kunne høre, gik ud på, at de ikke var kommen for deres fornøjelse, men efter deres pligt, og at vi, når vi ville forholde os rolige, ingen overlast skulle lide...

Man bebudede desuden, at vi inden aften skulle få en indkvartering af 6000 mand. Dog ytrede andre, at det ikke var så vist, at de kom idag, og at den herværende afdeling mulig iaften kunne trække sig tilbage. Det sidste gik meget hurtigt i opfyldelse, for allerede kl. 3½ forlod de os tilhobe. Nogle afdelinger af Ryeske dragoner kom straks derpå ind i byen og fangede en ulykkelig trompeter, der havde forvildet sig i Vestergade og ikke kunne komme over åen, hvor møllebroen var afbrudt. Han blev straks afsendt til hovedkvarteret og ledsaget til porten af et meget stort følge.

Nu tænkte vi da at have fred for i dag, men her forregnede vi os. Efter næppe en times forløb hed det: »Nu kommer tyskerne igen«, og således befandt det i sandhed. Nu begyndte den samme alarm igen, og vi ventede allerede at se dem på torvet, da det meldtes, at de havde gjort holdt og vendt om for at få deres trompeter, som de nødigt ville

Skolemette (Mette Thorsen f. Rasmusdatter). Efter samtidig tegning med tekst: »A gjør'et Fanden slaae mæ it Hr. Professor!«

Den preussiske trompeter. Efter Vilhelm Holst: Felttogene 1848-49-50.

undvære, tilbageleveret; men da de erfarede, at han ikke var fanget af borgerne, men af dragonerne, opgav de forsåvidt sagen, men medtog, så siger man, et par af de nærmeststående personer som gidsler, og dermed drog de da endelig bort...

De husarer, vi her så, var raske og velberedne folk, men i almindelighed mindre drøje end vore. En dels ansigter syntes at røbe en højere åndsdannelse. De pikkelhuede infanterister så simplere ud og var for størstedelen små og spinkle, så man let kunne se, at een af vore bønderkarle ved bajonETFægtningen kan gøre det af med to sådanne.

Da jeg i formiddag kom hjem fra byen, forefandt jeg tre sådanne pikkelhuer i dagligstuen, hvor de havde forlangt tre flasker vin. »Øl for simpelt, et glas vin for lidt«, havde de sagt til min kone; da jeg imidlertid forsikrede dem, at de ikke fik mere, tog de til takke, spyttede på gulvet, fløjtede, spejlede sig og satte håret i lave og derpå anbefalede sig.

Dette er omtrent dagens historie her på stedet...«.

Allerede 31. maj, efter rytterfægtningen nord for byen, fortsætter Blache beretningen:

»... gårsdagen foregik uden mærkelig forstyrrelse. Vore tropper havde med en noget større styrke end sædvanligt igen besat Marselisborg Skov samt landevejen til Horsens, ligesom også en del lå her i byen og rykkede ud i morges kl. 5. Vi begyndte undervisningen i skolen kl. 8, hvorved dog opmærksomheden på lærernes og disciplenes side ikke var meget stor, og blev snart aldeles forstyrret, da der henved kl. 9 kom underretning om, at fjenden var i anmarch. To kanonbåde, som var ankomne i nat, lagde sig tillige med dampskibet »Hertha« lige ud for Skansen, og kl. 10 begyndte kanonaden fra disse mod de fremrykkende fjender. Af denne kamp havde man et herligt skue fra altanen i rektorgårdens have. Til samme tid hørte man kanon- og musketilden fra den nye mølle uden for Frederiksporten (Magdalenemøllen). Kampen varede noget over en time og skal have kostet fjenden en del, da kanonbådenes svære skyts kastede, som man fortæller, hele rækker til jorden. Vore tropper mistede kun meget få, dog blev 14 af vore infanterister i skoven gjort til fanger.

Endelig måtte vore, trængte af overmagten, trække sig tilbage gennem byen. Portene og barrikaderne blev lukkede, og nu begyndte igen de gamle scener; dog måtte fjenden denne gang for det meste selv besørge nedbrydningen, da stadens indvånere viseligen holdt sig i behørig afstand. Henved $\frac{1}{2}$ time herskede der dyb tavshed i den øvrige del af byen. Endelig brød man da igennem, og henved kl. 12 vrimlede det i gader og stræder af det store enige Tysklands sønner. Pladsen uden for skolen blev straks opfyldt med pikkelhuer, og af disse kom straks en del ind i rektorgården og forlangte »Brandtwein, Bier und Butterbrot«. Vort forråd var snart fortæret, og mere måtte anskaffes. Nogle var ganske høflige, og en godmodig underofficer hjalp i spisekammeret jomfruen med at lave smørrebrød til. Andre derimod havde slemme manerer, slog i bordet og ville »auf der Stelle Alles haben«. En temmelig impertinent officer forlangte med dragen sabel i Katedralskolen mad til jeg tror 50 personer, men da han hørte, hvad det var for en bygning, lod han dog den fugl flyve. En del ville også have vin enten for intet eller for penge; men hertil sagde jeg bestemt nej og henviste dem til vinkælderen. De forlangte derpå, at jeg skulle vise dem vejen, og da vi kom uden for porten, tog de mig til desto større sikkerhed i kraven og slap mig ikke, før vi var kommen til Bursches butik. Det er længe siden, rektoren i Århus havde et sådant Geleide. Rimeligvis duede disse landeværnsofficerer ikke meget. Der Hauptmann ved det kompagni, som stod uden for skolen, var en gammelagtig kavaler, der så forknyttet ud, og det lod til, at han ikke kunde eller ikke turde holde sine folk i orden. Endelig, da alle var forsynede med mad og drikke, først fra de omliggende huse og siden ved kommissionsforanstaltning, slog de sig til ro

*Rytterfægtningen ved Århus 31. maj 1849
Skillingstryk, »fås i Landemærket
nr. 184, 1. sal«.*

og forblev stående på torve og gader til omtrent kl. 4, da de pludseligt brød op og i største hast forlod byen. Kort tid i forvejen havde der et sammenstød fundet sted mellem en afdeling af deres husarer, der understøttedes af noget infanteri, og en del af Ryes Dragoner. Affæren foregik noget udenfor Riis Skov med stor heftighed, men i et øjeblik var tyskerne spredte som avner for vinden og flygtede til alle kanter. En del af dem blev dræbt eller såret, og 22 toges til fange. Vore var omtrent halvt så mange som tyskerne og havde intet infanteri med sig. De sårede blev transporteret gennem byen, og nogle af dem var frygteligt medtagne. Prins Albert af Salm blev såret og fangen, ligesom en major og en løjtnant. Alle, som faldt i vore troppers hænder, blev ført til Ryes hovedkvarter.

Noget efter kom en katolsk præst ridende med bind for øjnene for at føres ud til hovedkvarteret og der at trøste de sårede og meddele de døende sakramentet.

En del af Ryes tropper skulle til samme tid have nærmet sig Åby, og frygt for at blive afskårne har nok forårsaget den pludselige retræte. Dog bliver deres (tyskernes) forposter stående ganske nær ved byen, nemlig på skansen ved Jægergården og ved møllen uden for Frederiksporten (Magdalenemøllen).

Vore tropper rykkede ind umiddelbart efter, at tyskerne var rykket ud, og således befinder vi os da igen under Frederik d. 7des regimente. Min familie befinder sig efter omstændighederne ret vel. Min kone var, mens kampen stod på, temmelig rolig; men da tyskerne rykkede ind på hendes territorium i spisekammeret, blev hun dog noget blød om hjertet, men det gik da heldigvis snart over...

Men hvad vil der blive af i morgen?«

De følgende uger blev Århus besat af tyskerne, men fra den tid findes ingen breve fra Blache.

¹ Add. 358 fol., Det kgl. Bibliotek. ² Formentlig Anne Marie Bursche, født Secher, gift med købmand, senere mægler H. C. Bursche (1806-74). ³ Skolemette: Mette Thorsen, født Rasmussen, var Katedralskolens »pedel« eller rengøringskone; men hun spillede en betydelig rolle, hvad man ser af tegningen af hende og rektor Stougaard (Århus, 1905, s. 267). ⁴ Vilhelm Dahlerup, søn af stiftsprovst D., den senere kendte arkitekt, som bl.a. (sammen med Ove Petersen) opførte Det kgl. Teater 1872-74.

Dannebrog-Polka

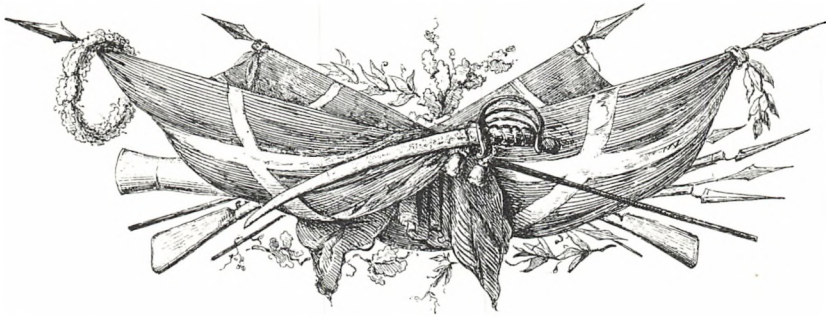
Et mærkeligt krigsminde er denne »Dannebrog-Polka«, komponeret i Århus af student Immanuel Réé, ikke på grund af dens musikalske værdi, som er beskeden, om den overhovedet har nogen, men fordi den giver et morsomt bidrag til Århus' historie og opruller et smilende og fredeligt billede fra krigen 1849. Polkaen er nemlig, som det hedder på titelbladet, »efter Berliner-Conventionens Afslutning udført af det 15. Preussiske Linie-Infanteri-Regiments Musikcorps Dagen før de tyske Troppers Afmarch fra Aarhus d. 23. juli 1849«.

For at forstå det mærkelige faktum, at en dansk komponist, midt i krigens virkelighed, komponerer en *Dannebrog-polka*, som spilles af den fjendtlige hærs musikkorps, er det nødvendigt at genopfriske begivenhederne fra tyskernes okkupation af Århus under den første slesvigske krig.

I 1849 holdt tyskerne kun Århus besat i godt en månedstid, nemlig fra 21. juni til 24. juli. I 1864 derimod varede besættelsen 8 måneder. Men der var også på mange andre måder forskel på disse to ubehagelige krigssituationer: I 1864 var det en bitter krig, og besættelsen var hård med udskrivninger og hensynsløs mod befolkningen. I 1849 var fjenden slesvig-holstenerne, oprørerne, medens tyskerne – det var næsten udelukkende preussere, som var indkvarteret i Århus – for de flestes vedkommende kun uvilligt var med i krigen, ligesom mange havde meget lidt tilovers for slesvig-holstenerne. De benyttede enhver lejlighed til at fortælle, at de ikke nærede fjendtlige følelser mod de danske, med hvem de heller ikke havde noget udestående, og at det var dem meget imod at skulle føre krig mod den elskværdige og tapre danske nation for de »infame slesvig-holstenske oprøreres skyld«. Og efter slaget ved Fredericia »generede de fleste af preusserne sig ikke synderligt ved at vise, at de i det mindste ikke er bedrøvede over kampens udfald«¹.

De preussiske officerer var oftest hensynsfulde, ja, belevne, og søgte at stille sig i det bedst mulige forhold til befolkningen; og blev der vist dem en smule venlighed fra dansk side, var der ingen grænse for deres taknemlighed. Desuden var disciplinen blandt tropperne god, måske nok fordi hovedkvarteret var i Århus, hvor overgeneralen, Prittwitz, boede. I andre byer og på landet gik det ikke altid så glat, især ikke hvor bayernerne var indkvarteret, for eksempel i Skanderborg.

Men i Århus levede man så behageligt, som det var muligt under en fjendtlig besættelse. Hver dag spillede den tyske militærmusik på torvet. Det var et stort og godt orkester, sammenspillet med tyskernes musikalske

DANNEBROG-POLKA

Impromptu

af

Immanuel Rée,

Student.

Efter Berliner-Conventionens Afslutning udført
 af det 15de preussiske Linie-Infanteri-Regiments-Musikcorps
 Dagen for de tydske Troppers Afmarsch fra Aarhus
 d. 23de Juli 1849.

Pr. 16 sk.

Indtægten tilfalder 6te Juli-Heltes Esterladte.

Kjøbenhavn.

Hos Horneman & Erster.

A. Hansen's Lithographie.

hengivelse. »Dengang jeg drog afsted« var et ofte tilbagevendende nummer, og de menige soldater sang den så yndede danske sang i tysk oversættelse og fandt, det var en udmærket sang, som de ville lære deres landsmænd, når de kom hjem.

Da våbenstilstanden var blevet sluttet, var glæden omtrent lige stor på begge sider. I de sidste dage, inden preusserne drog af sted, var forholdet helt hjerteligt, og adskillelsen skete med inderlig godt humør hos begge parter.

Som et minde om denne afsked fremtræder Immanuel Rées »Dannebrog-Polka« altså som et typisk eksempel på det gode forhold. Den blev spillet ved middagsparaden den 23. juli sammen med »Heil dir im Siegeskranz« og »Ich bin ein Preusse«. Disse sange havde jo dengang ikke den bitre klang i danske øren, som de senere skulle få efter 1864; og på denne afskedens dag, da krigen var opgivet for Tysklands vedkommende, har det utvivlsomt fra preussernes side været ment eller kom i hvert fald til at virke som ironi over for *slesvig-holstenerne* og ikke som en demonstration mod Danmark.

Skønt Dannebrog-Polkaen altså ikke skal mindes for sine musikalske egenskabers skyld, kan det alligevel have sin interesse at skænke komponisten Immanuel Rée nogen opmærksomhed. Han var århusianer og tilhørte en familie, som i sin tid spillede en stor rolle i byen. Hans fader var den rige jødiske købmand Hartvig Philip Rée, der i over 40 år ledede en mangeartet forretningsvirksomhed i Århus. Han var meget anset i byen på grund af sin retsindige karakter og var den første jøde i Danmark, der valgtes til eligeret borger, det vil sige byrådsmedlem. Ved sin ejendom i Vestergade – senere Otto Mønstedts fabrikker – havde han anlagt en stor have, der fortsatte på den anden side af åen op mod Frederiksgade. »Rées Have« stod åben for publikum og var dengang en stor seværdighed (se s. 63). Efter vor smag har den ikke været synderlig tiltrækkende med sine kunstige broer med buet, hvidmalet rækværk og en stor kunstig ruin, der væsentlig bestod af malede attrapper.

Men datiden fandt den storartet, selv Frederik VI måtte hen at se haven engang, han var i Århus; men da havde Rée rigtignok også anstrengt sig og lod en kilde (kunstig) i en grotte (ligeledes kunstig) springe med vin (ægte), hvilket forståeligt nok imponerede den gamle, spartansk anlagte monark.

Gamle Rée var en stærkt fædrelandssindet mand, som skrev flere patriotiske digte, både på tysk og dansk, ikke mindst til forherligelse af junigrundlovens giver, Frederik VII.

Af den store børneflokk var Immanuel Rée den yngste, født 1825. Han studerede først medicin, men opgav det og begyndte på handelen. Under krigen har han altså været på faderens kontor hjemme i Århus og der overværet okkupationen. Senere slog han dog atter om, studerede en tid statskundskab, men blev 1854 bog- og musikhandler i København, hvor hans kærlighed til musikken gav sig udslag i en oversættelse af en musikhistorie og udgivelse af en del noder og musikalske samlingsværker, svarende til vor tids »Musik for alle«. Han redigerede endvidere

et »Tidsskrift for Musik« og komponerede selv en del danse og sange². Men han døde allerede 1859 kun 34 år gammel.

Hans ældre broder Anton Rée var en talentfuld klavervirtuos, hvis navn havde god klang også uden for Danmarks grænser.

¹ F. Hertz: Livet under en Occupation, Aarhus fra den 21. Juni til den 24. Juli 1849 (1849) s. 32. ² Th. Erslew: Supplement til »Almindeligt Forfatter-Lexicon for Kongeriget Danmark med tilhørende Bilande« II, 1864, s. 776.

Valg i Århus 1848 og 1849

Det var de Nationalliberale, som i 1830erne og 1840erne førte an i frihedsbevægelsen. Også »Bondevennerne« var begyndt at røre på sig, men ingen af parterne havde endnu i 1848 taget rigtig form som politiske partier, og samarbejdet imellem dem var i reglen meget godt. Begge havde jo – som opposition i forskellige nuancer – samme mål: afskaffelse af enevælden og indførelse af konstitutionelt monarki.

Men hele denne frihedsbevægelse opstod og voksede fortrinsvis i hovedstaden. Ude i landet, også i Århus, gik livet så nogenlunde sin vante rolige gang. Man lyttede med behag til »den rådgivende provinsialstænderske vuggeviser«, som Tscherning kaldte stænderforsamlingernes virksomhed. Stænderforsamlingerne indførtes i 1830erne som en art erstatning for en fri forfatning. I Århus følte man sig egentlig meget veltilfreds med denne erstatning og fejrede hvert år stænderforsamlingernes indførelse med sange og skåler for den vise landsfader Frederik VI, som havde skænket sit folk en så herlig institution.

Så kom 1848. Christian VIII døde og efterfulgtes af sin jævne, folkelige søn Frederik VII. Kort tid efter udbrød revolutionen i Paris, og frihedstankerne fængede med usædvanlig styrke også i andre europæiske lande. Ordet »frihed« blev en trylleformular, som fik folkene til at rejse sig. Herhjemme kom samtidig det slesvig-holstenske spørgsmål ind i en akut krise og skabte en spontan og glødende patriotisme, som smeltede sammen med kravet om frihed til det, man har kaldt »ånden fra 48«, en patriotisk frihedsbevægelse, som rev alt og alle med sig.

Efter de bevægede martsdage i København og dannelsen af martsministeriet stod man så pludselig over for den usædvanlige opgave at skulle vælge en rigsforsamling, der kunne udforme en grundlov for Danmarks frie forfatning.

I Århus har begrebet »konstitution« sikkert været temmelig tåget for mange, og det var både naturligt og påkrævet, at der 17. april udsendtes indbydelse til et »folkemøde...for at stifte en til tidens tarv passende politisk forening for Århus by og omegn«. Et folkemøde var det dog ikke efter vore begreber: man skulle nemlig betale 8 skilling for et adgangskort.

Mødet holdtes 24. april på Hotel Royal, og til den politiske forenings bestyrelse valgtes overlærer ved Katedralskolen Oppermann, cancelliråd, bankkasserer Otterstrøm, overretsprokurator, stænderdeputeret Dahl, Moesgård, lærer Kraiberg, overlærer ved Katedralskolen Funch, cancelliråd, herredsfoged Finsen, købmand, stænderdeputeret Hammershøj,

justitsråd, toldinspektør Müller, alle Århus, samt birkedommer Kampmann, Hammel.

I de *grundbestemmelser* for foreningen, som vedtoges på mødet, hedder det, at formålet er »dels at fremme en rigtig og klar almenbevidsthed om en fri forfatnings natur og væsen...dels at indlede sådanne offentlige handlinger, som øjeblikkets tarv måtte kræve...«.

Man var altså klar over, at politisk oplysning var nødvendig, og den skulle først og fremmest gives ved »diskussion i folkemøder«. I øvrigt udvikles det i foreningens program, at man »er overbevist om, at den konstitutionelle forfatning for Danmark, som nu af regeringen forberedes, bør være fuldstændig fri og folkelig«, og at »den nærmeste genstand for diskussionen vil være regeringens forslag til valgloven for rigsforsamlingen«.

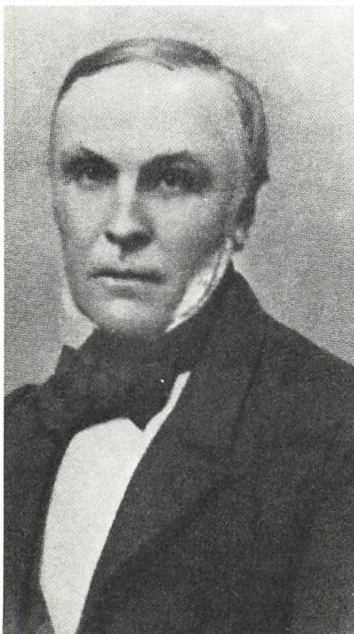
Der havde været stor tilslutning til den politiske forenings stiftende møde, men i den følgende tid lagde krigsbegivenhederne beslag på opmærksomheden. De fjendtlige tropper rykkede op gennem Jylland, og et par dage i maj var Århus besat. Under disse omstændigheder måtte den politiske forening opgive al virksomhed. Først hen på sommeren, da forhandlingerne om våbenstilstand var sluttet, og valgene til den grundlovgivende rigsforsamling nærmede sig, indbød man igen til et folkemøde. Det holdtes 10. september i »Polyhymnias« store sal, hvor 600 af byens og omegnens beboere, så mange som lokalet kunne rumme, var samlet.

Stiftsprovst Dahlerup valgtes til dirigent, og en række talere fremsatte deres politiske betragtninger. Den første var bankkasserer Otterstrøm ved Nationalbankens Århus-afdeling. Han havde tidligere været stænderdeputeret, og Orla Lehmann siger i sine »Efterladte Skrifter«, at Otterstrøm, der var i besiddelse af »sjælden forretningsdygtighed og nød stor anseelse«, sammen med Dahl, Moesgaard, var leder »af den fædrelandske, frisindede del af befolkningen i Århus«¹. Han adjungeredes da også stiftamtmand Graah, der sikkert var meget konservativ, som medhjælp under de vanskelige forhold i 1848.

I sin tale ved det politiske møde fremhævede Otterstrøm, at »nationen venter sig og venter sig med føje en sådan konstitutionel forfatning, at folkeviljen igennem denne kan udøve den indflydelse på statsstyrelsen, som retteligen tilkommer den«². Det var det almindelige udtryk for de Nationalliberales standpunkt; men det var også Bondevennernes. Svælget mellem de to parter havde endnu ikke helt åbnet sig. Otterstrøm hørte i 1848 nærmest til Bondevennerne, Venstre, men stod også de Nationalliberale, Centrum, nær, mens de konservative, Højre, de der holdt på enevælden, det bestående, ikke synes at have gjort sig gældende ved det politiske møde, skønt denne retning sikkert har haft mange tilhængere.

Interessant er det, at skolelærer Bering i Viby på mødet »forklarede for landboerne *betydningen af en konstitution* og viste det ugrundede i enkelte bønders frygt for, at en indskrænkning af kongens magt muligen kunne hidføre en mindre lykkelig tilstand end den, de i de senere år havde nydt under det enevældige kongedømme«. Der har altså blandt

Bankkasserer Chr. Otterstrøm
(1795-1876).

bønderne været en del betænkelighed ved udviklingen. De jyske bønder var i det hele taget mere konservative end f.eks. de sjællandske, som nok ville have »frihed«, men som på den anden side tidligt var på vagt over for de Nationalliberale, idet de frygtede, at embedsmænd og andre »kjoleklædte« kun ville »tage bondestanden ved næsen«.

Overlærer Oppermann, den senere professor og nationalliberale folketingsmand, talte om »betydningen af den valglov, hvorefter folket er kaldet til medvirken ved den foreslåede forandring i statsforfatningen«. Skolelærer Kraiberg holdt et helt foredrag om et- og tokammersystem og erklærede sig som tilhænger af etkammersystemet, »der letter statsmaskinens gang, samler kræfterne, danner en bestemt, kraftig folkevilje og giver denne et ublandet udtryk«. Endvidere gjorde toldinspektør Müller rede for det absolutte og det suspensive, udsættende kongelige veto.

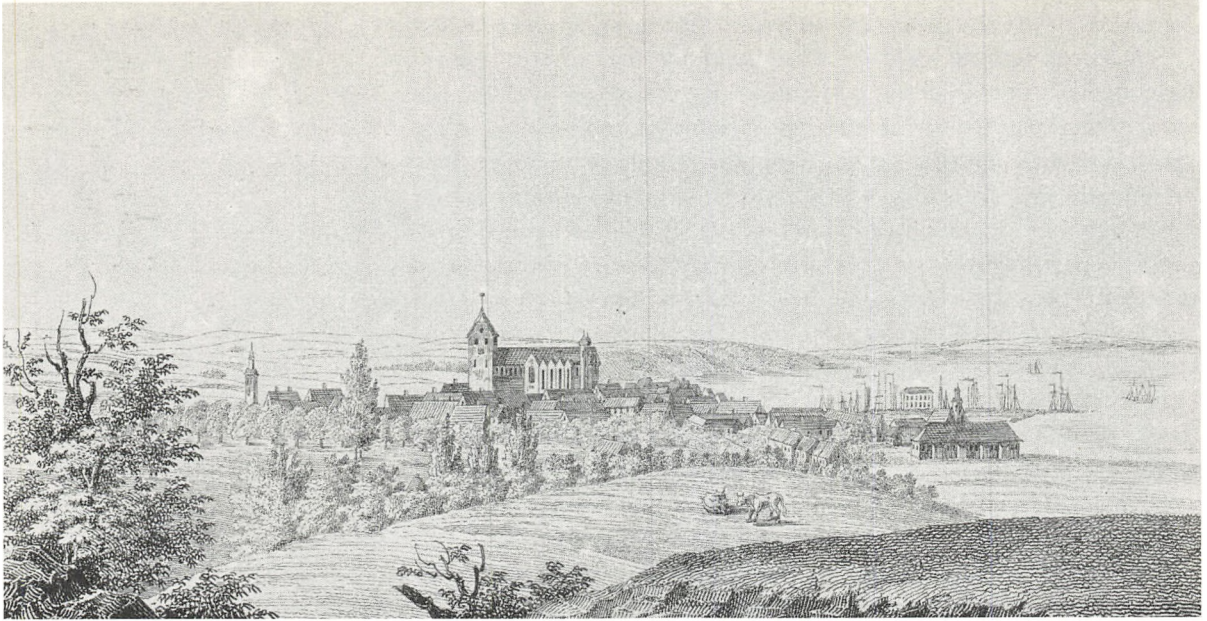
Efter at endnu flere talere havde haft ordet, opfordredes forsamlingen til at navngive de mænd, man kunne ønske opstillet som kandidater til valget, og ikke mindre end 13 bragtes derefter i forslag. Den første var Otterstrøm, og han og en del af de andre foreslåede fremsatte nu politiske programudtalelser. Men Oppermann, der var opfordret til at stille sig, fremhævede med rette »det mislige i, at der i et distrikt stiller sig flere kandidater, der væsentlig har samme politiske anskuelse«, da følgen let kunne blive, at »et svagere, men enigt modparti derved kan sætte en kandidat igennem«.

Mødet sluttede dog, uden at man havde samlet sig om en bestemt kandidat. Inden valghandlingen 5. oktober må man underhånden være blevet enig, idet der kun opstilledes to kandidater, nemlig kancelliråd Otterstrøm og husmand Mikkell Jensen, Stautrup. Den sidste havde overhovedet ikke været foreslået på mødet den 10. september.

Valget foregik i Ridehuset, der var smukt dekoreret. Valgbestyrelsens formand var byfoged Jørgen Nielsen, og Otterstrøm besteg først talerstolen, holdt et foredrag om »betydningen af det hæderlige, men ansvarsfulde hverv, han herved efter opfordring havde erklæret sig villig til at overtage«, og besvarede en række forespørgsler fra forsamlingen. Efter at også Mikkell Jensen »på en tilfredsstillende måde havde besvaret adskillige til ham rettede spørgsmål«, skred man til afstemning ved håndsoprækning. Resultatet blev, at »hele forsamlingen med undtagelse af nogle enkelte erklærede sig for kancelliråd Otterstrøm«.

De to kandidater synes ikke at have optrådt som repræsentanter for to forskellige partier, og valget har derfor nærmest drejet sig om personerne. Otterstrøm betragtedes som valgt ved kåring, og der foreligger ikke oplysning om, hvor mange stemmer, der blev afgivet, men det har sikkert været et beskedent antal. I selve Århus by var der nemlig kun indtegnet 529 vælgere – man skulle selv melde sig til valglisten – og den politiske interesse må således have været temmelig ringe.

Forhandlingerne i Den grundlovgivende Rigsforsamling gik nu sin gang. I november meddeler Den politiske Forening i Århus, at den ved en række offentlige møder agter at give en udsigt over forhandlingerne,

Århus i 1849. Til højre ses Ridehuset uden for Mindeport. Efter tegning af Carl Warnberg.

men inden man endnu har fået begyndt, aflyses disse møder, fordi »rigsforsamlingens forhandlinger hidtil ikke har frembudt synderligt til øjemedet tjenligt stof«³.

Hvad man ikke fandt af tjenligt stof i Århus, blev taget op i København, hvor der fra flere sider indgaves adresser til rigsforsamlingen, som søgte at forhindre gennemførelsen af den almindelige, lige valgret, som grundlovsforslaget forudsætter. En af disse adresser frygtede, at statens anliggender gennem den lige, almindelige valgret ville blive overladt »til den lavere almue og dens ledes afgørelse...absolutismen er, ikkun under en anden form tilstede, hvor en enkelt stand har magten...man måtte opgive at bygge hele værket alene på tal og ikke overse, at ulige størrelser bør vejes, men ikke blot tælles«⁴.

Denne adresse cirkulerede også i Århus, og nu fik man travlt, ikke alene Den politiske Forening, men også Håndværkerforeningen, Læseforeningen for Århus og Omegn og foreningen »Harmonien« indkaldte medlemmerne til møder for at drøfte disse tanker, og det lykkedes Den politiske Forenings bestyrelse at få vedtaget en modadresse. Det var især Oppermann, Kraiberg og overlærer Cl. Funch, som talte for fastholdelsen af den lige valgret; de mente, at »nationalitet og selvstændighed kun kan varigen betrygges og voldsomme rystelser i en nær fremtid kun forebygges derved, at der tilsikres enhver myndig og selvstændig mand af uplettet rygte meddelagtighed i styrelsen af landets anliggender«⁵.

Af avispolemikken kan man dog se, at den kritiske adresses tanker fandt genklang blandt mange, ikke mindst var håndværkerne bange for, at en overvældende repræsentation i Rigsdagen af bondestanden skulle blive farlig for de laugsrettigheder, hvis betydning dengang og senere blev en del overvurderet i Århus. Modsætningen mellem by og land var altså under udvikling.

Man var nået ind i 1849, og mens grundlovsforhandlingerne fortsattes i København, optoges sindene i Århus mere og mere af krigsbegivenhederne. Fjenden rykkede atter op gennem Jylland, allerede i slutningen af maj blev Århus besat, men efter rytterfægtningen ved Randers landevej 31. maj trak tyskerne sig dog igen tilbage syd for byen. På selve grundlovens fødselsdag, den 5. juni, stod de stadig umiddelbart syd for byens porte. Den 7. juni kunne Aarhuus Stiftstidende meddele kongens sanktion af grundloven, og 11. juni begyndte bladet at aftrykke loven paragraf for paragraf. Den var sluttet, inden tyskerne den 21. juni igen besatte byen og foreløbig satte en stopper for avisens udsendelse, idet redaktør Elmquist ikke ville underkaste sig tyskernes censur.

Efter fredsslutningen var man især optaget af at fejre de hjemvendende danske soldater, og først langt hen på efteråret begyndte forberedelserne til det første ordinære valg til rigsdagen. I slutningen af november holdtes et par valgmøder i Århus, som faldt temmelig matte ud. Otterstrøm var atter kandidat og fremsatte sine anskuelser om forskellige brændende spørgsmål, om kommuneforholdene og skolevæsenets ordening, men avisen noterer, at »af vælgere var meget få tilstede«.

Den 4. december fandt valget sted, atter i ridehuset, som i dagens anledning var opvarmet, hvilket fremhæves som noget usædvanligt. Borgmester Hertz indledte som valgbestyrelsens formand. Forhandlingerne påbegyndtes med at udbringe et leve for kongen, og Otterstrøm, som var eneste kandidat, måtte derefter svare på forskellige interpellationer, som det kan have været vanskeligt nok at klare, således om Slesvigs deling eller selvstændighed og om kommunernes ret til at vælge embedsmænd. Et spørgsmål om, hvad Danmark skulle gøre, hvis England og Rusland fordrede Øresundstoldens ophævelse, ønskede Otterstrøm ikke at indlade sig på, hvad man ikke kan fortænke ham i.

Afstemningen skete igen ved håndsoprækning, hvorved Otterstrøm »så godt som eenstemmig kåredes til folketingsmedlem.« Men om en stærkt udbredt politisk interesse kan der ikke tales. I hele landet afgav kun 32 procent af vælgerne deres stemme, og i Jylland var valgdeltagelsen mindst, idet kun 23 procent stemte.

Den politiske Forenings arbejde for at »fremme en rigtig og klar almenbevidsthed om en fri forfatnings natur og væsen« havde åbenbart ikke båret megen frugt.

¹ Orla Lehmann: Efterladte skrifter II, 1874, s. 282. ² A.St. 15.9.1848. Om den politiske forenings stiftelse se også Elfride Fibiger: Tidsbilleder, 1904, se 155 ff. ³ A.St. 17.11.1848. ⁴ A.St. 26.11. og 25.12.1848. ⁵ Forskellige indlæg i A.St. sidste halvdel af december 1848.

Den første selvstændige Århus-banks oprettelse

Mens Odense allerede i 1846 havde fået sin egen, selvstændige bank, og Ålborg, Randers og Vejle fulgte efter i 1854, Hjørring, Thisted, Horsens og Ribe i 1855, osv., så havde Århus endnu i 1870 ingen selvstændig privat bank. Grunden var den, at Nationalbanken i 1837 havde placeret sin første provinsfilial i Århus, således at byen nogenlunde var dækket.

Det var dog klart, at efterhånden som byen voksede og med den handel og industri, blev der brug for et pengeinstitut, som kunne tage et selvstændigt initiativ og gå ud over den for Nationalbankens filial i Århus »i forskellige retninger begrænsede virksomhed«.

Der har da også tid til anden været planer om at oprette en selvstændig Århus-bank, om end planerne undertiden synes at komme udefra; således meddeler Aarhus Stiftstidende i 1854: »Af fremmede aviser erfares, at man nu også i Århus agter at oprette en privat låne- og discountbank«¹. Og i 1870 var der flere planer til at begynde bankvirksomhed under forskellige former, således kunne Aarhus Stiftstidende i januar 1870 oplyse, at der »fra hamborgsk side var indledt og ført forhandlinger« om oprettelsen af en privat bank i Århus. »Årsagen hertil er, at byens og omegnens låne- og diskonteringsforhold alene hviler på det omfang og den rente, som man fra København vil sætte«².

Naturligvis reagerede man i København, og bladet »Fædrelandet« tog i en bidsk artikel afstand fra, at tyske penge skulle sættes ind i Århus; men det tyske blad »Freischütz« svarede igen og mente, at Hamborg nok kunne klare sig, »thi Hamborg er landfast med jyderne, mens vejen til København er en lang søvej«. I virkeligheden var rivaliseringen i Jylland mellem Hamborg og København af gammel dato; før 1864 oversvømmedes Jylland af tyske »probenreutere«, og Hamborg drog ikke så lidt nytte af at være »landfast med jyderne«. Men efter 1864 svækkedes Hamborgs indflydelse stærkt.

Nu var købmand Harald Skovby i Århus (senere direktør for Privatbanken) tilfældigvis en god ven af Carl Ploug, »Fædrelandets« redaktør, og de vekslede jævnlig breve. Da Skovbys breve er opbevaret og nu findes i Det kgl. Bibliotek, kan man gennem dem danne sig et indtryk af synspunkterne i Århus. Skovby var nemlig også interesseret i bankplanerne, og han skriver, at han er temmelig sikker på, at den, tyskerne har forhandlet med i Århus, må være manufakturhandler P. J. Hahn, »en driftig og dygtig købmand, som ved siden af har drevet en »neben-geschäft« som »endossent«, hvilket ekstraarbejde to gange og senest i

Købmand, senere bankdirektør Harald Skovby (1832–96).

DEN FØRSTE SELVSTÆNDIGE ÅRHUS-BANKS OPRETTELSE

1868 har kostet ham hans formue...Det er en snurrig person, aldeles blottet for politisk eller national følelse eller forstand«.

Skovby selv var konservativ og meget national, ivrig skandinav, omgikkes Nørregård og Bågø på Testrup Højskole og afskyede Lars Bjørnbak i Viby. Han fortsætter karakteristikken af P. J. Hahn således: »Han spiller (men hvad?), gør meget godt, beskyldes for åger, er en kærlig forsørger for sine tre søsterbørn, men han nyder i det hele hverken tillid eller anseelse«.

Det er rimeligt at tage denne karakteristik af P. J. Hahn med, for han kom til at spille en rolle i forberedelserne til oprettelsen af Aarhus Privatbank (nu Provinsbanken), ja, han var lige ved at blive bankens første administrerende direktør. Men det er vist også rigtigst at sætte et lille spørgsmålstegn ved Skovbys påstand om, at Hahn hverken nød »tillid eller anseelse«. Han havde i hvert fald adskillige »tillidsposter«, således var han fra 1860 kasserer for Teknisk Skole (som han også støttede på anden måde); han var kasserer i Røde Kors' Århus-afdeling, ligesom han var kasserer for Århus Søbadeanstalt. I hans nekrolog understreger avisen hans store godgørelse, der også udstrakte sig til at støtte kolleger, der havde ondt ved at klare sig, hvad der ofte bragte ham tab, fordi han »sangvinsk som han var, troede enhver lige så flittig, nøjsom og heldig som han selv«³. Harald Skovby må tidligere selv have haft bank-planer, for efter omtalen af Hamborg-forhandlingerne tilføjer han (lidt dunkelt): »Det er min plan fra 1868, som dengang blev drøftet mellem Moses Melchior og mig (Moses Melchior var den fantasifulde, meget dygtige jødiske forretningsmand i København, broder til Moritz Melchior), men som jeg lod falde, fordi jeg følte, at jeg manglede evner og dygtighed til at rejse og lede en bankforretning af et sådant omfang, som viste sig nødvendig – nemlig et slags hovedkontor for alle de små jyske banker«.

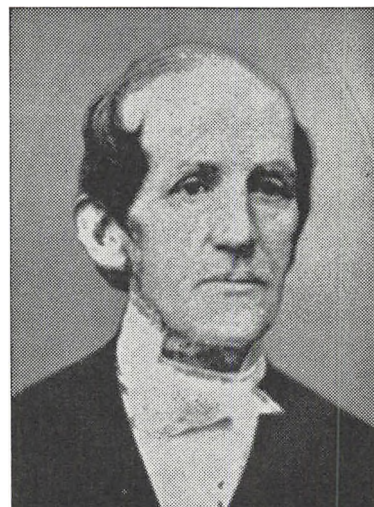
I sit næste brev har Skovby talt med bankkasserer Fabricius i Nationalbankens filial, og også han er overbevist om, at »det må være hr. P. J. Hahn, som hamborgerne har udset til deres forretningsfører...«.

I et brev af 20. januar 1870 skriver Skovby: »Med Moses Melchior korresponderer jeg næsten hver dag i anledning af bank- og kolonialforretningen, som nu blot venter på Adlers helbredelse for at komme af svøbet...«. Det var firmaet »Adler, Wulff og Meyer«, som startede i Århus 1. juli 1870 og var et »Engros-lager af kolonialvarer...i forbindelse med banquierforretning, således at navnlig fremmed valuta hos det vil finde omsætning...«⁴.

Således svirrer det i denne tid med planer og tilløb til planer om forskellige former for pengeinstitutter. Men da det endelig i 1871 lykkedes at realisere en plan, kom den hverken fra Hamborg eller direkte fra Århus selv: det var generalkonsul Hendrik Pontoppidan, som var initiativtager og forberedte jorden.

Pontoppidans højt ansete handelshus i Hamborg var en årrække Nationalbankens kommissionær i denne by og i det hele taget handelsforbindelsen for de danske banker og større handelsfirmaer.

Købmand P. J. Hahn (1818-93).

Generalkonsul Henrik Pontoppidan
(1814–1901).

Under den store økonomiske krise i 1857 kom Pontoppidan & Co. i vanskeligheder, og da mange danske firmaer ville være gået ned, hvis Pontoppidan & Co. bukkede under, klarede Nationalbanken situationen ved et stort lån, så alle blev reddede. Måske var det en af grundene til, at Pontoppidan gik ind for fædrelandets genrejsning efter 1864 med samme iver og varme som Dalgas og Tietgen. Hans bestræbelser gik i to retninger, dels ville han ved oprettelsen af lokale banker fremhjelpe kreditten, dels ville han højne landbruget ved som foregangsmand at drive mønsterbrug på sine gårde. »Ved sine bramfri besøg hos halvøens landmænd søgte han at udvikle deres sans for sund økonomi, for at det ikke atter skulle gå som i 1857, da halvdelen af det jyske landbrug var ved at blive draget ind i den pengekrise, som dengang ramte Hamborg«⁵.

I 1867 havde Pontoppidan købt Constantinsborg ved Århus, og herfra arbejdede han underhånden på at skabe baggrund for oprettelsen af en bank, og 2. juni 1871 fik han arrangeret et møde på rådhuset i Århus med en udvalgt kreds af byens borgere med borgmesteren i spidsen⁶.

Dermed var isen brudt, og udviklingen fik derefter det for den art foretagender sædvanlige forløb, som man kan læse om i Carl Thalbitzers bog »Aarhus Privatbank 1871–1921«, der udsendtes i 1921 i anledning af 50 års jubilæet: der nedsattes et udvalg, som skulle arbejde videre med sagen, fremkomme med forslag til love og vedtægter samt indbyde til aktietegning.

Dette udvalg kom til at bestå af borgmester von Schmidten, prokurator, kancelliråd Nors, en meget agtet og anset borger, som tillige spillede en afgørende rolle som medlem af byrådet, grosserer J. C. Seidelin, en dygtig forretningsmand, der havde fået ungdomsindtryk i England sammen med Tietgen, der kaldte ham »en usleben diamant«, endelig grosserer H. Meyer af firmaet Adler, Wulff og Meyer, endvidere manufakturhandlerne P. J. Hahn og M. R. Koppel (senere sparekassedirektør) samt købmand Harald Skovby, der ligesom Nors havde betydelig indflydelse i byrådet.

Den 21. juli kunne udvalget udsende efterfølgende opråb til en udvalgt kreds:

Som DVbhd. (det vil sige Deres Velbårenhed – så høflig var man dengang) vil erfare af indlagte forslag til love og indbydelse, påtænkes her i byen oprettet et nyt privat bankinstitut. Idet vi udbede os Deres medvirkning til dette for Århus by og opland utvivlsomt gavnlige foretagende, anmode vi Dem om at være medindbyder hertil og tegne et aktiebeløb. Hvis De opfylder vor begæring, bede vi Dem behageligen inden denne måneds udgang tilbagesende vedlagte indbydelse forsynet med Deres underskrift.

Dette opråb var naturligvis kun sendt til dem, man i forvejen var nogenlunde sikker på ville tegne et aktiebeløb, og da der underhånden var tegnet ca. 80.000 rdlr., følte man sig så sikker, at der 14. august holdtes stiftende generalforsamling, hvor 36 var mødt, og hvor lovene blev vedtaget. Derefter kunne repræsentantskabet udsende en almindelig indbydelse til aktietegning, dateret 22. august og undertegnet foruden af

DEN FØRSTE SELVSTÆNDIGE ÅRHUS-BANKS OPRETTELSE

repræsentantskabet af 74 indbydere, hvoraf 39 fra Århus, 14 fra Skanderborg og 21 fra oplandet. Det hedder i indbydelsen:

Den nytte og de lettelser for handelen, industrien og alle pengeomsætninger, som de i forskellige provinsbyer oprettede private pengeinstitutter have medført, må anses for meget betydelige. I vor by har imidlertid den her bestående filial af Nationalbanken i en lang årrække på en tilfredsstillende måde fyldstgjort enhver billig fordring, men vi tror, at den i de sidste år i så mange retninger udvidede virksomhed og ønsket om endnu mere at fremme denne, nu gør det ønskeligt, at også Århus opnår de med et privat pengeinstitut forbundne fordele. I denne overbevisning har vi virket for oprettelsen af et privat pengeinstitut i Århus, og vore bestræbelser har ført til det heldige resultat, at instituttet ved et møde den 14. ds. er konstitueret under navn af Aarhus Privatbank. Et sådant pengeinstitut vil med en tilstrækkelig kapital, den nødvendige tillid og under en forstandig ledelse kunne yde handelen, industrien og landbostanden i denne egn af landet ikke ringe fordele og meget lette de her på pladsen med hvert år stigende pengeomsætninger. En privatbank vil også kunne have langt videre områder for sine forretninger end Nationalbanken og dens filialer, der er bundne til en i forskellige retninger begrænset virksomhed, og den vil ved at modtage indlån på kortere og længere tid mod en antagelig rente på lignende måde som »Bikuben« i København afhjælpe et her længe følt savn⁷.

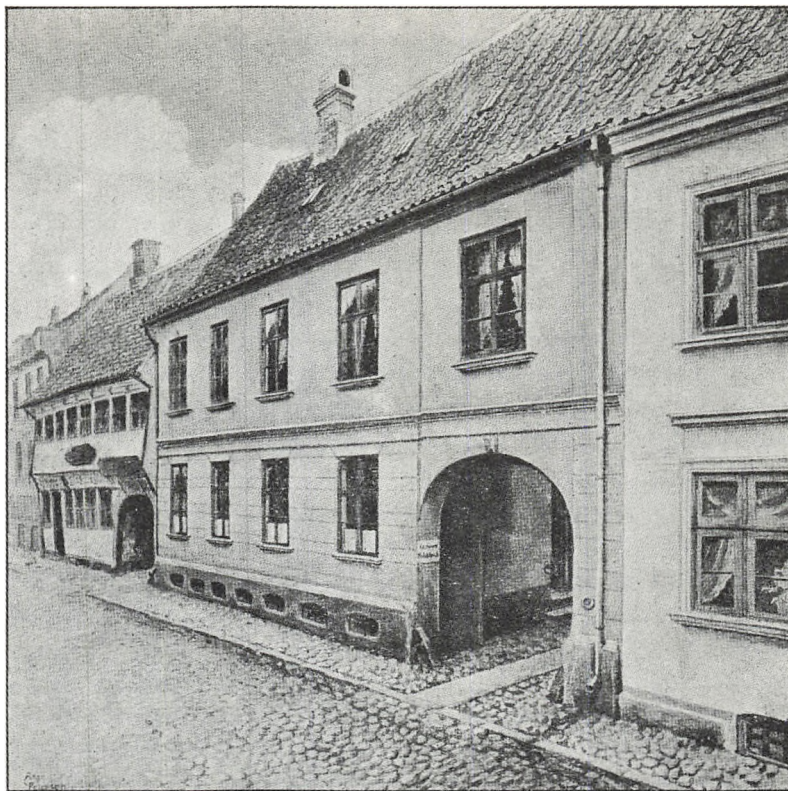
Aktiekapitalen var bestemt til 200.000 rdlr., et beskedent beløb, synes man, for en by på Århus' størrelse, ja man havde endog været så beskedent, at man ville have begyndt virksomheden, hvis man blot havde fået en aktiekapital på 100.000 rdlr. Til sammenligning tjener, at Landmandsbanken, som netop lagde ud i de dage, begyndte med en aktiekapital på ikke mindre end 6 millioner rdlr.

Men i Århus fortsatte man med at være tilbageholdende og forsigtig: langsom, men sikker vækst, og det viste sig senere at være en fornuftig politik.

Som administrerende direktør valgtes J. C. Seidelin, men først efter at repræsentantskabet længe havde diskuteret, om det skulle være P. J. Hahn eller M. R. Koppel. Som det undertiden går, når ingen af parterne vil give sig, så tager man en tredje, for så er der ingen sejrherre og ingen overvunden. Som rådgivende direktører valgtes Nors og Skovby. Også her var der dramatik, for det kneb med at blive enig om, hvorvidt det skulle være Koppel eller Skovby, der skulle foretrakkes. Skovby gik dog af med sejren, og som plaster på såret valgtes Koppel så til formand for repræsentantskabet med borgmesteren som viceformand.

Om disse begivenheder skriver Skovby ikke meget til Carl Ploug; han understreger dog, at »den ny bank har vi glæde af: i stedet for de forlangte 80.000 rdlr. er nu tegnet 200.000«. Og senere: »Jeg har nu travlt med den ny bank, hvilket arbejde interesserer mig meget; lykkes sagen, da vil jeg i tiden kunne (i forening med Nors) få en behagelig stilling og et godt udbytte«.

Bankplanerne smittede. På en generalforsamling i Håndværkerforeningen vedtog man at forberede oprettelsen af en Spare- og Lånekasse for Håndværkere og Industridrivende⁸.

Rosengade 32 med bankens første lokaler 1871.

Den 1. december 1871 begyndte Aarhus Privatbank sin virksomhed i lejede lokaler i Rosengade nr. 32, to ikke særlig store værelser, et til publikum, det andet var direktionsværelse. Altså også her var banken beskeden og tilbageholdende.

Den 17. december skriver Skovby til Ploug: »Med banken går det godt, og der er god harmoni mellem de tre direktører, men det bliver ikke let at balancere det første år, og uden avance af ca. 20.000 rdlr. kan denne ikke holdes. Vi arbejder i god forståelse med filialbanken, og ved en flot diner, Nors gav for den gamle og ny banks direktører, Broge og et par andre større handlende samt borgmester og råd, herskede den cordialeste stemning, og Fabricius talte for den ny »konkurrent««.

Som man ser: lutter idyl. Banken kom også helskindet over det første år og kunne udbetale 6 procent i udbytte til aktionærerne.

¹ A.St. 15.8.1854. ² A.St. 12., 14., 21. og 25.1.1870. ³ A.St. 29.1.1893. ⁴ A.St. 8.7.1870. ⁵ Carl Thalbitzer: Aarhus Privatbank gennem halvtreds Aar, 1921, s. 8. ⁶ A.St. 3.6.1871. ⁷ A.St. 30.8.1871. ⁸ A.St. 29.8.1871.

Da Århus byråd bestod af lutter Højremænd

I 1882 oplevede Århus sit første »politiske« byrådsvalg. Indtil da havde valgene forment sig som skildret i Aarhus Amtstidende 2. januar 1882: »Hvem skal vi vælge til byrådet er dagens brændende spørgsmål, der af de hidtil rådende bliver besvaret derhen: I bør vælge de mænd, som vi, de rådende, agtede, velstående og rettænkende mænd tilråder jer. Vi har nu i en årrække rådet derfor; vi har udpeget dem, I skulle stemme på, og det har I gjort, for så vidt I ikke er blevet hjemme og har ladet os om, hvem der skulle vælges, og heri har I handlet rigtigt. Hvorledes er byen ikke gået frem i størrelse og velstand – og i skattebyrde må nok tilføjes...«.

Man kan nok mærke, at Amtstidende, Venstres organ, ikke syntes om denne fremgangsmåde, men således havde det faktisk hidtil forholdt sig med byrådsvalgene, hvorfor interessen for dem også var meget ringe og sofavælgernes antal meget stort: I 1870 afgaves kun 290 stemmer, i 1876 – valgperioden dengang var på 6 år – var antallet steget til 857, altså en meget lav stemmeprocent i betragtning af, at Århus i 1876 havde ca. 20.000 indbyggere.

Men først må siges et par ord om datidens kommunale valglov: Byrådet havde en kongevalgt borgmester som formand og bestod i øvrigt af 19 medlemmer, hvoraf den større halvdel, nemlig 10, valgtes af byens almindelige folketingsvælgere, mens den mindre halvdel på 9 valgtes af de »højstbeskattede«, det vil sige den femtedel af de valgberettigede, der havde svaret i det mindste $\frac{2}{3}$ af kommunens samtlige skatter. Med datidens politiske forhold taget i betragtning: et stærkt Estrup-Højre, der fortrinsvis støttedes af bybefolkningen, og et stadig stærkere oppositions-Venstre, der havde sine fleste vælgere på landet, kan man let tænke sig, at de »højstbeskattede« i Århus, anført af den mest indflydelsesrige del af embeds- og handelsstanden, ikke gav sig af med at vælge Venstremænd.

Men da der efterhånden var i hvert fald en del Venstremænd i staden for ikke at tale om socialister – i 1880erne arbejdede disse to partier i øvrigt sammen imod Højre – så rejste der sig naturligvis stemmer, selv inden for Højre, for at få en Venstre-repræsentation i byrådet, og det kunne selvsagt kun ske ved det »almindelige« valg, hvor alle byens borgere kunne stemme, når de havde ret til at afgive deres stemme ved folketingsvalget.

Fra Højres side var man mest interesseret i at kunne fortsætte på den gamle måde og i hvert fald undgå et »politisk« valg, det vil sige

et valg, hvor man stemte efter partier. Det har derfor nok været et forsøg på at neutralisere stemningen, da man i slutningen af 1881 nedsatte et 14 mands udvalg, der skulle finde frem til 10 kandidater, alle kunne enes om at opstille til det »almindelige« byrådsvalg i januar 1882. Udvalget bestod af »delegerede fra bestyrelserne for Handelsforeningen, Håndværkerforeningen, de to våbenbrødreforeninger, Grundejerforeningen og repræsentanter for jernbanen«.

Da udvalgets liste over de foreslåede valgkandidater blev offentliggjort, viste det sig imidlertid¹, at den talte lutter højremænd, og da opstod der panik, for alle – også mange højremænd – havde regnet med, at Venstre skulle have en eller to repræsentanter i byrådet, så ingen kunne påstå, at partiet var udelukket fra byens råd.

I løbet af en dag eller to blev der indsendt ikke mindre end fire nye lister til valgbestyrelsen; en kom fra »en større forsamling af håndværkere og købmænd«, en fra »mange vælgere og medlemmer af Håndværkerforeningen og Våbenbrødreforeningen«, en fra Borgerforeningen og endelig en fra »delegerede fra flere Venstreforeninger«. Alle lister havde for en stor del de samme kandidater som 14 mands-udvalgets liste, men to eller flere var udskiftet med venstrekandidater, særlig købmand A. Dam og overlærer (skoleinspektør) J. J. Olsen gik igen på de fleste lister².

Hans Broge, som ikke netop kunne kaldes Venstremand, skønt han havde meget samarbejde med landbruget, var utilfreds med 14 mands-udvalgets liste, og som den handlingens mand han var, fik han omgående arrangeret et møde i Børssalen med »vælgere af forskellige samfundsklasser uden hensyn til deres politiske anskuelser«. På mødet busede Broge straks ud med, at han fandt »to af kandidaterne (på 14 mands-udvalgets liste) meget uheldigt valgt«, hvorefter han i stedet foreslog købmand A. Dam og overlærer Olsen.

Købmand Gotfred Beck var mere diplomatisk: han ville ikke kritisere nogen af de opstillede kandidater, men han mente, det var en fejl, at man ikke havde taget hensyn til en så stor klasse af skatteydende medborgere (håndværkere, arbejdere og andre små skatteydere). Han ville derfor ligesom Hans Broge anbefale købmand Dam og overlærer Olsen.

Sparekassedirektør Koppel holdt dog på 14 mands-udvalgets liste og mente, at man først og fremmest måtte tage hensyn til sine egne interesser; de foreninger, som Gotfred Beck omtalte, kunne jo selv varetage deres. Overlærer Olsen havde Koppel al agtelse for, men ville ikke stryge nogen af de foreslåede kandidater for hans skyld, og Dam var for ung en mand på pladsen til, at man endnu vidste, hvad han duede til.

Man gik derefter til afstemning: af de ca. 50 tilstedeværende stemte 23 på 14 mands-udvalgets liste, 8 stemte imod, mens resten undlod at stemme³. Overlærer Olsen og købmand Dam var altså ikke kommen nærmere målet. Mødet var en fiasko, og man kan vel nok fastslå, at Hans Broge, der opererede så virtuost i forretningsverdenen, ikke havde større talent som politisk taktiker.

Umiddelbart før valget den 4. januar 1882 rykkede så Højres vælger-

Hans Broge (1822–1908).

forening ud i avisen og anbefalede 14 mands-udvalgets liste. Dermed var valget fastslået som »politisk«, og Venstre-foreningerne, som på deres liste oprindeligt havde fem Højremænd og fem Venstremænd, svarede ved at slette Højremændene og erstatte dem med Venstremænd. Jyllands-Posten skrev, at de opstillede Højremænd altså kun var medtaget som »lokkemad«, og at man her havde »soleklart bevis for, at Venstre kun er gået ud på at overliste« Højre. Bladet beskyldte Venstre for at have gjort valget politisk, men Amtstidende svarede, at det var omvendt: så snart Venstre ønskede en repræsentant i byrådet, sagde Højre, at det var at gøre valget politisk.

Selve valget foregik i rådhuset – det gamle bag Domkirken, som nu er politistation – og forholdene har været så indviklede, at det bliver nødvendigt at gengive Aarhus Stiftstidendes omstændelige redegørelse for fremgangsmåden ved valget:

»I anledning af byrådsvalget er truffet den ordning, at de stemmeafgivende først henvender sig i forværelset på første sal i rådhuset, hvor valgbestyrelsen efter valgprotokollen konstaterer, at de er vælgere, hvorefter formanden udleverer en stemmeseddel til hver. Denne stemmeseddel giver, udfyldt, efter behag adgang til byrådssalen eller den store rådhusal, hvor vælgerne udfylder stemmesedlen og afgiver den til et medlem af valgbestyrelsen, der i hver af salene har en urne at lægge stemmesedlerne i. Udgangen fra salene sker igennem den nyanbragte mindre dør i rådhusalen og fra byrådssalen gennem bytingsdøren. Gennem disse to døre kan man altså ikke gå ind, men kun ud, og igennem hoveddøren kun ind (og indlades kun mod forevisning af en blank stemmeseddel), hvorimod man ikke kan gå ud samme vej. Disse bestemmelser har man været nødt til at træffe, dels for at holde nogenlunde orden ved den store tilstrømning, som utvivlsomt vil finde sted, dels for så nøje som muligt at overholde kommunallovens bestemmelser, der bl. a. foreskriver, at stemmesedlerne skal udfyldes på stedet«⁴.

Tilstrømningen blev virkelig meget stor. Jyllands-Posten påstod, at Venstre agiterede kraftigt lige til det sidste: at et par af partiets ledere – vistnok fabrikant Gustav Werner (broder til sprogforskeren Karl Werner) og redaktør Alfred Bjørnbak eller muligvis broderen Viggo Bjørnbak, senere folketingsmand for Odderkredsen – til stadighed opholdt sig i valglokalerne under valget for at »lægge al den pression på vælgerne... de formåede at udøve«⁵.

Der var så stor trængsel i middagstimen kl. 12-1, at vælgerne måtte lukkes ind i hold; derved trak tiden ud, og flere arbejdere, som ville benytte middagspausen til at stemme, men ikke kunne vente, måtte gå med uforrettet sag, hvad Amtstidenden naturligvis var meget forarget over.

I alt afgaves 1783 stemmer, og da vælgerlisterne omfattede ca. 3550 vælgere, var stemmeprocenten altså oppe på ca. 50, noget hidtil helt ukendt ved byrådsvalg i Århus. Optællingen af stemmesedler fandt sted »under stadig tilsyn af tre eller fire Venstre-vagtmestre«, fortæller Aarhus Stiftstidende, »og såvidt skønnes har disse været tilfredsstillede«⁶.

*Børsbygningen ved Århus Havn.
Foto fra o. 1905.*

Med resultatet af valget kunne Venstre derimod ikke være tilfreds, for 14 mands-udvalgets liste gik fint igennem, og Venstre fik altså ikke en eneste repræsentant i byrådet, hvis 19 medlemmer alle var Højremænd akkurat som tidligere.

Stemmesedlerne er ikke opbevaret i byrådets arkiv, men af avisernes angivelse af de valgte stemmetal og især dem, der ikke blev valgt, kan man se, at der ikke blot er stemt på listerne, men at man ofte har afgivet individuelt sammensatte stemmesedler, for der dukker navne op på kandidater, som ikke findes på nogen af listerne. Under disse forhold kan man forstå, at optællingen tog sin tid. Først den 6. januar forelå resultatet:

Købmand Otto Langballe	1225 stemmer
Købmand J. Ormslev	1203 —
Konsul J. M. Mørk	1182 —
Overretssagf. Chr. Kier	1159 —
Gørtler N. H. Hald	1158 —
Malermester L. Kruse	1089 —
Fabrikant S. Frich	1086 —
Skolebestyrer Fenger	1058 —
Overbanemester Müllertz	1023 —
Symaskinefabrikant A. Nielsen	850 —

Det var alle de på 14 mands-udvalgets liste anførte kandidater, og først derefter kom købmand Dam med 752 stemmer, overlærer Olsen med 720 stemmer og en lang række andre med mindre stemmetal, blandt andre Hans Broge, der havde fået 57 stemmer, skønt han havde erklæret, at han ikke ville vælges.

Nederlaget for Venstre var ikke til at komme uden om, og det fremkaldte forskellige bitre bemærkninger i Amtstidenden. Allerede ved offentliggørelsen af 14 mands-udvalgets liste konstateredes det, at »trods den megen tale om, at Højre ville vise imødekommenhed, billighed og hensynsfuldhed...har det hele vist sig at være fuldstændig fabel og humbug...«. Senere hedder det: »Højres hele fremgangsmåde ved dette valg viser en sådan ringeagt og hensynsløshed mod arbejderne og de mindre bemidlede, at det må stå klart for disse, at de arbejder til deres egen spot og fordærvelse, når de for fremtiden stemmer med Højre, der intet hellere ønsker end at holde dem i afhængighed og uvidenhed«.

»Valgets lære: Højre vil intet hensyn tage til Venstre. Deraf følger, at Venstre heller ikke fremtidig vil tage hensyn til Højre...og dermed ønsker vi Højre til lykke med det nye byråd, som bestemt vil blive en pind til Højres ligkiste i Århus«⁷. Ligkisten lod dog vente på sig: først i 1888 blev den første venstremand, læge P. P. Ørum, indvalgt i byrådet. Og den første socialdemokrat (Harald Jensen) – og det var dog socialdemokraterne, der skulle sammentømre ligkisten – indvalgte først i 1894.

I vore dage går udviklingen hurtigere.

¹ A.St. 1.1.1882. ² A.St. 2. og 3.1.1882. ³ Aarhus Amtstidende 3.1.1882. ⁴ A.St. 2.1.1882. ⁵ Jyll-Posten 7.1.1882. ⁶ A.St. 7.1.1882. ⁷ Aarhus Amtstidende 7.1.1882.

PERSONER OG PERSONLIGHEDER

Hellig Niels og hans kilde

Hellig Niels eller Sct. Nicolaus var en søn af kong Knud VI Magnussen, der dræbtes ved blodgildet i Roskilde 1157. Hans mor døde umiddelbart efter drengens fødsel, og Niels blev opdraget hos mormoderen, som han kaldte mor. Men engang under legen – Niels var nu 7 år – blev han ramt hårdt af en bold og råbte da: »Jeg skal sige det til min mor!«

»Ja, din mor er jeg ikke bange for«, svarede legekammeraten, »for hun er død«. Og Niels løb derefter til mormoderen, som måtte fortælle ham, hvorledes det forholdt sig. Da brast drengen i gråd: »Min mor er død af den smerte, jeg forvoldte hende, hvor skal jeg da kunne leve efter hende?«

Fra nu af ændrede han sit liv, gik med hårskjorte på den bare krop og fastede om fredagen, som var moderens dødsdag. Han lo kun sjældent, »men sukkende, trang om hjertet, elskede han alt, hvad der hørte til Guds tjeneste«. Således beretter legenden om hans liv¹.

Som kong Valdemars frænde opholdt han sig en del ved hoffet, men levede dog mest på sine ejendomme dels i Viby, hvor han muligvis har været befalingsmand på kongsgården, men især i Skibby i Harlev sogn, hvor han havde bygget kirke, og hvor han vistnok også døde år 1180 i en forholdsvis ung alder. Historisk sikkert er ikke ret meget af det, vi ved om Niels kongesøn. De overleverede beretninger om hans liv må nemlig tages med en del forbehold: de har først fået deres endelige skikkelse i det 14. århundrede, altså ca. 150 år efter hans død, og de må sættes i forbindelse med bestræbelserne for at få Hellig Niels kanoniseret, hvad forresten aldrig lykkedes. Beretningerne går derfor særlig ud på at vise Niels' hellige levned og fastslå alle de jærtegn og undere, der var sket dels gennem ham selv, dels ved hans grav – han blev begravet i Århus, der hvor senere domkirken opførtes – samt ved den kilde, som efter sagnet skyldtes Hellig Niels, og som den dag i dag findes ved skrænten under Strandvejen i Århus, omtrent hvor sydhavns-molen nu skyder sig ud i vandet.

Legenden om Hellig Niels meddeler troskyldigt tre forskellige beretninger om, hvordan kilden sprang frem, hvorved ingen af dem bliver synderlig troværdig. Den første fortæller, at tømmermændene i Viby Skov – stedet hørte dengang under Viby sogn – i Niels' nærværelse fældede træer til kirken og blev tørstige; da det ville tage lang tid at sende bud efter noget at drikke, bad Niels til Gud, stak derpå med en stok fem huller i jorden, så de dannede et kors, og straks vældede vandet frem. Den anden beretning går ganske simpelt ud på, at Niels engang som

dreng bad Gud om at lade en kilde springe frem, hvad så også skete. Og endelig meddelte den tredje, at en blind engang blev sendt til Niels, og dér, hvor de mødtes, sprang en kilde frem, som Niels velsignede, hvorefter den blinde tvættede sig i vandet og fik sit syn igen.

Ved Hellig Niels' grav skete de fleste mirakler, men også ved kilden fandt mange helbredelse: en mand, der havde været lam fra fødselen, fik sin førlighed her; en kvinde, der var amme for en mægtig mands søn, havde ligget barnet ihjel og flygtede nu med dets lig til kilden; her påkaldte hun Hellig Niels og tvættede det afsjælede legeme i kildens vand, og efter at have sovet fandt hun barnet levende.

Endnu så sent som 1623 indberettes officielt til Ole Worm, at »thill samme Kilde haffuer hialte och kryblinger begifuet sig og der kast deris krycker och thillbeditt S. Nicolaum och strax toet sig i forskrevne kilde...«².

Selv om Hellig Niels aldrig blev kanoniseret af Paven, var han i praksis en helgen, kåret af folket, og nød stor anseelse i de første århundreder efter sin død. Derom vidner blandt andet den karakteristiske historie om borgerne fra Havn, det vil sige København, der var i yderste havsnød og derfor kastede lod om, hvilken helgen de skulle anråbe: Knud, Vilhelm eller Niels af Århus. Tre gange kom loddet ud for Hellig Niels, og da de derefter anråbte ham, hørte uvejret også straks op. Alle drog nu til hans grav, bevidnede, at han i sandhed var en helgen, og ærede ham med gaver.

Om kildens skæbne gennem århundrederne kender vi ikke mange enkeltheder, men troen på vandets helbredende kraft har holdt sig, ja, den har trodset Reformationen, som ellers på forskellig måde søgte at

*Stranden ved Hads Herreds Vej
med Skt. Nicolaus Kilde o. 1896.
Ludvig Kjær fot.*

komme kilde-dyrkelsen til livs. Helt op i det 19. århundrede forlyder det, at der kom folk fra hele Jylland, som søgte Hellig Niels' kilde. Det skete fortrinsvis Valborg- og Sct. Hans-aften og formodentlig med det samme ceremoniel, som anvendtes ved de andre hellige kilder, således som det er skildret i August F. Schmidts grundlæggende værk »Danmarks Helligkilder« (1926).

For det sidste århundredes vedkommende er det dog muligt nogenlunde at følge de særlige begivenheder, som knytter sig til Hellig Niels' kilde og det liv, som har udfoldet sig omkring den.

I 1813 blev kilden reguleret og dens omgivelser istandsat, så den en tid blev et mål for århusianernes spadsereture. Det hedder herom i avisen: »Til den hellige kilde gør århusianerne hyppige valfarter; det er ikke blot den helgen, til hvilken kilden er indviet, der med underfuld kraft drager menneskene til sig, men også den såre smagfulde indretning, hvormed baroniet Marselisborgs ejer har rejst sig et nyt minde, som alle naturens venner i deres hjerte vil hædre. Den vandrende har søen på venstre hånd, men vejen til kilden er hævet højt over vandet, og skønt er det at se, hvorledes havets bølger brydes mod højens fod. Udsigten er såre malerisk: bag vandreren hæver Domkirken sit ærværdige spir og knejser som en konge blandt de mindre huse – søen beklædes på den ene side af stolte skibe, på den anden af en skov, hvis grønnende toppe spejler sig i vandet. I østen formår øjet ikke at måle havets grænse: i højen er på venstre side af vejen små bugter og fordybninger, og det er i en sådan, den hellige kilde udsprudler. Man stiger ad nogle trin ned, griber bægeret og stiller sin tørst ved det krystalklare vand. Trindt om er sæder i grønsværet, og her hviler sig den trætte vandringsmand. Ved en passende og velanbragt inskription opmuntres til gavmildhed imod den arme, og hård må det menneske være, der går forbi uden at give«³.

Planen til dette anlæg, fortæller avisen, skyldes den virksomme inspektør Hampe. Han var tysk født og forstinspektør på Marselisborg med bolig på Louisenhøj; han havde i øvrigt også opsyn med Marselisborg stampemølle. Avisen finder, at hans gode smag fremlyser af alt, hvad han har virket i omegnen, og artiklen slutter med ønsket om, at »uskønsomhed og usædelighed ikke med sin frække hånd må underkaste dette anlæg samme skæbne som så mange andre« – et fromt ønske, som naturligvis ikke gik i opfyldelse.

I lighed med andre hellige kilder havde Hellig Niels' kilde altså også en blok til indsamling af gaver til de fattige; vi kan endog i avisen følge, hvor meget der kom ind: 13. juli 1813 takker fattigvæsenkommissionen inspektør Hampe for »47 rdlr. 4 mk. 11 sk. d.C., som fra 25. juni til 8. juli er indkommen i fattigblokken ved den hellige kilde«, og 7. august takkes for 65 rdlr. 2 mk. og 7 sk. d.C., indkommen fra 9. juli til 1. august. Men det må tilføjes, at 1813 var året for Danmarks fallit, og inflationen havde udhulet den danske valuta, så den til slut intet var værd.

Samtidig offentliggjordes to små tyske digte, som fandtes vedlagt to af gaverne i blokken; og når man læser det første bogstav i hver linje

fra oven og nedad, får man meget snedigt de to navne Guldencrone og Hampe. Den lille signatur H under digtene synes at røbe Hampe som forfatteren; han har da ønsket at sætte sit herskab i relief, men har heller ikke glemt sig selv; skønt det åbenbart har knebet for ham at få rigtig mening og sammenhæng i digtene med de bundne forbogstaver.

Gefällig gegen Jedermann,
 Und gerne geben, wenn man kan.
 Einen trösten, der da weint,
 Lass es treffen unsern Feind.
 Den zu lieben, der uns liebt,
 Ehrlich dienen, der uns gibt,
 Nachmals haben wir doch Danck,
 Kommen wir in harten Drang.
 Recht thun ist ja unsere Pflicht,
 Offen sprechen vor Gericht.
 Niemals leugnen was man thut,
 Ein froher Sinn ist immer gut.

H

Hier an dieser reinen Stelle
 Anmuthsvoll erfrischt die Quelle.
 Merkwürdig bleib dieser Ort.
 Plane dencken, Bäume pflanzen,
 Engel werden hierum tantzen⁴.

H

Måske har den megen omtale af kilde-blokken og de indkomne summer ikke været helt velbetænkt, thi kort efter udlover Hampe en belønning på 50 rdlr. for opdagelsen eller angivelsen af den, som har opbrudt og tømt blokken ved den hellige kilde⁵.

Foruden at være mål for spadsereture har kilden imidlertid stadig været søgt af syge, som håbede på generhvervelse af deres helbred. I 1816 refererer avisen: I skarevis drog århusianerne Sct. Hansaften ud til den hellige kilde, en valfart som har været skik fra Arilds tid. Nogle syge havde dertil indfundet sig for at søge hjælp ved kildens vand⁶.

Gamle folk kunne i slutningen af forrige århundrede fortælle Evald Tang Kristensen, at dagene efter Valborg- og Sct. Hansaften, kildens særlige besøgsdage, lå der små lerpotter i massevis omkring kilden⁷. De syge skulle nemlig hente kildens vand i aldrig benyttede krus eller skåle, som bagefter skulle slås i stykker, for hvis andre drak af dem, ville de få sygdommen. Der har altså været store forretninger at gøre for pottemagere, som nok også har holdt til, således som man kender det fra andre hellige kilder; muligvis har der tidligere været hele kilde-markeder med udsalg af kramvarer, med gøgl og alskens morskab, men noget bestemt er dog ikke overleveret i den retning, hvad Hellig Niels' kilde angår. Derimod er man helt op mod vor tid vedblevet at samles ved kilden Valborgaften og Sct. Hansaften for at se på blussene bugten rundt – men det oprindelige samlingsmærke, kilden, er efterhånden trådt noget i baggrunden, ja vel hos de fleste er den gledet helt ud af bevidstheden.

*Skt. Nicolaus Kilde i dag.
Foto fra 1974.*

Kildens omgivelser har gennemgået forskellige kriser. Efter istandsættelsen i 1813 forfaldt den efterhånden igen, og i 1832 bekendtgør politiassistent Jørgen Nielsen i en buldrende tone voldsomme trusler, som ikke bør forholdes vor sensible tid:

»Da Sct. Nikolaus kilde på Marselisborg mark nu, efter at den aldeles var ødelagt af kåde og ondskabsfulde mennesker, igen er istandsat med megen bekostning, så advares herved alle og enhver på det alvorligste ikke i nogen måde at beskadige denne indretning eller anlægget deromkring, da de ellers uden skånsel vil blive straffet efter loven og anordningerne med anselige pengebøder og efter omstændighederne corporlig straf. Den, der for mig anmelder nogen forseelse i så henseende og tillige beviseligen angiver gerningsmanden, skal nyde en belønning af 10 rdlr.«⁸

Se, det var jo en kraftig advarsel, forhåbentlig har den haft den ønskede virkning. Desværre forhindrede den ikke, at vedligeholdelsen af kildens omgivelser igen forsømtes. I 1863 hedder det i avisen, at man har ladet den over kilden anbragte stensætning forfalde. Stierne, der fører ned til kilden, er tilgroet, og det er næppe muligt at komme den så nær, at man kan øse af den; thi jordbunden gennemsives af vandet på alle sider. I umindelige tider, skriver den forargede indsender med

patos, »har der været valfartet til dette sted, navnlig på Valborg- og Sct. Hansaften, og endnu den dag i dag overholdes denne skik af mange. De, som forestår forskønnelsesarbejderne på byens territorium, ville kunne erhverve sig fortjent påskønnelse« osv.⁹ Der blev nu også bødet noget på forfaldet, og en køn lille plantning anlagt omkring kilden; men da den bugtede, smalle landevej (Hadsherredsvejen) blev til en lige, bred Strandvej, var helligkildens velmagtsdage forbi. Kvaderstenene fra den lille mur omkring kilden væltedes ned i strandkanten, og den gamle romanske døbefont, som hidtil havde dannet et symbolsk set meget passende bassin for kildens vand, blev tjærebeholder på kommunens materialplads, hvorfra den dog reddedes og anbragtes i museet. Kilden kunne man imidlertid ikke kvæle: den brød igennem den nye vej og gjorde bogstavelig talt krav på kommunal omsorg. Fjenderne, d.v.s. vejbyggerne, havde Sct. Nicolaus Kilde kunnet overvinde, skriver museumsdirektør Peter Holm i Århus Stifts Årbøger 1911, »men Vorherre hjælpe kilden mod dens venner! Nu har den cementmur og jernrørsgelænder, og vandet – det eneste ikke-kommunale ved den – kommer ud gennem et grufuldt ordinært, støbt løvehoved (made in Germany) Katalog nr. 3184 gez. gesch. Dusingpris 45 mark«¹⁰.

Det var 1911. Siden da er løvehovedet forsvundet, enten det nu skyldes tidens tand, der jo ifølge det parlamentariske ordsprog læger alle sår, eller det lige så stille er lusket af, grundet på skamfuldhed – hos løven eller muligvis hos de pågældende kommunale myndigheder. Men kilden selv er der jo stadig, anbragt midt i et koldt, kommunalt stenausolæum, og så knugende har det virket, at kilden næsten synes ud-tørret. Der sker ikke flere undere på det sted.

I sin bog om helligkilderne siger August F. Schmidt, at den korrekte måde at restaurere de gamle kilder på er at forsyne dem med karm af eg i gammeldags stil eller også med en stensætning af løse kampesten. Når bare der ikke moderniseres for meget ved kildens omgivelser, så det oprindelige præg helt forsvinder, er det bedste reddet.

Ud fra den betragtning har Hellig Niels' kilde fået en temmelig hård behandling. Bortset fra kilden selv – som nu også synes at opgive ævret – er bogstavelig intet i omgivelserne bevaret, så man kan tale om det »oprindelige præg«. I stedet for en helligkilde har Århus fået et umotiveret vandspring i et umotiveret, mærkeligt misforstået arrangement.

Heri må vel også søges grunden eller dog en af grundene til, at ingen nu rigtig kender kilden mere; den hensynger i sit stenfængsel mellem Sydhavnens lagerpladser og Strandvejens jagende trafik.

¹ Hans Olrik: Danske Helgeners Levned, 1893–94, s. 291 ff. ² Danske Samlinger 2. rk. VI, s. 153. ³ A.St. 26.6.1813. ⁴ A.St. 7.8.1813. ⁵ A.St. 3.8.1813. ⁶ A.St. 25.6.1816. ⁷ Evald Tang Kristensen: Danske Sagn III, nr. 1088. ⁸ A.St. 31.3.1832. ⁹ A.St. 4.8.1863. ¹⁰ Å.St. årb. 1911, s. 3–4.

En statsmands sidste år

Greve Fr. Danneskiold Samsøe (1703–70) arvede Marselisborg gods efter sin farbror, Ulrich Chr. Gyldenløve, der ikke efterlod sig sønner. Han boede dog sjældent i Århus, og da der ikke på selve Marselisborg fandtes standsmæssige boligforhold, købte han Vestergade 11, den senere Mønstedske ejendom, og 1762 fik hans datter skøde på gården ved siden af (senere bager Holles gård)¹.

Fr. Danneskiold Samsøe var kong Christian V.s og Sophie Amalie Moths sønnesøn, og i enevældens tidsalder skulle dette give ham mulighed for at nå de højeste embeder i staten, hvad han også gjorde. Men da alt var afhængig af kongens nåde, som let af misundere kunne undergraves og forvandles til unåde, så kunne tilværelsen ofte forme sig ret omskifteligt. Sin største bedrift øvede Danneskiold Samsøe som general-admiralløjtnant og leder af flåden. I løbet af 12 år skabte han, trods megen modstand, »den største og skønneste flåde, Danmark nogensinde har haft«². Det skete under Christian VI, hvis nåde Danneskiold Samsøe havde forstået at bevare. Men straks efter Frederik V.s tronbestigelse blev han afskediget, skønt de 15 linjeskibe og 7 fregatter, han i sin tid overtog, nu var vokset til 30 linjeskibe og 16 fregatter, ligesom han havde anlagt dokker, arsenaler og magasiner.

At fælde en retfærdig dom over Danneskiold Samsøe er dog vanskeligt. Om hans dygtighed kan der næppe herske tvivl, men samtidig synes han at have været vanskelig at samarbejde med. Han skaffede sig i hvert fald mange fjender, og Reverdil (Christian VII.s forstående lærer) betegnede ham endogså i sine erindringer som »en mand, der så alting sort med sit galdesyge sind og kun levede i tanken om hævn«.

Efter Frederik V.s død blev han igen en kort tid leder af flåden, men det er i øvrigt ikke hensigten at omtale hans arbejde her så lidt som hans fire år som overhofmester for Sorø Akademi, som han synes at have reformeret med kraftig hånd. Her skal kun dvæles ved hans forhold til Århus og hans ophold her i sine sidste leveår.

Fra 1767 til sin død 18. juli 1770 opholdt han sig til stadighed i Vestergade 11, hvor han holdt stort hus – og efterlod sig en ganske antagelig gæld, som hans datter måtte trækkes med efter hans død, hvad senere omtales. Sammen med denne datter – den eneste der var tilbage af ni børn – levede han »fornøjet; fordrev tiden med matematiske og fysiske studeringer samt musik«³.

Det med musikken drejede sig dog ikke om almindelig »Hausmusik«, men om rigtige koncerter, som Chr. Vest Hertel havde oplevet i sin

Greve Fr. Danneskiold Samsøe (1703–70). Kobberstik af G. L. Lahde efter maleri af Peder Als.

*Den Mønstedskø gård, Vestergade 11,
på Danneskiold Samsøes tid.
Rekonstruktion af snedkermester Th.
Rasmussen.*

barndom, og som han fortæller om i sin Domkirkehistorie: »Denne herre (Danneskiold Samsøe) og store menneskeven (Hertel delte åbenbart ikke Reverdils syn på manden) var en overordentlig elsker af vokal- og instrumentalmusik, så at hans prægtige hofstat kunne anses for et musikalsk akademi, det eneste der har været i Århus både før og efter hans tid. Alle hans domestikker (tjenere) var ikke ligefremme domestikker, men udsøgte musici, endog hans sekretærer og livdoktor; hans kabinetsprædikant undtagen. Han forskrev de bedste udenlandske musicalia, især italienske. Disse afsang min første lærer, latinskolens berømte kantor, Henrik Ernst Grosmann (ses. i 12ff), der endnu lever i en høj alder, og hver gang blev jeg, som naturen efter kenderes påstand havde givet den rene diskantstemme, af ham medtaget for at akkompagnere ved sangen. Foruden de ugentlige koncerter og udsøgte operastykker, som greven gav, og hvortil byens honoratiorens hver gang var indbudt, gav greven desuden fra fastens begyndelse til dens ende årlig, så længe han levede, fastekoncerter hver onsdag, ved hvilke Pergolesi »Stabat mater dolorosa« med flere ligeså gode udvalgte sangstykker blev af os begge præsteret«⁴. På Danneskiold Samsøes dødsbo-auktion sælges da også foruden bøger »musicalier af sinfonier, kvartetter, trio, soli, duetter etc., alt af berømte og nye componister«⁵.

En anden af Danneskiold Samsøes interesser kom også til at berøre Århus: Formodentlig var det i hans tid som chef for flåden, at han fiskede den gamle nordmand Chr. Jacobsen Drakenberg ud af hans daglige matrostillværelse. I hvert fald opholdt Drakenberg sig i flere år i generaladmiraløjntantens hus, og under fornemme middage stod Drakenberg bag hans stol. Ved en sådan middag fortalte Danneskiold Samsøe på fransk gæsterne om Drakenbergs »høje alder og sjældne fyrighed«. Drakenberg forstod imidlertid meget godt fransk og blev fortrydelig over, at gæsterne ikke rigtig ville tro på hans høje alder, og det blev årsagen

til, at han foretog sin berømmelige rejse til Norge for at hente sin dåbsattest (se s. 194).

Det var også i »grev Danneskiolds hotel på Kongens Nytorv«, at Drakenberg i en alder af 111 år blev viet til enken Maren Michelsdatter Bagge, som han nogle måneder tidligere var blevet trolovet med i Århus. I 1753 besøgte han »sin høje patron, grev Danneskiold«, som dengang boede på Søllerød, og det var kun naturligt, at Drakenberg ligesom Danneskiold Samsø tilbragte sine sidste år i Århus, hvor »han foruden den forommeldte hjælp fra Holmen i København modtog al hans øvrige underholdning fra hans store velgørers, grev Danneskiolds hånd«⁶.

Men Drakenberg overlevede sin velgører, der døde 1770, to år før turen kom til Drakenberg.

Det stærkeste indtryk af Danneskiolds karakter får man måske gennem de bestemmelser, »hvorefter jeg vil have, at der skal forholdes efter min død med min klædning såvel som med min ligfærd«. Han indleder med nogle betragtninger over »hovmod, den fordærvelige rod til alt ondt, fødes ej alene med os alle, ingen undtagen, gelejder os i vort hele liv, blander sig i vore bedste handlinger og besmitter dem med sin forgift, men forlader os ikke endog i vor død, som vore ligstuer og ligbegængelser bevidne. Endskønt jeg lige så lidet har kunnet befri mig fra denne spedalskhed som andre, vil jeg dog ikke tilstede denne nedrige fejl at herske over mig i døden. Jeg ved, at min datter tænker ligesom jeg; men for at fri hende fra bagtalelsens svøbe, anordner jeg herved, hvorledes jeg efter min død vil have det forholdt med mit legeme, klædning, såvel som med dets bortførelse til sit hvilested, forvisset om, at min datter elsker mig for højt til at handle mod min vilje«.

Og så kommer de enkelte bestemmelser:

»1) Hvorledes forholdes skal med liget og ligstue:

Legemet bliver liggende på den seng, hvori jeg dør, urørt, utoet, uklædt, indtil den inderste ligkiste er færdig. Der forfærdiges imidlertid af et lagen en sæk, der er så lang, at den når fra min hage til et kvarter under fødderne... Hænder og arme lægges under den, så af mit legeme intet er at se uden hovedet, på hvilket sættes en simpel nathue.

Når jeg således er nedlagt i den inderste kiste, alene på høvlspåner, sættes den inderste kiste ind i den yderste... Kisterne bliver for de efterlevendes rolighed så længe stående åben, indtil de ved ufejlbarlige kendetegn er forvissede om, at jeg vist er død. Så snart dette erfarede, slås begge kisterne til, og liget bortføres snarest muligt. I stuen, hvor det står, skal ikke tændes lys, bruges gueridoner (lille rundt bord) eller trappe-trin, beklædes med sort eller kort sagt bruges det allermindste af al den dårlighed, som forfængelighed og hovmod har optænkt. Så må heller ikke nogen tillades at træde ind i samme for at se enten legemet eller ligkisten...

2) Om ligkisterne: Den inderste skal være af fyr, tæt og beget, den yderste af eg, ganske simpel og uden mindste zirat, overtrukken med hvidt eller sort baj.

3) Om ligfærden: Så snart begge kisterne er tilslagne, skal dagen efter

om morgenen ganske tidlig liget bortbæres til mit begravelse af 16 fattige, nødlidende mænd. De skal nyde derfor hver 10 rdlr. Ingen ligtale skal holdes. Klokkerne skal ej bruges hverken før eller efter min nedsættelse. Ingen lys gives til kirken, men penge i stedet. Som ingen ved nedsættelsen skal være overværende, så skal og må ej heller tales over mit lig eller ved dets nedsættelse...

Den udi denne som i alle hans gerninger urandsagelige, men stedse ene vise, almægtige, elskværdige, treenige Gud, Fader, Søn og Helligånd være nu og i al evighed lov, pris og ære, amen⁷.

Århus, 9. november 1764.

F. D. S.«

Danneskiold Samsøe blev begravet i Frue Kirke og formentlig efter testamentets bestemmelser (Århus havde ingen avis i 1770). Og så forunderligt kan forfængeligheden forklæde sig, at denne spartanske begravelse formodentlig har vakt endnu større opsigt, end om Danneskiold Samsøes ligfærd var foregået efter datidens skik ved stormænds begravelse.

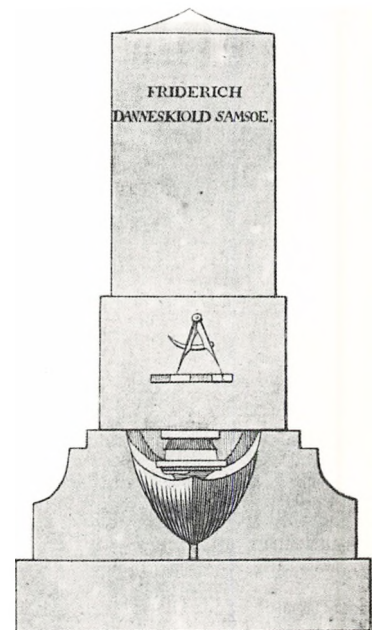
Hans vilje til at undgå skær af hovmod synes dog ægte nok. Måske har han også tænkt på, at hans begravelse skulle være så billig som muligt: han efterlod sig nemlig en betydelig gæld, som hans datter nu måtte slås med.

Danneskiold Samsøe blev som nævnt begravet i selve Frue Kirke, og en anselig gravsten rejstes. Under restaurering af kirken i 1866 flyttede man imidlertid gravstenen ud på kirkegården⁸, hvor man ikke synes at have passet den godt. I 1892 fortæller en indsender i Aarhus Folkeblad om den sørgelige forfatning, han fandt gravstenen i: »Når man på kirkegården ved Frederiksport (den nuværende Rådhuspark) fra kapellet følger den brede vej mod syd helt hen til kirkegårdens sydlige hegn, vil man her på sin højre hånd se et lille buskads af liguster, buxbom, græstuer o.l. Ser man nærmere til, vil man imellem dette buskads, overgroede og næsten skjult af det, finde en del gamle gravsten, hvoriblandt en af særlig størrelse, vistnok 2–3 alen bred og 3–4 alen lang. Den er ganske sikkert af norsk sandsten. Det er gravstenen over D. S. Fjerner man med en del besvær jord, mos og græs, vil man tydeligt læse navnet, derefter en levnedbeskrivelse«⁹.

»Det vides«, tilføjer indsenderen, »at slægtens nuværende overhoved, lensgreve til Samsøe, har tænkt på at få stenen overladt og ført til familiegravelsen på Gisselfeld. Langt hellere det, end at den helt skal glemmes og gå til grunde. – Smukkere synes det dog, om den kom tilbage til sit oprindelige sted i Frue Kirke og der indsat i muren«.

Men lad os vende tilbage til Danneskiold Samsøes efterladte gæld, som datteren nu skulle trækkes med. Gælden var vistnok på 19000 rdlr. (dengang et vældigt beløb), og der blev nedsat en »arrangementskommission«, der skulle behandle komtesse Frederikke Louise Charlotte Danneskiold Samsøes pengeforhold. Det ville dog føre for vidt at komme ind på alle enkeltheder, men da komtesse til sidst følte sig trængt op i en krog, skrev hun til arveprins Frederik, som altid havde vist hendes

Mindesten for Fr. Danneskiold Samsøe, udført af J. Wiedewelt, opstillet ved Jægerspris 1778.

far »megen nåde«, og opstillede et budget på 1122 rdlr., under hvilken sum »det var hende umuligt at kunne leve standsmæssigt«. Hun specificerer budgettet i enkelte poster, som kan have sin interesse, idet de viser, hvad en enlig, fornem dame på hendes tid krævede til husbehov:

Kost og husleje var anslået til 500 rdlr. Tjeneren måtte til »kostpenge, lønning og livré« have 190 rdlr. Varmeforbruget var beregnet til 12 favne brænde à 6 rdlr. »Et fruentimmer til selskab og opvartning« kostede 40 rdlr. »Kaffe og sukker«, som dengang var forholdsvis dyrere end nu, var ansat til 80 rdlr. Læge og offer til præsten opføres med 50 rdlr. Til »skatter, klæder og linned og daglig »håndskilling«« krævedes 150 rdlr. Da hun boede langt fra kirken og ikke havde råd til at holde heste og vogn, kostede kørslen derhen 40 rdlr.¹⁰

Arveprins Frederik sendte straks hendes brev til den daværende almægtige statsminister Ove Høegh-Guldberg, som også sørgede for en tålelig ordning for komtessen.

Vi kan derefter følge hende i Orla Lehmanns erindringer, som fortæller, at hun for at afbetale på faderens gæld »solgte alle sine herligheder lige indtil halvdelen af den livrente, hun havde fået i faddergave af kongen«¹¹.

Hun havde tilknytning til Orla Lehmanns mormor, som blev gift med amtsfuldmægtig Peder Bech, senere borgmester i København, og hun kom til at betyde meget for Orla Lehmanns mor og var i det hele taget højt værdsat inden for familien: »Hendes skønne skikkelse, hendes fine væsen og livlige hukommelse, som naturligvis med forkærlighed dvælede ved minder fra længst forsvundne dage, gjorde hende til et interessant element i hjemmet«.

Komtesse Danneskiold Samsøe blev 1814 valgt til priorinde for Gisselfeld Kloster, en værdighed hun beholdt til sin død i 1821. Lensgreve Danneskiold Samsøe på Gisselfeld bekendtgjorde hendes død i Adresseavisen med følgende ord: »Enhver, der kendte den afdøde, agtede hende og ønskede, at hun, der såvidt hendes evner tillod, var sine trængende medmenneskers velgører, endnu måtte have levet længe«.

¹ Th. Rasmussen: Den Mønstedeske Gaard, 1955, s. 9–10. ² Jyllands-Posten 10.8. 1946. ³ Herman Treschow: Bidrag til Greve Fr. Danneskiold Samsøes Levnets Beskrivelse, 1796, s. 41. ⁴ Hertel: I, 3. hefte, s. 76f. ⁵ Jydske Efterretninger 3.3.1771. ⁶ Den ældgamle Nordmand Chr. Jacobsen Drakenbergs Levnets Beskrivelse, 1774, passim. ⁷ Treschow: anf. værk, s. 100ff. ⁸ Trap: Danmark: Århus amt, 1963, s. 43. ⁹ Aarhus Folkeblad 9.2.1892. ¹⁰ Personalhist. Tidsskrift 12. rk. 3. bd., 1948, s. 178. ¹¹ Orla Lehmann: Efterladte Skrifter I, 1872, s. 111ff.

Konrektor og komponist

Århus har ikke fostret mange komponister og vel ingen, hvis musik kan siges at være levende på landsbasis i dag. Men ser man tilbage i tiden, møder man en musikelsker og komponist, som det måske var umagen værd at stifte nærmere bekendtskab med, nemlig konrektor ved Katedralskolen og kantor ved Frue Kirke og Domkirken Henrik Ernst Grossmann, der levede fra 1732–1811. Og det lader sig gøre, fordi der i Statsbiblioteket i Århus opbevares adskillige fremmede komponisters værker, afskrevne med Grossmanns sirlige hånd, foruden en del af hans egne kompositioner.

Grossmann var født i Haderslev som søn af premierløjtnant Johan Henrik Grossmann. Efter studentereksamen 1753 fra Haderslev skole rejste han til Jena, hvor han studerede ved universitetet indtil 1757. Han vendte da tilbage til Danmark og levede nogle år som huslærer på forskellige jyske herregårde, bl. a. Tjele, men blev allerede 1760 hører ved Århus Katedralskole, og fra nu af boede han i Århus, til han som en svag og blind olding døde 1811.

Grossmanns avancement foregik i begyndelsen jævnt og naturligt: 1769 var han blevet 5. lektiehører, 1771 indleverede han til det filosofiske fakultet i København en afhandling: »Specimen vocabularii Saxoniani exhibens voces nonnullas in Sax. Grammatico obvias«, for hvilken der tilkendtes ham magistergraden; 1781 blev han udnævnt til vicekonrektor »med løfte om succession«; men 1789 udsluktes hans i forvejen svage syn ved den sorte stær på begge øjne, og han nødtes da til at opgive sin lærervirksomhed, men fortsatte dog med at besøge Katedralskolens sangundervisning på den måde, at eleverne kom til ham i hans hjem. Som en slags pension fik han alterdegneembedet ved Domkirken mod at lade de dertil hørende forretninger besøge af en vikar.

Den gamle blinde mand ramtes nu tillige af en lammelse i benene, så han i henved 20 år sad lænket til en stol. Og dog synes han at have bevaret sit gode lune til det sidste og var især glad, når han fik besøg af gode venner og kunne få en passiar.

Rektor Blache fortæller i sine erindringer mange muntre træk fra Grossmanns lærertid¹. Blache selv kendte ham kun som den gamle, blinde mand, men af ældre disciples beretninger har han fået det indtryk, at Grossmann ikke havde studeret sprog og andre videnskaber med samme lyst og interesse, som han studerede musikken. Han var i sine yngre år temmelig streng og hidsig, og når han blev vred, steg blodet ham gradvis til hovedet; jo højere det kom, desto farligere blev det for eleverne.

Blache fortæller videre om en discipel ved navn Mikkel, der havde den slemme vane ofte at komme for sent om morgenen. Når han da endelig indfandt sig, sagde Grosmann: »Godmorgen, lille Mikkel!« en hilsen, som Mikkel med nogen uvilje gengældte.

– Ved du, hvad klokken er, lille Mikkel?

– Nej, det vidste Mikkel da ikke.

– Da skal jeg lære dig, hvad den er – og så kom tampen frem:

– Jen, dou, drei, indtil klokkeslættet var nået.

– Ved du så, hvad klokken er, lille Mikkel?

– Men Mikkel havde en svag hukommelse, og undervisningen måtte derfor ofte gentages.

Undervisningen om vinteren foregik på de forskellige læreres værelser, fordi der ikke fandtes kakkellovne i klasseværelserne. I Grosmanns værelse sad da også gerne hans kone med sin rok eller sytøj. Begyndte så blodet at stige ham til hovedet, sendte hun ham et talende blik. »Ja, jeg ser dig nok, du Satan!« sagde han så, og dermed var uvejret drevet over for denne gang.

Grosmann var i 1774 blevet gift med Christine Elisabeth Heilmann, datter af stiftsfysikus Heilmann, men ægteskabet var barnløst.

I Blaches tid (1800–1806) havde Grosmann kun sangundervisningen. Når eleverne kom ind i hans lille stue, løftede nogle af de ældste ham op fra stolen og næsten bar ham hen til klaveret. Ved undervisningen herskede altid ro. Det var ligesom en tavs vedtægt, at den gamle mand ikke måtte forstyrres af nogen uorden. Sang nogen falsk, pegede Grosmann på ham, sædvanlig med de ord: »Jeg ser dig nok, du Satan!«

I 1805–06 var Blache som elev i ældste klasse i nogen tid vikarierende alterdegn i Domkirken og fik da lejlighed til nærmere at kende den »tålmodige og venlige olding, hos hvem nu lidenskaberne havde lagt sig. Jeg mindes endnu, hvor oprømt han kunne være, når han ved et lille julegilde efter måltidet sad i sin lænestol med et glas vin for sig og røg sin pipe tobak. Ved sådan lejlighed sang han gerne en eller anden gammel lystig tysk eller dansk vise... Indtil sine sidste dage bevarede han denne jovialitet, og han passede sit arbejde indtil få måneder før sin død«.

Efter Grosmanns død skrev Blache følgende mindedigt:

Ej blot når ynglingskraft i livets vår
nedstyrtes brat i gravens kolde favn;
selv når den sølvgrå olding heden går,
med smerte hulke vi hans elskte navn;
med gråd vi står trindt om den høj, hvorunder
den alderstegne vandrer mødig blunder.

Således står, o Grosmann! ved din grav
enhver, som kendte dig i manddomsdage,
hver som kun så dig, da naturens krav
dig levned' ikkun sjælens fred tilbage,
da sidste glimt den tændte lue gav.

I kraftens år var virksom dåd din lyst;
de ynglinge, du visdoms veje lærte,

velsigne dig som mænd af takfuldt hjerte.
Og da dit øjes lys brat sluktes ud,
dog blev din tillid og din ro den samme;
thi lige klar din ånds den indre flamme
i nattens mulm sig hævede mod Gud.

Alt længe bøjet under tidens hånd
du skued' dødens komme glad og rolig.
Din time slog – til freden gik din ånd,
og støvet sank i gravens stille bolig.
Så synker solen ned bag højens rand,
når den med purpur vestens himmel maler
og smiler venlig over sø og land
end skøn og herlig selv, idet den daler.

Hvil gode olding! hvil i stille fred!
Du tog hver ædlings agt med dig i graven.
Held hver som du ved livets sidste fjed
kan hæderkronet lægge vandringsstaven².

Men nu musikken: Der var ingen tvivl om, at musikken var hans virkelige livsindhold: »Han havde mere end almindelig indsigt i musikkens væsen og var denne kunst med lidenskab hengiven«, siger Blache, og rektor Tauber i Ålborg, som i sine yngre år havde været ansat ved Århus Katedralskole, skriver i en nekrolog, at Grosmanns sjældne indsigt i musikken erhvervede ham mange venner³.

»Han var så lidenskabelig for dette sit yndlingsfag, at han flere gange, efter at have mistet sit syn, opførte skøn og almindelig yndet musik og styrede det hele ved hjælp af sit rene øre«. Så sent som i 1805 hedder det i avisen, at Grosmann »har sat musik til en af H. C. Rohde forfattet kantate i anledning af sørgehøjtideligheden i latinskolen ved biskop H. F. Jansons begravelse«⁴.

Man må dog nok regne med, at det her ikke har drejet sig om nykomponeret musik, men at Grosmann har benyttet tidligere værker. Det samme har nok også været tilfældet i 1806, da Grosmann for sidste gang leverede musik ved en højtidelig indsættelse af rektor og lærere i Katedralskolen med latinske taler af biskop Birch og rektor Stougaard:

»Det hele vandt overmåde meget i højtidelighed ved nærværelsen af den gamle, værdige kantor, konrektor Grosmann, som, uagtet han er ganske blind og hverken kan stå eller gå, dog lod sig bære over til den ham så kære skole for endnu engang i sit livs aften at yde den sin sidste skærv. Musikken før, mellem og efter de forskellige taler var, som man kunne vente den af en mand, der er ganske hjemme i sin kunst, skøn og højtidelig...«⁵.

Der foreligger ikke kompositioner af Grosmann før 1770erne, men i årene 1767–70 har han til gengæld svælgnet i musik. I disse år boede nemlig greve Fr. Danneskiold Samsøe til Marselisborg i Vestergade 11 (senere Otto Mønstedts ejendom), og han var meget musikinteresseret, som Hertel fortæller i sin bog om Domkirkens historie:

»Alle hans domestikker var ikke ligefremme domestikker, men ud søgte musici, endog hans sekretærer og livdokter, hans kabinetsprædi-

e

Cantata.

Gode Lyster og anden Gode Lyd.

5. Opstandne Sælger dig være: etc.

2 Valdhorn eller Clarinet.

2 Violiner

3 Syngestemmer.

og
Orgelværk.

Opført i Aarhus Domkirke Anno 1785.

composed
of

Mag. H. E. Grossmann.

kant alene undtagen. Han forskrev de bedste udenlandske musicalia, især italienske. Disse afsang min første lærer, latinskolens berømte kantor, Henrik Ernst Grosmann, der endnu lever i en høj alder (bogen om Domkirken er fra 1810), og hver gang blev jeg (Hertel) – som naturen efter kenderes påstand havde givet den reneste diskantstemme, der blev uddannet ved kunstens regler min skoletid igennem – af ham medtaget for at akkompagnere ved sangen. Foruden de ugentlige koncerter og udsøgte operastykker...gav greven desuden fra fastens begyndelse til dens ende årlig, så længe han levede, fastekoncerter hver onsdag, ved hvilke Pergolesi »Stabat mater dolorosa« med flere ligeså gode, udvalgte syngestykker blev af os begge præsteret...«⁶.

Greve Danneskiold Samsøe døde i 1770 (se s. 109 ff), og måske har savnet af den grevelige domestik-musik fået Grosmann selv til at producere. I hvert fald synes 1770erne at have været hans mest produktive periode. Nytårsdag 1774 blev i Domkirken opført en komposition for »2 corni, 2 violini, 3 syngestemmer og orgelværk«, og allerede til påsken samme år har han en stor kantate med tekst af Tullin for »2 valdhorn eller klarinetter, 2 violiner, viola, 4 syngestemmer og orgelværk«. På partituret har han skrevet »opført i Århus kirker«, og atter i 1775 har han påske-musik. Så er der et stort spring ned til 1785, da der igen opføres en stor påskekantate, som for resten synes komponeret i 1783.

Men allerede 1760 begyndte Grosmann med musik i kirkerne: »Den første musik, som af mig blev opført og sjungen i Århus kirker« har han noteret på en »Cantata på første og anden Pintsedag« af Telemann, og han har afskrevet en række af Telemanns kantater, som synes at have stået hans hjerte nær. Desuden har han dyrket Agricola, Graun og Ph. E. Bach, derimod hverken Johan Sebastian eller Händel.

Måske skulle en Århus-organist eller -korleder kigge nærmere på Grosmanns kompositioner, som muligvis lader sig høre også i dag.

¹ Historisk Tidsskrift 4. rk. III, 1872–73, s. 22–72. ² A.St. 17.7.1811. ³ Universitets- og Skole-Annaler 1811, 3. kvartal, s. 101 ff. ⁴ A.St. 23.2.1805. ⁵ A.St. 1.3.1806.

⁶ Hertel: I, 3. hefte, 1810, s. 76. og II, s. 535.

En skuespiller bliver til

Den store skuespiller Christen Niemann Rosenkilde, der i mere end en menneskealder var en af nationalscenens mest tiljublede kunstnere, begyndte på en måde sin karriere i Århus, og da det ikke var nogen helt almindelig start, skal den kort omtales her.

Rosenkilde fødtes 1786 i Slagelse, hvor hans far var bogbinder. Han kom til at gå i byens skole bl.a. sammen med B. S. Ingemann¹. Både Rosenkilde og Ingemann har senere skrevet morsomt om spilopperne i den gamle skole, men deres beretninger om det fælles skoleliv stemmer ikke ganske overens, så man må gå ud fra, at de begge har pyntet lidt på historierne. Det fortælles også, at Rosenkilde, kort efter at Ingemanns erindringer var udkommet, mødte ham på gaden og da sagde til ham: »Men hvad er dog det, du har fortalt om mig i din bog? Det er rent galt. Hele den scene i lindetræerne, den ved jeg aldrig et ord af«.

»Så må jeg have taget fejl af dig og en anden«, svarede Ingemann og slog sagen hen.

Efter at være blevet student i 1804 levede Rosenkilde et par stilfærdige år i København – vistnok plaget af næringssorger. Han dukkede op hos Ørstedernes tante, farverenken madam Møller, der var fra Slagelse, og hos hvem et par Slagelse-studenter på grund af by-slægtskabet altid havde frit bord.

Oehlenschläger, der en tid boede hos madam Møller, skriver i sine erindringer: »Blandt disse stille, ærbare »ånge« mennesker (madam Møllers udtale), der skyndte sig at spise og gå igen uden at sige et ord, var også en hr. Rosenkilde. Jeg havde mindst troet, at han, 30–40 år efter, skulle ryste mig mellemgulvet så stærkt som Trop og Hummer« (to af Rosenkildes glansroller)².

I 1806 viser Rosenkilde sig pludselig i egnen omkring Århus, og de følgende år er han huslærer på forskellige herregårde i nærheden. Men byen drager ham. Så snart han har lejlighed til det, rider han til Århus, og da kan det gerne have gået lystigt til, hvis man kan udlægge et avertissement i Aarhus Stiftstidende 10. maj 1809 om et »ridetøj, bestående af en såkaldt engelsk sadel, et bidsel...«, der er tabt »imellem Århus og Hoed Kro«, som resultat af en noget omtåget tilstand – skønt Rosenkilde i øvrigt var meget sober. Der er dog det bemærkelsesværdige ved avertissementet, at det tabte ridetøj skal afleveres i »skolen bag klosteret til Rosenkilde, skolelærer«. Det kunne tyde på, at han allerede i 1809 var knyttet som lærer til Friskolen i Århus, mens de officielle kilder daterer ansættelsen til 1810.

C. N. Rosenkilde som ung. Efter tegning af ukendt kunstner i Rosenkildes Efterladte Skrifter I (1877).

Men i Århus mødte Rosenkilde i hvert fald sin skæbne: den tyveårige Maren Falck Christensen, datter af købmand Jørgen Christensen. Den unge dame sad en dag derhjemme i købmandsgården på Mejlgade i et værelse ud til gaden. Hun hørte hestetrav, gik til vinduet og så da en opløben student, der sad og strittede på en mager hest. Han drejede ind i købmandsgården, og snart var han i stuen hos hende. Det var første gang hun så sin tilkommende mand. Han kom igen, og snart var de så godt kendt med hinanden, at han turde bede hende om at korrespondere med ham. Det ville hun imidlertid ikke, fordi hun »bogstaverede så dårligt«. »Det er jo netop godt, at De så får øvelse«, sagde han, og så gik hun ind på det. Nogen tid efter opholdt hun sig i en nabo-gård til den herregård, hvor Rosenkilde var lærer, og de to mødtes da ofte på en høj mellem gårdene, og hvad skulle de så bestille andet end at forlove sig. Det gjorde de; og da Rosenkilde et par år senere var blevet kordegn ved Frue Kirke og lærer ved Friskolen, giftede de sig den 7. maj 1811.

Det blev et lykkeligt ægteskab. Fru Rosenkilde havde i sin natur den jyske pålidelighed, jævnhed og stilfærdighed. Hun var ikke særlig belæst eller åndrig, havde heller ikke noget af det »kunstneriske tilsnit«, der – særlig hos skuespillere – undertiden dækker over manglen på kunstnerisk evne. Men hun var naturlig og menneskelig i al sin optræden og havde et varmt, trofast sind. Hun blev da også senere i København meget afholdt af Rosenkildes litterære omgangskreds, hvortil hørte både Chr. Winther, Hertz og Heiberg – for ikke at tale om Poul Martin Møller, der var madam Rosenkildes specielle ven. Ofte besøgte de hende om aftenen, når Rosenkilde endnu ikke var kommen fra teatret. Der blev da læst højt af Kleist, Schiller, Goethe osv., og det gjorde intet skår i det gode forhold, at madam Rosenkilde kun forstod dansk.

Men Rosenkilde var altså nu ægtemand og borger i den gode stad Århus. Det skulle dog snart vise sig, at hans bestillinger som kordegn ved Frue Kirke og lærer ved Friskolen ikke interesserede ham synderligt: Den kendte skolelærer Rasmus Sørensen, som 1847 udgav sit »Levnetsløb«, fortæller her om, hvordan han i 1818 søgte stilling i Århus, og han refererer da en udtalelse om forholdene af præsten ved Frue Kirke (prof. J. H. Larsen), der lød således: »Til tegnelærer ved skolen bliver vistnok valgt et malergeni ved navn Jørgensen, som måske kan blive lige så stadig til at passe tegnetimerne i Borgerskolen, som Rosenkilde, der nu er skuespiller i København, tilforn var til at læse for fattige børn i vor gamle Friskole og synges i Vor Frue Kirke – det vil sige: lade timerne og børnene passe sig selv«³.

Senere blev Rosenkilde imidlertid kantor ved Domkirken og tillige degn ved Åby Kirke. Det passede ham bedre end undervisningen. Ganske vist var han samtidig overlærer ved Friskolen, men der har ikke været mere at bestille, end at skolekommissionen ved hans afsked kunne erklære, at overlærerstillingen var »ganske overflødig«. I en senere skrivelse efter hans afrejse til København hedder det kort og godt: »Han forsømte alt«⁴. Ringere kunne det jo ikke godt være.

I sit forhold til gejstligheden synes han derimod at have været en betroet mand. Det var således en aftale mellem ham og stiftsprovsten, fortæller Rosenkildes biograf P. Hansen, at stiftsprovsten, når han var forhindret i at tage ud til Åby Kirke, skulle lægge sin prædiken i en taske i den vogn, der skulle hente dem begge. Prædikenen blev så læst op for menigheden af degnen. En dag glemte imidlertid stiftsprovsten at lægge prædikenen i tasken. Rosenkilde lod sig dog ikke forbløffe, men holdt på stående fod en selvgjort prædiken; og fra den tid var tasken i vognen hyppigt tom.

Rosenkilde prædikede også flere gange i Domkirken »til aftensang«, det vil sige om eftermiddagen, ja, selv juledag 1813 prædikede han »til aftensang«⁵. Undertiden synes han at være sluppet lidt for let fra arbejdet, som det fremgår af et overleveret replikskifte: Rosenkilde spurgte en dame, hvad hun syntes om hans prædiken. »Jo, det var en meget god prædiken«, svarede hun. »Det var blot kedeligt, at jeg i morges havde læst netop den samme«. Rosenkilde tog sagen roligt og sagde blot: »Det var dog også ærgerligt, at De akkurat skulle få fat på Gutfelds prædikener«.

Han har ikke taget noget alt for højtideligt, og måske netop derfor gik det godt. At han også ligesom sin berømte kaldsfælle Per Degn havde øje for sin stillings praktiske sider, viser følgende træk: Når han skulle skrive det såkaldte »testament« over afdøde, hvilket derefter oplæstes fra prædikestolen, sagde han gerne til bestilleren: »Vil du have det med sort kors og dødningeben, koster det 1 rdlr.; uden dødningeben 3 mk.« Og der var naturligvis ingen, der ville forholde den afdøde den hæder at få dødningebenene med.

Hvad der i Århus lagde stærkest beslag på Rosenkildes interesser, var byens selskabelige og musikalske liv. I redaktør A. F. Elmquists hjem, der var en art litterær salon, udfoldedes en rig gæstfrihed, som også i fuldt mål kom Rosenkilde til gode. Hans bidrag til underholdningen har sikkert heller ikke været af de mindste eller dårligste. Men desuden dyrkede han ivrigt musikken. Han var en habil violinist, spillede ikke blot ved velgørenhedskoncerter, men optrådte også professionelt ved offentlige koncerter⁶, ligesom han dyrkede kammermusik bl.a. sammen med lægerne Weis og Francke samt den senere pastor Steenberg i Viby. Han gav sig også af med at komponere, således havde han sammen med Steenberg komponeret musikken til en kantate af Blache i anledning af kongens fødselsdag 1815.

Brændpunktet for det selskabelige liv i Århus var i disse år »Kronprinsens Klub«⁷ og »Det forenede dramatiske Selskab« eller »Dramatikken«, som det gerne kaldtes, hvor tidens lidenskab: privatkomedien eller amatørskuespillet, om man vil diletantkomedien, florerede⁸. Her var Rosenkilde sjælen i arrangementet af vinterens skuespil, ligesom han var den ypperste af de agerende.

Mest spillede Kotzebue, der forekommer vor tid meget lidt tiltrækkende, men som dengang fuldstændig beherskede Tyskland og Danmark. Ud over Kotzebue blev der spillet meget lidt – og mest noget,

som nu er komplet glemt. Dog blev i 1812 spillet »Jacob von Thybo«, som forresten ikke passede til Rosenkildes særlige talent. Derimod kunne han i Oehlenschlägers »Freias Alter« i det mindste få brug for sin lyse sangstemme.

Tiden gik, og på mange måder har Rosenkilde sikkert hygget sig i den lille by; men samtidig har det nok været galt med hans økonomi. Man ser det af hans forskellige forsøg på at tjene lidt ekstra: i 1810 averterer han om »undervisning i regning og skrivning for håndværks-svende«⁹. Senere ønsker han »et antal af 20 drenge«, som han vil undervise i »religion, tysk og fransk grammatik, historie og geographie samt regning«¹⁰. Han vil også give musikundervisning sammen med organist Kabell¹¹.

Alligevel kom han ikke fra Århus uden at efterlade sig gæld. Man ser det af det meget indviklede dødsbo efter biskop Birch 1829–30¹², hvor der også figurerer en gældspost for Rosenkilde. Om det har været biskoppen personlig eller stiftsøvrigheden, som har været kreditor, kan ikke ses. Men det har stadig knebet med at få pengene ind, og det endte med, at Elmquist tilbød at betale beløbet¹³.

Men i 1814 indtraf en begivenhed, som kom til at betyde en afgørende forandring i Rosenkildes liv og førte ham ind på veje, der gav ham muligheder for at udfolde den særlige form for geni, der var hans som skuespiller.

Den 4. november 1814 kom prins Christian Frederik (den senere Christian VIII) til Århus på vejen hjem fra sit uheldige Norge-eventyr. Han opholdt sig nogle dage i byen, fordi dårligt vejr forhindrede hans afrejse, og man søgte da på bedste måde at få den pinlige ventetid til at gå for ham: »Kronprinsens Klub« afholdt festmiddag for ham, og han gjorde gengæld.

Også »Dramatikken« ville give sit bidrag til underholdningen, og det vil være rimeligt at give ordet til Aarhus Stiftstidende, som 8. november omtaler begivenheden. Referatet kan måske i vore dage bringe smilet frem, men prøv blot at omsætte det til nutidens journalistiske stil, og det vil uden anstød kunne glide ind mellem dagens øvrige vigtige begivenheder:

»Efter taftet hos prinsen i søndags, hvortil en del af embedsmændene var indbudt, bærede Høisamme skuespillet i Det dramatiske Selskab med sin høje nærværelse. Ved indgangen modtoges Hs. Kgl. Høihed af en del af byens første damer, og ved Høisammes indtrædelse genlød huset af et med pauker og trommer ledsaget tredobbelt hurraråb. Da dækket gik op, forestillede scenen en lund; i baggrunden et af dannerfolk omgivet alter med indskrift: *Velkommen Danmarks Christian*. Ved følgende af hr. adjunkt Blache forfattet sang tolkede hr. kantor Rosenkilde selskabets følelser for dannerprinsen«.

Både sangen og melodien, som var komponeret af Rosenkilde, findes nu i Blaches digtsamling »Arosia« (1862), og såvel teksten som melodien skatter som naturligt er til tidens almindelige udtryksform; ingen af dem kan vist kaldes betydelige, men begge må siges at være tidstypiske:

Con moto.

C.N.Rosenkilde.

Hvis er den Snekkemod Daniens Strand Som
 stander en Skare paa hvi den Sand Og

monne de Søvinger bre - de? Hvi de O!
 stirrer mod Bølgerne vrede - - - de O!

Bøl - ger bærer saa trygt den. Stavn, Som slutter den

elskede Fyrste i Favn!

*H. H. Blaches velkomstsang til prins
 Christian (VIII) 1814 med melodi
 af C. N. Rosenkilde.*

Hvis er den snekke, mod Daniens strand
 som monne de søvinger brede?
 Hvi stander en skare på hviden sand
 og stirrer mod bølgerne vrede?
 O, bølger bærer så trygt den stavn,
 som slutter den elskede fyrste i favn!

Velkommen Dannemarks fyrstesøn,
 Du skud af skjoldungestamme!
 Vi skue dig frelst trods tordenens drøn,
 trods lynenes røde flamme.
 Glem nu, o, fyrste, din sorg, dit savn
 i gamle fædrelands kærlige favn.

Tit er jo lauren med blodrød glans
for helten en sørgelig vinding;
men kærlighed fletter en skønnere krans
om elskede fyrsters tinding.
Højmodige Dannemarks fyrstesøn!
Den være din kamps, din møjes løn!

Prinsen, der både havde interesse og sans for kunst, har naturligvis straks lagt mærke til Rosenkildes høje, lyse stemme, men endnu mere lyttede og så han, da Rosenkilde i skuespillene viste sig som et usædvanligt komisk talent. Og prinsen var straks ivrig for at overtale ham til at stille dette talent i større opgavers tjeneste, ja, tilsagde ham endog ansættelse ved Det kgl. Teater; og Rosenkilde synes ikke at have tøvet længe med at følge vinket. Kort tid senere rejste han til København og blev ganske rigtigt engageret til Det kgl. Teater.

Han foretog denne rejse, uden at hans familie eller vennekredsen i Århus vidste noget om dens formål. Først da det hele var afgjort, fortalte han det og har vel nok fået en del bebrejdelser, fordi han opgav en sikker stilling som embedsmand for de højst usikre udsigter som kunstner. Men tiden viste jo, at han havde valgt rigtigt.

Han brød da snart op fra Århus og rejste til København med kone, børn og svigermor – samt en tønde røgede ål, som han i et anfald af praktisk foretagsomhed – der stak komisk af mod hans ellers ganske upraktiske natur – ville spekulere med i hovedstaden for at grundlægge et fond til at stå imod med i begyndelsen af opholdet.

I Århus blev skuespilleren Rosenkilde ikke erstattet. »Dramatikken« sygnede hen – dog bør det i sandhedens interesse bemærkes, at det ikke alene skyldtes savnet af Rosenkilde – og 1822 afgik den fuldstændig ved døden.

Allerede året efter sin ansættelse ved Det kgl. Teater var Rosenkilde igen i Århus som »kgl. tenorist og skuespiller« og giver »med Polyhymnias tilladelse og med understøttelse af dets medlemmer« en forestilling bestående af lystspillet »Kobbersmeden«, hvori Rosenkilde spillede hovedrollen, samt tre musiknumre, arier, sunget af Rosenkilde med klaverakkompagnement af kantor Kabell. »Billetter à 9 rmbk. fås i mit logis hos hr. bogtrykker Elmquist samt ved indgangen«¹⁴.

Denne forestilling har nok været en økonomisk operation, som formentlig har været mere lukrativ end de røgede ål, for der var ret fuldt hus og stærkt bifald. Rosenkilde undlod heller ikke i en prolog at hentyde til fortiden og farve den rosenrød. Og prologen aftryktes naturligvis i avisen. Det hedder her:

Når bølgens muntre søn fjern fra det land,
som mindet om hans barndoms fryd bevarer,
har tumlet sig på køl fra strand til strand
og frelst igennem oceanets farer
på fædrejord glad sætter fast sin fod
og fyldt af hellig lyst hans hjerte bæver;
thi ved hvert træ, hver hytte og hvert sted
et venligt minde for hans sjæl fremsvæver.

Som bølgens søn så denne stund det går
 den muntre sanger, da på ny han træder
 i denne kreds, som fra henrundne år
 fremkalder mindet om så mange glæder.
 Med tillid hilser han den kreds, som før
 velvillig lytted', når hans toner løde,
 og tillidsfuld fra dem han håbe tør,
 at venskabs blik kun smiler ham imøde.

Fra barndomstid af harmoni og sang
 hans hjerte blev ved trolddomsmagt henrevet,
 urolig stedse af en indre trang
 mod kunstens tempel følte han sig drevet.
 Uvillig under formens snævre bånd
 han lod sig tvinge, uden ros at sige,
 thi altid tyktes ham, at Holbergs ånd
 ham vinked' til Thalias hal at stige.
 Han fulgte åndens vink, og med hans brøst
 bar dannerfolket mildt og kærligt over;
 at det engang vil lytte til hans røst
 med bifald, er, hvad han at håbe vover.

Modtag ham da i eders sal som gæst
 med brodersind, hans hjerte det forlanger,
 modtag ham som Thalias yngste præst,
 modtag ham som den yngste danske sanger.
 Hvis sangens lyd må røre eders sind,
 hvis spillets kunst må eders bifald vinde,
 da sluttes end en blomst i kransen ind,
 som i hans bryst omslynger eders minde.

Ja, så kunstfærdigt kunne det siges – men måske hjerteligt ment. Rosenkilde kom også senere til Århus, og særlig bemærkelsesværdigt er det gæstespil, som en del af de kongelige skuespillere – og deriblandt Rosenkilde – gav i Olufsmarkedsdagene 1822. Gæstespillet faldt sammen med kranshejsningen ved det ene nylig genopførte østtårn på Domkirken, som en voldsom storm havde væltet. Hele Rosenkildes iltre temperament kom til fuld og karakteristisk udfoldelse ved denne lejlighed, og da Overskou, der selv var med på turneen, har bevaret en frisk skildring af begivenheden i sine erindringer, skal den her refereres med hans ord¹⁵:

»En af vore sidste forestillinger gav vi ex tempore og offentlig på torvet med et temmelig anseligt kor af byens borgere og almue. Den var en inspiration af Rosenkilde. Han kaldte Århus sin tredje hjemstavn... At der, så længe han opholdt sig i byen, skulle ske noget til dens glæde eller ære, uden at han var med, kunne umuligt gå an. Den festlighed, at der under paukers og trompeters lyd skulle hejses krans på Domkirkens ene genopførte mindre tårn, måtte han derfor ikke alene selv, men også ved os bidrage til at forherlige. Ved ivrige forestillinger om, at det var en højtidelighed, som byens folk tillagde så stor betydning, at de i mængde ville indfinde sig på torvet, og at vi for al den velvilje, der vistes os, ikke kunne være andet bekendt end at anslå et jublende hurra, fik han os til at love møde. Men det var ham endnu ikke nok; lige over for kirken (i Katedralskolen), skaffede han vinduer til vore damer, for

at også de kunne være tilstede og vifte med lommelærklæderne til eksempel for århuserinderne, som ikke ellers ville finde på det. Jeg ved ikke, om han havde udspreedt, at kranshejsningen ville blive særdeles festlig, men der stimlede virkelig en stor masse mennesker til, og i den fyrige driftighed, hvormed han gik løs på alt, hvad der faldt ham ind at ville sætte igennem, løb han søgende om iblandt dem for at samle os på een plet.

»Her! her!« gentog han ivrig, »sammen! bare sammen! Det lyder kraftigere. Og sæt rask i, så rives de andre med. Jeg skal nok give signal; men ikke før, ikke før! Pas bare på mig!« Det gjorde vi, så vidt hans travle bevægelighed tillod; men da tømrrersvendene tog fat i tovene, var han intetsteds at opdage.

»Nu hejser de minsæl! Hvor Fanden er han nu henne?« udbrød Hass (en af skuespillerne). I samme øjeblik så vi ham komme ud på en af de fra stilladset øverst på tårnet fremspringende bjælker og vendende sig om skrigende: »Herud på stilladset med trompeterne, ellers kan de ikke høres!«

Der opstod fra gaden og vinduerne et angstens skrål: »Gå ind! gå ind!« Men det var som om Rosenkilde i sin iver for trompeternes virkning slet ikke hørte det; han blev ved at skrike: »Herud på stilladset! herud!«

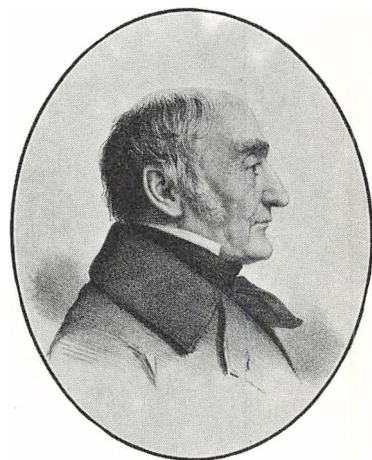
Trompeterne var ikke gale; han kunne kommandere så meget han ville, de stod inden for åbningen og ventede på kransens hejsning, der var standset ved mængdens larmen. Hass råbte fortvivlet med stentor-røst: »Er du forrykt, menneske? vil du styrte ned og slå dig ihjæl? Ind med dig!« Og fra vinduerne faldt fruentimmerstemmerne ind, så stærkt de kunne: »Gå ind! gå for Guds skyld ind!«

Men det var vand på en gås; han vedblev at skændes med trompeterne, og da tilråbene fra torvet tog til, vendte han sig hidsig om og skreg ned: »Hvad Satan skråler I for? Lad mig om det, og pas bare på signalet!«

Da man mærkede, at der aldeles ikke var noget at stille op imod hans uforfærdethed, og at han vendte og drejede sig ude på bjælken uden svimmelhed, veg angsten tildels for beundring, og efter at der nogenlunde var tilvejebragt rolighed, vendte han sig atter til trompeterne med: »Så kom dog! stilladset er sikkert nok!« Men da heller ikke de ville hjælpe, udbrød han forbitret: »Nå, så bliv da, hvor I er, I usle kujoner! Hejs væk!«

Kransen blev nu hejset, og da han så, at den var på spidsen af stangen, drejede han sig rask mod torvet, råbte NU! og svingede med hatten og istemte et »hurra«, som gentoges mange gange af mængden med en jubel, der nok nu mere gjaldt ham end kranshejsningen. Derpå gik han gennem åbningen ind i tårnet for at klamres med Per Albrecht, fordi han som stadsmusikant tog betaling for at give fanfare, men ikke havde myndighed over sine folk til at få dem til at stå således, at den kunne høres. En del af folkehoben ventede på torvet, at han skulle komme ned fra tårnet, men Rosenkilde holdt ikke af at gøre den slags opsigt; han vidste at slippe ind i kirken og igennem den ud til den anden

C. N. Rosenkilde som ældre. Efter L. F. la Cour og Knud Fabricius: Danske Stormænd (1912).

side, så at han ubemærket kom til vort logis, hvor vi fandt ham roligt gående frem og tilbage i værelset, strygende sin bratch.

»Men Gud bevares!« sagde en, »sådan et vovestykke! Du som har kone og børn!«

»Vrøvl!« svarede Rosenkilde utålmodigt, »var det at gøre alt det væsen for? Bjælken kunne sgu ikke gå i stykker, og jeg er ikke svimmel. Hvad var der så? Nu er det jo forbi, må jeg så bare være fri for vrøvl.«

Såvidt Overskou. Men Rosenkilde kom også som gammel mand til Århus. Så sent som i 1857 besøgte han ungdomsvennen Weis' søn møl-leren i Århus Mølle, og en anden af Weis' sønner, den senere stiftsfysikus. Også de unge var meget musikinteresserede og spillede godt, og man besluttede da at få gamle pastor Steenberg fra Viby ind til møllen, så der kunne blive en kvartet som i gamle dage. De forsøgte sig med Mozarts »Don Juan« udsat for strygekvartet. Det var imidlertid en temmelig uensartet besætning: Medens de to yngre med den tilbørlige respekt søgte at underordne sig komponisten, sad den gamle præst og nikkede gemytligt over noderne, mens han strøg bratchen i jævn borgerlig takt. Men hos Rosenkilde var ungdommens begejstring vågnet påny: han spillede sin primo violin med stor indre henrykkelse, men de gamle fingre kunne ikke rigtigt følge med. Snart gik det i rivende fart, snart alt for langsomt. Hans to yngre medspillere lærte dog snart at følge hans varierende tempo. Men den gamle præst sad uden at ane, hvad der foregik, og spillede så jævnt hen og nynnede, hvad der var ham for svært at spille.

Næste morgen mødte Rosenkilde meget alvorlig ved kaffebordet. »Det gør jeg aldrig mere«, sagde han, »Mozart har været hos mig i nat og truet ad mig«.

¹ Hovedkilden til oplysning om Rosenkildes liv er – foruden hans egne erindringer – P. Hansens karakteristik af ham i hans udgave af C.N. Rosenkildes Efterladte Skrifter 1. del, 1877, s. III–LIV, hvorfra mange træk er hentet. ² Oehlenschläger: Erindringer I, 1850, s. 132. ³ Rasmus Sørensen: Mit Levnetsløb, 1847, s. 134. ⁴ Chr. Buur: Skoleliv og Skoleadministration i Aarhus for 100 Aar siden, 1919, s. 17. og Folkeundervisning i Aarhus før 1814, 1915, s. 132. ⁵ A.St. 14.8., 16.8. og 23.8. 1812; 24.12.1813. ⁶ A.St. 16.7.1811 og 29.7.1812. ⁷ Å.St.årb. 1913, s. 113–176. ⁸ Å.St.årb. 1914, s. 58–115. ⁹ A.St. 16.5.1810. ¹⁰ A.St. 5.11.1813. ¹¹ A.St. 18.3.1815. ¹² Å.St.årb. 1957, s. 53–124. ¹³ Landemodes-Acter 1831, s. 80. ¹⁴ A.St. 23.8.1816. ¹⁵ Th. Overskou: Af mit Liv og min Tid (1819–1873), 1916, s. 84.

Frederik VII's mor

Såvel efter fyrstelige som efter almindelige menneskelige mål måtte fremtiden synes at ligge lys og lykkelig for det unge par, som 21. juni 1806 blev formælet på slottet Ludwigslust i Schwerin. Brudgommen, prins Christian Frederik af Danmark, den senere Christian VIII, var næppe 20 år gammel, en meget smuk ung mand, som havde modtaget tidens højeste dannelse og besad større viden og mere intelligens end det sædvanlige fyrstelige jævnmål; desuden havde han et vindende og belevent væsen. Bruden, prinsesse Charlotte Frederikke af Mecklenburg-Schwerin, var to år yngre end brudgommen, lille af vækst, men i sin friske ungdom smuk som han, og skønt hun kun havde modtaget en tilfældig opdragelse og mangelfuld undervisning, var hun ikke uden begavelse, kunne være kvik og vittig, og hun havde et højst temperamentsfuldt sind – lidt for temperamentsfuldt, som det senere skulle vise sig¹.

Ægteskabets første år gik så nogenlunde. Det unge par boede på slottet i Plön, hvor det første barn kom til verden; det døde kort efter fødselen. Nogen tid efter flyttede man til København, og inden længe havde sladderens samlet sig om den unge prinsesse. Hun var 1808 nedkommet med en dreng, der fik navnet Frederik Carl Christian, den senere Frederik VII, men syntes ellers at interessere sig mest for det, der lå uden for ægteskabets og hofceremoniellets rammer.

Ved et selskab lod den unge prinsesse således bringe sne op i salonen og begyndte at traktere de tilstedeværende med snebolde. »Damerne, som samtlige var temmelig nøgne, frapperede det især«, fortælles der, og det tilføjes, »for gode møbler er det just ikke det lykkeligste påfund«.

Ved et karneval hos prinseparret siges det at gå »temmelig uanstændigt til«. Charlotte Frederikke optrådte med forskellige masker, først som matros, »men hendes lille trinde figur og svære bagparti tog sig ikke fordelagtigt ud«. Dernæst var hun bondepige og til sidst indianerinde med pantalons og kødfarvet tricot over hele kroppen og tyndt flor om hofter og lænder.

Prinsessens økonomi var allerede dengang den slettest mulige. Hun var meget ødsel og dertil godgørende til højre og venstre, men uden system og ofte over for uværdige. Undertiden forsøgte hun så at opbæjle finanserne ved barokke påfund, som engang hun hos en modehandlerinde opkøbte et parti hatte fra udlandet og derefter solgte det i dyre domme til de ulykkelige omgivelser ved hoffet, der ordentlig måtte bløde for at få de kongelige hatte.

Med sin gemal, prins Christian Frederik, havde hun ofte sammenstød,

sagde de uhyrligste ting til ham, også ved taflet, græd og bandede og skældte ham ud for »en køter og schläfriger Taugenichts m.m.«. Alle ved bordet inklusive lakajerne hørte det, og prinsen ville have skilsmisse, men lod sig formilde igen, da hun bad om godt vejr.

Sønnen, den lille Frederik Carl, syntes hun at holde meget af, men det forhindrede hende ikke i at behandle ham lunefuldt og ufornuftigt. En dag ville hun f.eks. give barnet jordbær, og da drengen ikke ville spise, blev hun vred; men trods alle de ugudelige rumpesmæk, der strømmede fra de moderlige, galdefulde hænder, vægrede drengen sig stadig – og med god grund: det viste sig nemlig, at den omsorgsfulde moder havde kommet salt på jordbærrene i stedet for sukker.

De stadig mere skandaløse forhold kulminerede i en katastrofe, som for bestandig fjernede prinsesse Charlotte Frederikke fra hoffet. Årsagen var hendes forhold til komponisten Du Puy, en franskfødt eventyrer, som efter omflakken i Europa var havnet i København, hvor han som sanger ved Det kgl. Teater, violinist i Kapellet og ikke mindst som komponist til syngestykket »Ungdom og Galskab« havde nået ualmindelig yndest. Hans flotte apparition og spirituelle sangkunst fik naturligvis hurtigt prinsesse Charlottes letfængelige hjerte tændt i brand, og hun fik udvirket, at han skulle give hende sangundervisning. Hun havde en ganske antagelig stemme, og undervisningen dreves med sand lidenskab, så hofsladderer med stadig større interesse fulgte den voksende intimitet mellem disse to flagrende og sorgløse naturer. I oktober 1809 indtraf kulminationen, der satte et absolut punktum i form af stor afsløring, kongens indgriben, Du Puy's forvisning og endelig skilsmisse mellem ægtefællerne.

Prinsesse Charlotte blev efter et kortere ophold i Altona forvist til Horsens, som hun ikke uden kongens tilladelse måtte forlade i større afstand end Århus. Hun indlogeredes i det såkaldte palæ, der i slutningen af det 18. århundrede havde været hjem for fire landsforviste russiske prinser og prinsesser, og i den lille by på 2400 indbyggere måtte nu den livslystne og forvante Charlotte Frederikke tilbringe næsten 20 af sine bedste år, fra det 26. til det 45. år.

Det kan ikke påstås, at hun forædledes gennem det tvungne ophold borte fra hoffets intriger; tværtimod udvikledes fortrinnsvis de uheldige sider hos hende. Hendes trang til løssluppen selskabelighed gav sig stadig mere grovkornede udslag. Byens højere embedsmænd og omegnens adel unddrog sig så vidt muligt hendes indbydelse, og hendes omgang blev derfor ret tilfældig.

Forfatteren og skuespilleren Thomas Overskou, som i 1822 var på turné med en del af Det kgl. Teaters kunstnere, har i sine erindringer fortalt om et selskab hos prinsessen². Indbydelsen lød på »souer i stueetagen«, hvad skuespillerne ikke satte pris på, fordi de vidste, at selskaberne i denne del af huset fandt sted under ceremonielle former og med dagligkost i fadene og kun jævngøde vine til. Hofchefen stod nemlig for arrangementet her og måtte tage økonomiske hensyn som modvægt mod prinsessens ødselhed. Man kedede sig da også bravt, og husets værtinde

*Prinsesse Charlotte Frederikke som ung.
Efter miniature af I. Isabey.*

optrådte afmålt med anstandsfuld holdning og påtaget værdighed i blik og miner.

Men et senere gilde »på salen« ovenover gav dem revanche. Her var prinsessen privatperson og gjorde, hvad der faldt hende ind; men hun måtte også selv se at skaffe penge til traktementet. Blandt gæsterne var prinsessens erklærede ven, løjtnant Schoppe fra Prins Frederik Ferdinands lette dragoner i Århus, og en anden århusianer, stadsmusikant Per Albrecht, som let rødblest, jovial og ugenert færdedes husvant hos prinsessen og havde frisprog over for hende såvel som alle andre. Der blev sunget af skuespiller Cetti og skuespillerinderne jomfru Løffler og jomfru Zrza, og Per Albrecht bad derefter også prinsessen om »at give en sang«. Hun svarede, at hun ikke »ret følte sig ved stemme«, men Albrecht lod sig ikke afvise. »Åh, det er noget, De bare bilder Dem ind, prinsesse«, sagde han med sin uopslidelige gemytlighed, »De er bestemt ypperlig ved stemme. Gør os nu den fornøjelse«. Til sidst satte prinsessen sig til klaveret og sang med klangfuld røst, men åndløst foretog en stor arie af – Du Puy.

Hun modtog naturligvis mange beundrende taksigelser, og da hun bemærkede, at hun virkelig var slemt forkølet, sagde den noget enfaldige jomfru Løffler trøstende: »Det kan dog ikke høres meget«. Straks fik Hendes Højhed et voldsomt hosteanfald og fløj ud af salen, fulgt af Schoppe. »Bryd Dem bare ikke om det; det har ikke noget at betyde«, sagde prinsessens hofdame, fru Horn, og ilede efter dem. Et øjeblik senere vendte de da også tilbage, den slemme hoste var overstået.

Ud på aftenen, da stemningen var blevet temmelig høj, var sangeren Zinck så uheldig at sætte en champagnestråle på rabatten af løjtnant Schoppes uniform. Prinsessen fo'r op med et skrig, hvad der gjorde Zinck så forfjamsket, at han ved hurtigt at vende strålen fra Schoppe kom til at sende den ud over prinsessens barm. Det brød hun sig imidlertid ikke om. »Gør ikke noget, gør ikke noget«, sagde hun leende, »men uniformen«! Og hun gav sig ivrigt til at tørre rabatten af.

Prinsessens daglige omgang bestod væsentlig af garnisonens officerer samt købmænd og andre borgerlige i Horsens og Århus – hun opholdt sig undertiden halve år i Århus. Hendes ligefremhed og munterhed gjorde hende i de kredse meget yndet; man bar over med hendes luner og svagheder, ja, de rige købmænd imødekom i begyndelsen gerne de anmodninger om pengelån, som ofte afsluttede hendes besøg.

Selskabeligheden omfattede foruden de tvivlsomme gilder »på salen« også intime frokoster i hendes sovegemak, hvor hun lod gæsterne opvarte sig, mens hun selv blev liggende i sengen. Undertiden arrangerede hun harmløse udflugter til skovene eller samlede officerernes børn til juletræ, således i Århus, hvor skikken at pynte juletræ siges at være indført af prinsesse Charlotte Frederikke.

Alt i alt havde hun sikkert kunnet leve ganske behageligt i forvisningen, hvis hun blot ikke havde haft sit urolige og utilfredse sind at trækkes med. »Jeg har et engleansigt, en skruptudse-figur og et djævelsk sind«, sagde hun undertiden for spøg, men der var mere sandhed i karakteri-

Hjørnet af Skt. Clemens Torv og Store Torv, hvor prinsesse Charlotte Frederikke boede i længere tid. Foto fra o. 1888.

stikken, end hun selv vidste. Djævelsk var hendes sind vel ikke, men gennempålidelig som hun var, og med hang til at føle sig som martyr, blev hun ofte en plage for sine omgivelser. Hofchefen betragtede hun som sin fangevogter og lå derfor i evig krig med ham og gjorde alt for at genere og drille ham, ligesom hun naturligvis ikke undlod at føre løgnagtige klager over ham til kongen.

De daglige kampe førtes især på det økonomiske område, hvor prinsessen må betegnes som utilregnelig. Den arme hofchef havde derfor meget ondt ved at klare sine forpligtelser, skønt han rådede over et budget, svarende til mindst 3-400.000 kr. i vore dages pengeværdi; og derudover havde prinsessen 3000 rdlr. årligt i nålepenge. Hvor vanskeligt det har været for hofchefen at skubbe Hendes Højheds transaktioner fra sig, ses af en annonce i Aarhus Stiftstidende for 16. februar 1816, hvori det hedder:

Da ved Hendes Højhed prinsesse Charlotte Fredrikkes hof alting bliver constant betalt, hvorover ingen contra-bøger er, så bekendtgøres herved, at når regninger indfinder sig, som ikke er påtegnet af hofchefen og er ældre end een måned, bliver samme ikke betalt.

Hofchefens forebyggende virksomhed får man også et indtryk af gennem et brev, han skrev til stiftamtmand Guldencrone i Århus, hvem prinsessen må have søgt at opnå lån hos. Straks advarer hofchefen: »Jeg vover at udbede mig hos Deres Excellence, at hvis slige nådige anmodninger skulle erholdes, da ikke at billige dem, da jeg i 2 à 3 år ikke ser mig istand til at betale«.

Men prinsessen forstod at få penge andetsteds; især måtte købmændene i Horsens og Århus holde for. Det var jo i hine tider en ære, at en højfyrstelig person nedlod sig til at bede en almindelig borgerlig om

et pengelån, så det gik slet ikke an at afslå det – i hvert fald ikke første gang.

Og således gik det overalt. Ejeren af Vosnæsgård von Ladiges, der var af mecklenborgsk slægt og ret velhavende, hjalp prinsessen over mangan økonomisk vanskelighed. I Århus lånte hun f. eks. penge af købmand Røse, der også var tysk født; men da hun ikke betalte lånet tilbage, skrev Røse, som var lidt nærig, til kancelliet, der imidlertid svarede, at det problem måtte han selv klare: prinsessen fik det, hun skulle have, og ikke mere. Hos skibsmægler Thomsen lånte hun sølvskeer, som aldrig blev leveret tilbage³, og vinhandler Bølck, der nedsatte sig i Århus i 1820erne fik efterhånden 800 rdlr. tilgode »dels for varer dels for kontant lån«⁴.

Under sit lange ophold i Horsens havde prinsessen gentagne gange forsøgt at opnå tilladelse for sønnen til at besøge hende, men altid forgæves. Kærligheden til sønnen har utvivlsomt været hendes reneste følelse, og netop på grund af skilsmissen styrkedes den. Moder og søn, der i det ydre såvel som det indre lignede hinanden så meget, genså aldrig hinanden. På dette punkt – det eneste – vækker prinsessens skæbne ubetinget medfølelse og medlidenhed. Menneskeligt bevægende var også hendes møde med den fraskilte ægtefælle, prins Christian, under hans ophold i Århus i november 1814 på hjemrejsen fra Norge efter det uheldige forsøg på at erobre den norske kongekrone.

Prins Christian har selv berettet om deres samtale i sin dagbog fra Århus-opholdet⁵. »Prinsesse Charlotte Frederikke«, hedder det, »erfarede ikke så snart min ankomst til Århus, før hun besluttede at se at få en sammenkomst med mig. Med underlige følelser genså jeg min søns moder, denne kvinde, der som ægtefælle havde gjort mig så ulykkelig med sit urolige væsen, sine løgne og sin upålidelige karakter, der førte hende til afgrundens rand, efter at hun uværdigt havde bedraget mig. Men hun havde lidt mere end jeg efter vor adskillelse; hendes ophold – eller om man vil landflygtighed – i Horsens er en hård prøve for en kvinde med hendes karakter, og ulykken vækker medlidenhed, selv om den er forskyldt.

Stille og rolig trådte jeg hen til hende; hun brast i gråd. Jeg sagde, at jeg gerne fulgte hendes opfordring, og at jeg mødtes med hende uden uvilje. Hun svarede, at hendes søn, der var hende kærere end alt i verden, knyttede hende til mig, og at hun ikke havde kunnet modstå den tanke at få mig at se engang endnu og se at få tilgivelse; hun var uden skyld, et offer for kabaler imod hende.

Hun talte om sit ønske om at se sin søn, hvad jeg fandt meget naturligt – men opfyldelsen af dette ønske afhænger ikke af mig alene, men også af kongen og en mangfoldighed af omstændigheder. Vi drak the hos hendes vært, og hun fortalte mangt og meget, der sikkert var blottet for al sandhed, og som hun nok mærkede, jeg ikke brød mig synderligt om.

Det lå hende meget på sinde at få at vide, hvad mine hensigter var angående prinsessen af Augustenborg (den senere dronning Caroline

Side af vinhandler P.F. Bølchs hovedbog fra 1833 med prinsesse Charlotte Frederikkes og ritmester Schoppes konti. Erhvervsarkivet.

Prins Christian Frederik, senere Chr. VIII. Efter maleri på Frederiksborg.

Prinsesse Marie Frederique

1833.		Debet	Kredit
Den 24. b.		Rkdes	Rkdes
Bortsetning af de gamle indjeme			
Afgang af indjeme		794. 32	
July 21.	i Konto betalt med for Proprietær Hoff	"	20. 80.
Sept. 21.	i Konto betalt med " " 10 Sp	"	20. 60.
Oktober 3.	i Konto betalt med " " 10 Sp	"	20. 60.
		794. 32	62. 8.
1835			
Januar 9. 12	i Konto betalt	732. 24	
July 20.	i Konto betalt	"	20. 60.
1836			
Januar 14.	i Konto betalt	"	20. 60.
Maj 30.	i Konto betalt	"	20. 60.
		732. 24	80. 0.
1837			
Febr. 7.	i Konto betalt	652. 24	
July 13.	i Konto betalt	"	20. 60.
for 1841 Hæder for for betalt for 1841		"	500. 0.

1843.		Debet	Kredit
Den 24. b.		Rkdes	Rkdes
Bortsetning af de gamle indjeme			
Afgang af indjeme		39. 48	
1845			
Maj 1.	i Saldo betalt til Hæder Compagnie	"	39. 48.
		39. 48.	39. 48.

Amalie) – om jeg ville fri til hende eller ej. Jeg åbenbarede hende selvfølgelig ikke mine hensigter, men jeg talte godt om prinsessen. Hun ville fortælle mig, hvorledes hendes bortfjernelse var bevirket ved kabaler af hertuginde af Augustenborg, men jeg bad hende ikke at tale mere herom. Hun besvor mig at vælge en hvilken som helst anden forbindelse end denne og talte især om arvingen til Storbritanien; jeg svarede hende spøgende, at det jo rigtignok var det bedste parti i Europa, men hvem indestod for, at prinsessen ville have mig.

I det hele mærkede hun tydeligt min kulde i alt, hvad jeg sagde, og hvis tanker om forsoning og genindsættelse i hendes fordums stilling var dukket op hos hende, var vor samtale, skønt meget venskabelig, dog særdeles vel egnet til at bringe hende ud af hendes vildfarelse. Jeg kysede hende til farvel efter en times samvær, og hun forekom mig mere rolig, skønt rørt til tårer«.

Om prinsesse Charlotte har håbet på at vende tilbage til ægtefællen og hoffet i København, lader sig ikke afgøre, skønt den tydelige skinsyge over for prins Christians eventuelle forbindelse med den augustenburgske prinsesse måske kunne tydes i den retning; snarere var der dog tale om en almindelig kvindelig, her stærkt aggressiv skinsyge, således som den endnu mange år senere gav sig udslag hos den temperamentsfulde prinsesse, da hendes ven, løjtnant Schoppe, sveg hende og giftede sig med stiftsprovst Studsgaards enke i Århus. »Schoppes mariage med madame Studsgaard er fertig at gøre mig gal«, skriver hun i et brev, »hvor er det muligt, at han har så lidet ehre i livet, at ville gifte sig med sådan en gemeen kvinde...«⁶.

Men nogen forandring i hendes forvisning skete altså ikke i anledning af mødet med prins Christian i 1814. Prinsesse Charlotte boede i Horsens indtil 1829. Halve år ad gangen slog hun sig dog ned i Århus, lejede således en tid værelser – det drejede sig om »43 fag« foruden køkken, fadebur osv.⁷ – på hjørnet af Store Torv og Clemenstorv med have på den grund, hvor senere Hotel Skandinavien blev bygget – og hun tog med liv og lyst del i den selskabelighed, der kunne komme i stand. At hun ikke selv har holdt sig tilbage ses jo blandt andet af hendes regning hos vinhandler Bølcck.

I juni 1829 forlod prinsesse Charlotte Horsens for at gennemgå en kur i Karlsbad. På hendes læges anmodning havde kongen givet sin tilladelse til rejsen, men det var meningen, at hun skulle vende tilbage til det bundne liv i Horsens; nogle måneder senere opnåede hun dog tilladelse til i stedet at rejse til Italien – det var også den eneste begunstigelse, hoffet i København nogensinde viste hende.

Hun tog ophold i Rom og skrev en tid flittigt til omgangskredsen i Horsens og Århus. Denne sidste by synes mest at have vundet hendes hjerte, ja, hun påstår endogså i et brev, at nu da hun så nogenlunde har set Italiens herligheder, så tænker hun dog på Århus »mit ein weit froheres und angenehmeres Gefühl« og kunne ønske at ombytte Rom med Århus, hvor hun var fri og kunne leve og tale med sine veninder. Hun snakker rigtig med sin kammerjomfru om fortiden: »Das jemüthlige

Prinsesse Charlotte Frederikke. Efter maleri af Søren Møller Jørgensen, Århus, 1826.

vertrauensvolle umgängliche unseres theuren Dänemarks und besonders Aarhus finden wir beide nirgends mehr und meine Beine wollen auch in Aarhus sich legen«⁸.

Således gik det dog ikke. Prinsesse Charlotte blev i Rom, hvor hun gik over til den katolske tro og døde i sommeren 1840, få måneder efter at sønnen var blevet kronprins, og muligheden for et gensyn var rykket ganske nær. Hun begravedes ved Peterskirken, og da Frederik VII var blevet konge, lod han gravstedet smykke med en marmorsarkofag, der vogtes af en engel med fredspalmen i den ene hånd.

I Århus findes derimod intet minde om Frederik VII.s moder – med mindre man i denne forbindelse vil nævne hendes bibliotek, som hun i 1826 ved gavebrev skænkede til Århus Stiftsbibliotek, der 1902 indlemmedes i Statsbiblioteket. Som man kan tænke sig, omfatter hendes bibliotek ikke videnskab, men næsten udelukkende skønlitteratur, dels på dansk, men især på tysk. Blandt de danske bøger lægger man mærke til en smuk samling Oehlenschlägerske poesier, pænt indbundne og velholdte – det sidste kunne måske skyldes, at prinsessen ikke har læst meget i dem. Som vi kender hendes temperament, har hun næppe haft megen sans for Oehlenschlägers høje muse. Men hun kan jo have anskaffet dem af andre grunde: Oehlenschläger var en smuk mand og meget feteret i de år, prinsessen opholdt sig i København; hvem ved, om ikke han har gjort et stærkt indtryk på hendes letbevægelige sind. I hvert fald: bøgerne er der med prinsessens navn meget omhyggelig skrevet på titelbladet.

Den tyske del af bogsamlingen omfatter mest underholdningslitteratur af den slags, som nydes allerbedst i en blød sofa med en skål chokolade inden for rækkevidde: Caroline Pichlers bredt snakkesalige bøger, Fr. de la Motte Fouqués ridderromantik, Castelli, Laun, Vandervelde og andre pseudoromantikere. Af fransk litteratur har prinsessen ikke haft meget ud over Madame Genlis sentimentale romaner; engelsk litteratur findes kun i tysk oversættelse, således Walter Scotts historiske romaner og Coopers »Den sidste Mohikaner«. Hvad prinsessen især har søgt i sin læsning, kan man måske slutte sig til af et par linjer, hun har understreget i Caroline Pichlers bog »Frauenwürde«: »Kærligheden er som et lyn, der på samme tid slår ned i to beslægtede hjerter, antænder dem og opbrænder dem«.

Prinsessens eget liv var en tragedie om end med komiske, ja farceagtige momenter. Den, som opmærksomt følger hendes skæbne, vil dog ikke undgå at finde menneskeligt bevægende træk i hendes karakter – måske kunde hun under andre forhold have udviklet sig mere harmonisk.

¹ En hovedkilde er Robert Neiiendam: Ungdom og Galskab. Prinsesse Charlotte Frederikke og Eduard Du Puy, 1923. ² Th. Overskou: Af mit Liv og min Tid, II, 1916, s. 70ff. ³ G.A.Jensen: Barndoms- og Ungdomserindringer, 1943, s. 74. ⁴ A.St. 27.5.1927. ⁵ Christian VIII.s Dagbog fra Regenttiden i Norge, 1883, s. 203. ⁶ Neiiendam, anf. værk, s. 59. ⁷ A.St. 11.8.1935, søndagsnummer. ⁸ Svundne Tider. Uddrag af General F.G.vMüllers efterladte Papirer ved E.Bodenhoff, 1912, s. 258 og 261.

To malerskæbner

To unge malere mødtes på Kunstakademiet, hvor de begge uddannede sig, og blev venner. Den ene var fra Århus, Emmerich Høegh-Guldberg, søn af udskrivningschefen, oberst Julius H.-G., der igen var søn af tidligere statsminister, senere stiftamtmand i Århus Ove H.-G. Den anden, Christen Købke, var født i København som søn af en ret velstående bagermester. Han var den yngste, født 1810, mens Emmerich var et par år ældre, født 1807; men det gjorde intet skår i venskabet, og da Emmerich af økonomiske grunde rejste hjem til Århus for at fortsætte uddannelsen hos dyremaleren C. D. Gebauer, der boede hos faderen i Århus, fulgte Købke efter i sommeren 1829 dels for at deltage i undervisningen hos Gebauer, dels for at nyde sommeren sammen med venen.

Og det blev på mange måder en mindeværdig sommer, ikke mindst for Købke, hvis geni som maler her kom til fuld udfoldelse. Gennem hans sparsomme, naive dagbogsoptegnelser kan man følge dette ferieophold i Århus¹. Han var ikke nogen pennens mester; hans sind havde ingen digterisk flugt i ord; som de fleste malere var han mere indadvendt iagttagende og betragtede. I sin dagbog indskrænker han sig til få og tørre meddelelser og kommer undertiden med næsten barnlige bemærkninger, der røber det naive, uudviklede menneske, han endnu var – han var lige fyldt 19 år – og hvad der sker af interesse, skal derfor læses imellem linjerne. Endnu mere fortæller han dog i en række portrætter, der den dag i dag er levende og friske.

»2. juli begyndt på fruens portræt« står der lakonisk i dagbogen – og senere: »21. august hjemme; malte obersten og fruens færdige«.

Mere står der ikke, men billederne taler så meget bedre: obersten, et martialske, skarpt skåret ansigt, næsten barskt, og dog med en skælm lurende i øjenkrogene; fru, en frodig, rødkindet, lidt groftskåret dame med håret sat op i en anselig bunke bukler ved ørerne.

I øvrigt sad den unge Købke ingenlunde og malede fra morgen til aften. Han gik på visitter hos byens borgere; han var på bal i »Salongen« (Købkes stavemåde er ikke altid pålidelig); han drak the i »skogen«, og han plukkede »kjissebær« i selskab med unge damer.

Hvad kunne en ung, nittenårig kunstner vel ønske sig mere? Der findes mange muntre tegninger fra dette slaraffenliv: en scene af et bal i »Polyhymnia« med herrer i uniform og stiveste puds og damer med høj, kunstfærdig håropsætning. Dansen foregår efter de mest stilfulde former med dybe skrabud; og at Købke ikke har savnet en satirisk åre ses af den titel, han har givet tegningen: »Den ene abe får den anden til at gabe«.

Chr. Købke. Selvportræt fra 1829.

»Den ene abe får den anden til at gabe«. Satirisk tegning af Chr. Købke, formentlig inspireret af et bal i »Polyhymnia« 1829:

En anden tegning forestiller Emmerich Høegh-Guldberg og lægen Ditlev Hahn i en båd. Købke har med andre ord nydt ferien i fulde drag til lands og til vands. På ægte drenge-manér måler han graden af sin morskab ved at give den karakter: ug f.eks., når han har været til voksent bal, men mg, når han har overværet et børnebal.

Den største oplevelse for ham har dog nok været et besøg på nogle uger i Brabrand præstegård, hvor oberstinde Høegh-Guldbergs broder var præst. Det hedder herom i dagbogen for 20. august: »Om formiddagen kørte jeg med pastor Hahn til Århus, og hermed slutter mit ophold i Brabrand, som har været mig det behageligste i mit liv, om endskønt det regnede fra morgen til aften, så jeg ikke var uden for en dør —«.

Den tankestreg, som slutter denne korte meddelelse, skjuler en lille roman, en forelskelse i præstens datter Margrete, som fik stor indflydelse på ham og tydeligt spores i hans kunst. Selv skriver han intet om den.

Den 12. august melder dagbogen: »Begyndt at male Grete«, og 14. september: »Malede jeg Grete færdig«. Det eneste synlige resultat af denne forelskelse blev da dette maleri af jomfru Margrete Hahn, en mørk, alvorlig skønhed, klædt i tidens maleriske dragt med kort liv, pufærmer, den hvide, gennemsigtige »Bertha« om skuldrene og et silketørklæde over de traditionelle hår-bukler.

Men dette portræt betyder et gennembrud i Købkes kunst. »Hans følelser har beåndet hans pensel og for første gang skænket den sjæl«, skriver kunsthistorikeren Emil Hannover. Og Købke nøjedes ikke med maleriet: i de lange – men altså yderst behagelige – regnvejrsdage i Brabrand tegner han endnu en gang jomfru Grete, når hun sidder ved vinduet, bøjet over sit broderi, og også i tegningen »beånder hans følelser blyanten« og skaber en ynde, der senere sporede, hver gang han skildrede kvindelig ynde. Allerede i det næste billede, han maler, efter at han var kommen tilbage til Århus, ses fremskridtet. Det er det sværmeriske billede af Gebauers datter, den senere fru Emmerich Høegh-Guldberg, et yndefuldt maleri, som nu findes i Århus Kunstmuseum.

Margrethe Hahn, senere gift Stougaard, datter af sognepræst Johan Chr. Hahn, Brabrand. Maleri af Chr. Købke fra 1829.

Den 18. september rejste Købke tilbage til København. Forinden havde han dog fået tid til at gøre studier til et billede af Domkirkens indre. Han malede det færdigt i København, og Kunstforeningen købte det i 1830. Maleriet findes nu i Statens Museum for Kunst og viser, at den nittenårige allerede var en af Danmarks fineste malerbegavelse.

1838–40 var Købke på den for malere dengang sædvanlige Italiensrejse, som dog næppe har betydet meget for ham rent malerisk. Han nåede det største i de hjemlige opgaver: billederne fra Sortedamssøen, Østerbro, Kalkbrænderiet og ikke mindst en række meget fine portrætter, hvor han til tider endog overgik C. A. Jensen.

Men Købkes helbred var ikke robust; en lungebetændelse rev ham bort allerede 1848, kun 38 år gammel.

Emmerich Høegh-Guldberg blev i Århus. Hans talent som maler var ikke så stort som Købkes, men alligevel kom også han til at betyde meget for kunsten, særlig i Århus. Men først meldte hverdagen sig: han måtte tjene til livets ophold og begyndte på en omfattende lærervirksomhed; underviste i tegning og skrivning i Århus Katedralskole, senere også i Den videnskabelige Realskole, ja, endda som censor i Bjørnbaks »højere Landboskole« i Viby². Men især gik han op i undervisningen i Prins Frederik Ferdinands Tegneskole for Håndværkere, nu Teknisk Skole, hvis forstander han var gennem næsten et halvt århundrede.

Og alle vegne var han talentspejder, havde et åbent blik for kunstneriske evner ud over det almindelige, og det er en helt anselig række af tegnetalenter, han i årenes løb var med til at bugsere ind på kunstens bane. Adskillige af disse navne har stadig klang i dansk kunsthistorie.

Der var landskabsmalere som den tidligt afdøde N. E. S. Holm, søn af Frue Kirkes organist P. Holm, der selv dyrkede malerkunsten. Unge Holm havde Høegh-Guldberg undervist så godt, at han »på Kunstakademiet kunne overspringe elementærklasserne«³. Maleren Janus la Cour opdagede Høegh-Guldberg under tegneundervisningen i Katedral-skolen, og det samme var tilfældet med arkitekten, professor Vilhelm Dahlerup (søn af stiftsprovsten), som han 1853 dimitterede til Kunstakademiet⁴.

Maleren Chr. Zacho⁵ lærte Høegh-Guldberg at kende, da han som malerlærling fik tegneundervisning på Teknisk Skole; og her opdagede han også talent hos en glarmesterlærling Rasmus Rasmussen, som allerede inden optagelsen på Kunstakademiet røbede usædvanlige evner og senere under Høegh-Guldbergs vejledning »modellerede en mindre gruppe efter Thorvaldsen«⁶. Høegh-Guldberg ydede ham også økonomisk støtte og sørgede for, at andre støttede ham, så han kunne komme på Kunstakademiet, hvor han senere vandt først den lille guldmedalje og derefter den store. Men Rasmus Rasmussen døde allerede 1883 i Rom kun 34 år gammel. Flere af hans arbejder findes i Århus Kunstmuseum⁷.

Landskabsmaleren Andreas Fritz havde Høegh-Guldberg haft som elev i Den videnskabelige Realskole i Århus⁸, og da Fritz havde gennem-

Emmerich Høegh-Guldberg. Maleri fra 1876 af Jens Hansen Aarslev.

*»Ringeren til vor Frue«.
Satirisk tegning fra 1834 af Emmerich Høegh-Guldberg. »Den gamle By«.*

gået Akademiet, slog han sig ned i Århus, hvor han sammen med vennen Janus la Cour søgte at fastholde den skønne omegn på lærredet. Han boede fra 1881 på Louisenhøj, hvor han døde i 1906.

Marinemaleren Chr. Blache, søn af rektor H. H. Blache, havde fået sin tegneundervisning af Høegh-Guldberg i Katedralskolen, og også landskabsmaleren Johannes Boesen⁹ modtog sin første undervisning af Høegh-Guldberg, inden han 1863 kom på Kunstakademiet. Blandt hans sidste, talentfulde elever var P. Mønsted og N. P. Mols¹⁰. Den sidste kom som malerlærling på Teknisk Skole, mens Høegh-Guldberg med hensyn til P. Mønsted må dele æren med Andreas Fritz, der gav ham den første tegneundervisning¹¹.

Stor betydning – også rent menneskeligt – fik Høegh-Guldberg for maleren J. Hansen Aarslev, som blev opdaget ved et tilfælde. Men da han først var kommet på Teknisk Skole, blev Høegh-Guldberg hurtigt klar over hans evner.

Af bevarede breve fra Høegh-Guldberg (se Aug. F. Schmidt og Sigurd Svanes bog om maleren, 1942) får man et indtryk af det store arbejde, H.-G. påtog sig for at skaffe hjælp til de uformuende elever, som han mente havde talent og en fremtid for sig. Selv havde han ikke mange midler, men han formåede mere velhavende Århus-borgere til at yde månedlige bidrag, så ophold på Kunstakademiet kunne gennemføres. Han sørgede også for, at Hansen Aarslev fik adgang til velhavende, kunstinteresserede hjem i København, for at han kunne »få lejlighed til at bevæge sig i slige kredse, som altid vil være til nytte som gavn for ethvert ung menneske, der som De vil fremad«.

Drejede det sig om særlig fornemme huse, kunne Høegh-Guldberg tilføje: »At man giver møde med handsker på, er brugelig på slige steder, som De vel har lagt mærke til«.

Men hvor skulle Hansen Aarslev for resten have lagt mærke til det: han var husmandssøn fra Årslev, havde været ved landbruget og en kort tid gårdskar i Århus, men ingen af de steder gik man med handsker – indendørs.

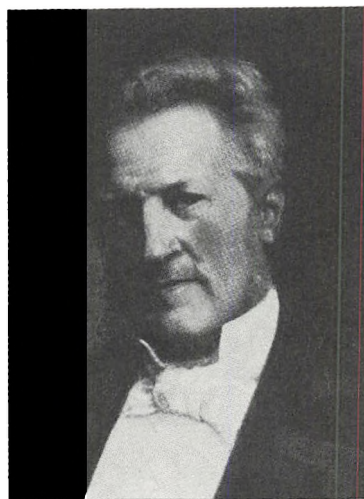
Sin taknemlighed viste Hansen Aarslev ved både at modellere sin velgører – busten findes nu på Århus Kunstmuseum – og male ham.

Maleriet er fra 1876, da Høegh-Guldberg var 69 år: et roligt, klogt ansigt med et forskende, men venligt blik, og man synes, det er et godt billede af en mand, der på en sjælden uegennyttig måde befordrede kunsten, så langt hans evner rakte.

Da Høegh-Guldberg døde i 1881, skrev en af hans medarbejdere ved Teknisk Skole, malermester og maler L. Kruse, til Hansen Aarslev om hans sidste timer og betegnede ham som »en af de ældste og elskværdigste sjæle, jeg har kendt«.

Han blev også påskønnet i levende live: da han 1879 trak sig tilbage som forstander for Teknisk Skole, mødte en deputation af lærere og elever fra skolen med snedkermester Ørum som ordfører og overrakte ham en »erkendtlighedsgave bestående af et sølvdrkkehorn, udført i

Emmerich Høegh-Guldberg. Maleri fra 1876 af Jens Hansen Aarslev.

oldnordisk stil af sølvvarefabrikant Christensen i København, og tilhørende bakke, alt af københavnsk prøvesølv«¹².

Ved Høegh-Guldbergs død i 1881 kunne Aarhus Stiftstidende med sandhed fastslå, at »i en forholdsvis beskedne stilling har den afdøde således sat sig et smukt hæderminde både hos de enkelte og i hele kunstens rige, både i vor by og iblandt dem, som have virket for vort lands kunstudvikling«¹³.

Han blev heller ikke glemt senere: på hans 100 års dag i 1907 rejste Høegh-Guldbergs gamle elever en mindesten på hans grav¹⁴.

¹ E. Hannover: Christen Købke, 1893, passim. ² A.St. 6.5.1863. ³ A.St. 14.1.1864. ⁴ Dansk biografisk Leksikon V, 1934, s. 521. ⁵ Dansk biografisk Leksikon XXVI, 1944, s. 393. ⁶ A.St. 29.9.1874. ⁷ A.St. 15.5.1921. ⁸ A.St. 23.2.1906 og Arosia, 1928, s. 72 ff. ⁹ Hauch-Fausbøll: Stamtavle over Slægten Boesen, 1932, s. 34. ¹⁰ Dansk biografisk Leksikon XVI, 1939, s. 30. ¹¹ O. Jørgensen: Slægten Jørgensen fra Følle, 1918, s. 56 og A.St. 24.10.1927. ¹² A.St. 16.6.1879. ¹³ A.St. 1.6.1881. ¹⁴ A.St. 4.5.1907.

To forkæmpere for kvindesagen

To af pionererne i arbejdet for kvindesagen, Mathilde Fibiger og Pauline Worm havde tilknytning til Århus, og det var derfor naturligt at mindes dem i anledning af Dansk Kvindesamfunds 100 års jubilæum 1971, da denne artikel fremkom.

Det var Mathilde Fibiger, som i 1850 satte hele diskussionen om kvinde-emptionen igang med sine »Clara Raphael«-breve, som J. L. Heiberg så virkningsfuldt havde introduceret. Men da diskussionen efterhånden ebbede ud, og Mathilde Fibiger ikke havde synderlig held med sit senere forfatterskab, måtte hun bittært erfare, hvor vanskeligt det dengang var for en enlig kvinde at tjene til livets ophold – og bevare sin uafhængighed. Hun levede af at oversætte, male porcelæn og »sy huelin til bønderpiger«, indtil politikeren C. E. Fenger i 1866 fik hende ansat som telegrafist ved telegrafvæsenet, først i Helsingør, senere i Nysted og fra 1870 i Århus, hvor hun døde allerede 1872.

Mathilde Fibiger var smuk og velbegavet. Hun erindres fra sine unge dage således på et bal hos grosserer Puggaard i København: »Ung, smuk, glødende ivrig, fejret af alle, uforglemmelig med en rød nellike bag øret«¹. En fætter, Johannes Fibiger, som synes at have blik for hendes svagheder, skriver, at »hvor hun kom frem, blev hun farlig for mændene og ubehagelig for husmødrene, hvad hun selv intet havde imod, da det gav livet mere indhold«. Den samme fætter ved også at berette fra Århus-tiden om »et sværmerisk forhold til en telegrafist Jacob Steenstrup... vistnok et ganske uskyldigt forhold; men hun var nu engang af romantisk tilbøjelighed, og Jacob Steenstrups hjerte var af den noget vulkanske natur. Han døde, og hun lod sig lukke ind i gravkapellet, hvor man fandt hende, knælende ved hans kiste. Jeg har derom to meget lidenskabelige breve fra hende«².

Fætteren har åbenbart ikke været romantisk.

Men Mathilde Fibiger blev syg, kræfterne svandt, og hun blev indlagt på det gamle sygehus i Dynkarken, hvor Mette Marie Dalgas, en datter af Enrico Dalgas, besøgte hende sammen med sin mor: »og kendte dette hvide, snehvide ansigt igen, det var øjne, lutter øjne, så dybe, så vemodige, så langt, langt borte på vej til en verden, hvis højtidelige nærhed mærkedes, men ikke sås.« »Hun døde, fordi der ingen olie var mere på lampen«, sagde stiftsfysikus Weis«¹.

Mathilde Fibiger havde den glæde i et år at være medlem af Dansk Kvindesamfund, inden hun døde den 17. juni 1872. Hun blev begravet på den gamle kirkegård (hvor nu rådhuset ligger), og på hendes grav-

Mathilde Fibiger (1830-72).

Forinden Pauline Worm i 1853 vendte tilbage til Randers, havde hun i København taget »institutbestyrerindeeksamen«, en forlængst afskaffet prøve, som gav hende ret til at oprette en »højere pigeskole«. En sådan drev hun nu nogle år i Randers, men da den ikke gik særlig godt, afstod hun den, hvorefter hun i 1857 overtog en tilsvarende i Århus⁵. Her var hun dog virksom også på anden måde: hun averterede kursus for »konfirmerede unge piger« og senere tillige for »begavede unge piger, der ønskede at uddannes til lærerinder«⁶. Hun havde desuden kursus specielt i fransk og ligeledes i svensk.

Hun synes på mange måder at være faldet til i Århus. Hendes omgangskreds får man et indtryk af gennem et brev, hvori hun fortæller, at hun »trasker rundt i Spanien (ikke gaden Spanien) med adjunkt A. Fabricius eller i England med adjunkt Carøe eller på stjernerne med adjunkt Erslev, eller også besøger jeg det hellige land med pastor Troels Smith«⁷. Hvis hun ikke ligefrem har taget undervisning hos disse mer eller mindre lærde mænd, så synes hun i det mindste at have søgt den omgang, som bedst kunne tilfredsstille hendes kundskabstørst. Man ved også, at hun havde adgang til en altan »lige over for Hotel Skandinavien«, hvor hun kunne studere sine stjerner.

Med hendes almindelige »højere pigeskole«, som var hendes levebrød, gik det ikke strålende. Pauline Worm var ikke synderlig praktisk, og hendes heftige sind stødte mange fra hende; men »hun var et rigt menneske af den slags, som man siger tak for«, skrev senere en af hendes elever, og en medlærerinde gav hende det vidnesbyrd, at »hun var et nobelt, godt og retskaffent menneske«.

I 1863 vendte hun tilbage til Kristrup, hvor hendes fader nu var gammel, skrøbelig og næsten blind. I 1865 døde han, og Pauline Worm flyttede derefter sammen med moderen til en lejlighed i Carolinegade i Randers, hvor hun boede de følgende år. Hun underviste en del, men var i øvrigt optaget af sin digtning og forskellige lejlighedsskriverier, ligesom hun i disse år holdt mange foredrag rundt om i landet. Hun talte naturligvis om kvindesagen, men også om »kæmpeviserne«, om »Thomas Kingo og hans samtid«, om »tidsånden«, om »folkeånden« osv. Et af hendes foredrag »Kvinden som personlighed« holdt hun i Århus i 1871, og referatet i Aarhus Stiftstidende, som her gengives med bladets daværende retskrivning, kan måske give et indtryk både af foredragets indhold og af tidens atmosfære:

Frøken Pauline Worm holdt igaar Aftes i Haandværkerforeningens Festsal et meget aandrigt og interessant Foredrag om Qvindens Personlighed. Hun gik ud fra, at man var tilbøjelig til mere at behandle Qvinderne som Eksemplarer end som Personligheder og at kalde usædvanlige Naturgavers Ytring hos Qvinden for noget Uqvindeligt. Men Qvindeligheden kunne da ikke bestaa hverken i Aandløshed eller Middelmaadighed, og hvad der geraader det ene Kjon til Ære og Lykke, bør ikke være til Vanære og Ulykke for det andet. Ligeoverfor de berømte Qvinder i Menneskehedens Historie er man tilbøjelig til at opgive Ideen om, at der er en Væsensforskjel mellem Mand og Qvinde, og etablerer istedet en Gradsforskjel, saaledes at man sætter alle Mænd og de særlig begavede Qvinder i første Classe – alle andre

Pauline Worm (1825–83). Efter foto fra o. 1865.

*Parti fra Kristrup med kirkens spir
i baggrunden. Prospektkort fra 1906.*

Qvinder i anden. Frøken Worm søgte nu at vise, at der ingen saadan Gradsforskjel var, men at de berømte Mænd ligesaavel vare Undtagelser som de berømte Qvinder, og at i det hele taget Qvinden besad ligesaa mange aandelige Gaver som Manden. Anerkjendelsen af Qvindens Personlighed vilde være en stor Lykke for Samfundet, hvilket søgtes beviist ved dens Indflydelse paa de unge Menneskers Valg af deres Ægtefæller og ved den Sum af Arbejde og Dygtighed, som kunde tilføres Fædrelandet ved, at de menneskelige Evner, som hvilede hos Qvinden, fik Lov til frit at gjøre sig gjældende⁹.

Der er dog sket en vis udvikling fra disse enkle synspunkter til rødstrømpernes krav om lige ret og ligeløn i dag.

Pauline Worm karakteriserede engang sig selv som »lidt af en digter, lidt mere måske af en tænker og endnu lidt mere af en valkyrie«, og det var en meget rigtig rangforordning af hendes evner. Digter var hun jo, for så vidt som hun skrev vers, og der kunne også være kraft i disse vers, når hun fik fat i et stof, der satte hendes tanker i bevægelse og appellerede til kamp for hendes idealer. Men stemningslyriker var hun ikke, og der kunne ofte være noget tørt og abstrakt over hendes digte. Som tænker fungerede hun måske allerbedst i polemik: hun kunne med stædighed, konsekvent logik og lidenskab føre en tankerække frem til en udtømmende konklusion. Der var intet kvindeligt flagrende over hendes argumentation, tværtimod.

Men først og fremmest var hun valkyrie, en skjoldmø, der når som helst var parat til at stride for sine idealer. Der var særlig tre områder, som lå hende på hjerte, og det første var måske alligevel ikke kvinde-

sagen, men det nationale, fædrelandet, som man dengang sagde. Hun havde oplevet 1848, og »ånden fra 48« slap hun aldrig. Det var det nationale, der førte hende ud i en voldsom polemik mod Vilhelm Beck og Indre Mission.

Udgangspunktet var hendes forargelse over, at Indre Mission under krigen 1864 havde sendt en lægprædikant, der var født preusser og kun talte gebrokkent dansk, til Als til religiøs opbyggelse for de danske soldater. Pauline Worm hævdede, at danskheden i Sønderjylland ikke betød synderligt for Indre Mission. Det bidrog vel også noget til kampens hede, at Indre Mission og Grundtvigianismen på den tid stod meget skarpt over for hinanden. Og Pauline Worm var Grundtvigianer. Vilhelm Beck affærdigede hende med Pauli ord: »Befat jer ikke med kællingesladder«, og indrømmer i sine erindringer, at det måske ikke »var rigtig pænt sagt«. Men når han derefter påstår, at han aldrig har læst Pauline Worms skrift om Indre Mission, så er det næsten mere, end en stor mand kan tillade sig, uden at hans glorie blegner en smule⁹.

En anden af Pauline Worms polemiske udfald havde også det nationale som udgangspunkt: ved valget til Folketinget i Århus 1876 måtte højremanden, godsejer Ingerslev, Marselisborg, bide i græsset for Bjørnbakkeren H. P. Hansen. Det ophidsede Pauline Worm, først og fremmest, fordi H. P. Hansen var valgt med »forpligtelse til at stemme mod bevillinger til alt forsvarsvæsen«. Nu hang Århus »som tjærekanden bag på Bjørnbaks vogn«, skrev hun, og så fik Århus sig en omgang:

»Grundskaden er, at Århus har ingen samfundsånd. Hvad man finder her, er opstyltet fornemhed på den ene side, forknythed og selvforagt på den anden. Af store og små, fornemme og simple består næsten hele Århus. Middelstanden, der i andre byer er samfundets kerne, har ikke meget at sige dér. Allerede for mere end 30 år siden var tonen en sådan, at når en privat lærer eller lærerinde understod sig i at optage en skrædders eller skomagere barn i sin skole, unddrog ikke alene embedsstanden, men også den bemidlede handelsstand vedkommende institut sin søgning og beskyttelse. Hvad der i andre byer knytter store og små borgere sammen, hvad der andetsteds skaber en almenånd, mangler her. Derfor trives alt uvæsen, alle politiske og religiøse udskejelser så frodigt i Århus«¹⁰.

Naturligvis måtte Aarhus Stiftstidende svare igen. Det skete både i værdig prosa og i indsendte, ikke særlig vittige vers:

Tordengudinde i Randers, Pauline!
 Skue ej herved med så bister en mine;
 vi kan ej tåle dit rynkede bryn,
 rynker i panden og rynker om næsen,
 hænderne knyttet, arrig i væsen –
 Hvo kan udholde det rædsomme syn!
 osv.

Nu skulle man vel tro, at Pauline Worm og Århus var færdig med hinanden for bestandig, men sådan gik det ikke. Da Pauline Worm døde i København i 1883, blev der til hendes bære sendt en sølvkrans med en sølvsløjfe, hvorpå der var indgraveret: »Pauline Worm, født den

Pauline Worms grav på Fasankirkegården. Efter foto fra 1918.

29. november 1825, død den 13. december 1883. Fra en vennekreds i Århus«. Og endnu en Århus-hilsen, formodentlig med blomster, ledsagedes af en oval sølvplade, hvor der stod: »Til Pauline Worm, født i Hyllinge præstegård, død i København, fra venner i Århus og omegn«¹¹.

Forklaringen er vel den, at det alligevel er det gode, som huskes længst – og at der har været meget smukt og godt hos Pauline Worm.

¹ Håndskrift nr. 63 c. i Statsbiblioteket i Århus. ² Amalie Fibiger: Fibiger, 1949, s. 116–17. ³ Andreas Dolleris: Pauline Worm, 1921, s. 50ff. ⁴ Fædrelandet 13.3.1958. ⁵ A.St. 21.8.1857. ⁶ A.St. 19.5.1858. ⁷ Andreas Dolleris, anf. værk, s. 65. ⁸ A.St. 31.3.1871. ⁹ Andreas Dolleris, anf. værk, s. 88f. ¹⁰ A.St. 6.5., 7.5. og 20.5.1876; Jyllands-Posten 18.6.1876. ¹¹ Andreas Dolleris, anf. værk, s. 196f.

En skuffet overlærer

Overlærer Lesor Kleisdorff (1832–1913) var en lille mand – under middelhøjde – men med en knejsende holdning. En kraftig ørnene på næsen med lorgnetter dominerede det markante ansigt. Man overså ham ikke. Alle skoleerindringer bevidner, at han var en fortræffelig lærer. Af fag var han klassisk filolog, men foruden latin og græsk underviste han også i engelsk, et sprog han havde dyrket så intenst, at han i 1875 fik bevilling som translator og tolk i engelsk¹.

Kleisdorff blev adjunkt ved Århus Katedralskole i 1861 og fik senere stor indflydelse på det daglige arbejde i skolen som dens inspektør: Det var for en stor del ham, der holdt orden på tingene både i stort og småt, så meget mere som rektoren, professor C. G. V. Lund, ikke var særlig handlekraftig og desuden interesserede sig mindre for skolens administration end for sine katte, der løb rundt i rektorboligen, som de ville, og havde brune striber ned ad ryggen, fordi rektor kærtegnede dem med sin sovsede pibespids².

At Kleisdorff i realiteten var den egentlige rektor, fremgår tydeligt af skoleerindringerne: Departementschef Adolph Jensen (student i 1885) skriver: »Den faste hånd, rektor manglede, besad til gengæld skolens inspektør, overlærer Lesor Kleisdorff. Jeg tror ikke, at der på skolens område skete noget som helst af betydning, uden at Kleisdorff, direkte eller indirekte, stiltiende gav sit samtykke«³.

Personlig myndighed prægede Kleisdorff til det sidste, som det fremgår af ingeniør Allan Borums omtale af ham (Borum var student fra 1903, samme år som Kleisdorff tog sin afsked): »Kleisdorff, hvis hele person, trods dens lidenhed, var myndighed, men endnu i VI klasse sagde »lille Allan« til mig, der var halvandet hoved højere end han...«⁴.

Her skal berettes om den krise, Kleisdorff kom ud i i 1885, da rektor Lund tog sin afsked, og ny rektor skulle ansættes. Kleisdorff søgte og mente, at han havde chancer, men fik ikke stillingen. Og begrundelsen, som man vel ikke sagde højt, var den, at Kleisdorff var jøde.

Med hele sin races lidenskab opponerede Kleisdorff mod denne afgørelse. I et utrykt brev⁵ til professor Edvard Holm, der var medlem af inspektionen for de lærde skoler og tillige var en mand, der altid kunne se en sag fra mere end én side, raser Kleisdorff ud:

»Nå, så er da udsmidningen besørget, og der hører sandelig en større sagtmodighed, end jeg er i besiddelse af, til med ro at finde sig deri. Man siger til mig: »Vi erkender, at du har gjort din pligt, måske lidt mere end din pligt, men kære ven, du kan dog ikke tage det fortrydeligt op, at vi sætter dig på døren eller smider dig på gaden«.

*Overlærer Lesor Kleisdorff
(1832–1913).*

Ja, jeg har vel ret til at sige, at jeg har gjort min pligt og hist og her vel lidt mere end det. Thi ikke blot siger min egen bevidsthed mig det, men jeg har også andres vidnesbyrd derfor. Jeg har fra undervisningsinspektionens medlemmer, fra ministeren selv (for ikke at tale om forældrenes vidnesbyrd) hørt, at jeg var fuldt kvalificeret til at blive rektor, ja, ministeren har selv (rigtignok ikke ligeoverfor mig, det varede han sig nok for), men ligeoverfor godsejer Ingerslev (som netop i 1885 udnævntes til indenrigsminister) brugt et sådant udtryk, at Lund ikke ret vel kunne være rektor i Århus, når jeg ikke ved min virksomhed havde støttet skolen.

Man anerkender det som en personlig uretfærdighed ikke at ville gøre mig til rektor, ja, ministeren har selv betegnet det således; men det får ikke hjælpe – jeg kan og skal nu ikke være det! Og hvorfor ikke? Fordi skolen er konfessionel. Tillad mig at kalde det en frase, en fiktion, en form, ikke andet end blot og bar form. Hvorledes har man da hidtil kunnet benytte mig i skolens tjeneste? Må jeg da spørge, om man virkelig tror, at vore lærde skoler ledes i hvad man kalder »kristelig« ånd? Har da inspektionen noget særligt indseende dermed? Eller er det til daglig brug ministeriet særlig magtpåliggende? Eller sætter skolens eforer, biskopperne, deres fod hele året rundt inden for skolen? Jeg svarer nej på disse spørgsmål, thi jeg har dog også en ikke ringe erfaring i skolesager...

Man søger garantien deri, at skolens styrer bærer kristeligt navn. Mon den garanti har noget at betyde? Dersom jeg af bekvemmelighedshensyn for nogle år siden havde ladet mig døbe, ville man vel næppe have nægtet mig adgang til rektorembedet. Havde der så i et sådant skridt ligget en garanti? Visselig ikke. Jeg kunne, om jeg havde været klog, have gjort det, men jeg har ikke af verdslige grunde villet øve noget bedrag, og jeg er glad og stolt derover.

Hvad er da meningen af det hele? Man *tør* ikke. Ministeriet har ikke *moralisk mod*. Hvad er det da, man ikke *tør* træde op imod? En opinion? Ja, måske, men kun hos en ringe del; her i byen ville næppe nogen have fundet det anstødeligt, undtagen måske gejstligheden eller hos en eller anden biskop eller måske en kirkelig opfattelse ved hove? Man kunne vel, om man ville, have vist mig nogen retfærdighed, lempet sig lidt, om det skulle være, ved f.eks. at pålægge mig i sager, der angik religionsundervisningen, at konferere med biskoppen som skolens efor. Men man ville nu engang ikke; der skulle statuere et eksempel for at vise regeringens rettroenhed. (Denne grund er ikke grebet helt ud af luften: Kultusminister Scavenius havde ikke netop kirkens tillid, så regeringen kunne meget vel trænge til at demonstrere sin rettroenhed).

Så er jeg da blevet et offer. Det er et hårdt slag for mig; det er, ligesom om fodfæstet var taget bort fra mig. Jeg har hidtil virket med lyst og har fundet mig hjemme i skolen; nu er det mål, jeg havde sat mig, og som jeg mente at have evner til, taget bort fra mig, og jeg føler mig fremmed der. Det er hårdt at skulle sige det selv, at den virksomhed, som jeg gik til med lyst, og som jeg nu har øvet i statens tjeneste i næsten

25 år, har været et stort fejlgreb. Ja, jeg kan ganske vist takke min egen godmodighed derfor og min tro på, at jeg ved min gerning skulle vise mig værdig til tillid, men jeg må dog kaste noget af skylden på ministeriets mangel på ærlighed ved ikke at svare, hvad også Scavenius ærligt bekendte. (Det kunne tyde på, at Kleisdorff på forhånd havde spurgt ministeriet, om hans jødedom var en hindring for at opnå rektorembedet, men ikke modtaget svar). Jeg har altid haft en følelse af fællesskab med det samfund, hvori jeg lever; nu har ministeriet bragt mig ud af min vildfarelse og sat autoritetens stempel på mig som jøde. Ja, De mente jo rigtignok, at min sociale stilling ville blive uforandret, men De tager fejl...

Der er egentlig kun én måde, hvorpå jeg kan fri mig fra disse ubehagelige forhold, det er ved at gå min vej. Det er jo unægtelig hårdt at opgive en virksomhed, som man har haft kær, og hvorpå man har anvendt sine bedste kræfter; men vejen er mig på en måde anvist ved ministerens udtalelser, der strængt taget indeholder et concilium abeundi. (Det vides ikke, hvilke udtalelser af ministeren, der hentydes til). Jeg beklager, at jeg ikke er stillet noget mere uafhængig i verden, thi da ville min afskedsbegæring allerede være i ministeriets hænder. Men desværre, jeg ejer intet, og jeg savner under sådanne omstændigheder mod og mands hjerte til at kaste det plumrede vand bort – thi plumret er det for mig – før jeg har noget renere.

Når jeg fra den side, som repræsenterer oplysningen, uden skånsel bliver skubbet bort, så må man være forberedt på, at den mindre dannede klasse også kan gøre det, og det er bedre at gå frivilligt end at blive vist ud. Jeg har at skotte mig selv og blive indenfor – Ghettoen. Forresten kan jeg ikke andet end se en besynderlig modsætning i den behandling, man yder os. »Dagens Nyheder« og »Dagbladet« raser mod de »radikale« jøder, og med rette, og foreholder os, der er konservative og loyale danske mænd, at slutte os til deres parti af al kraft; men ved den første den bedste lejlighed undlader regeringen ikke at vise, at vi også – vi loyale jøder, hvortil jeg hører – kun er en tålt race...«.

Professor Holms svar på dette brev kendes ikke, men Kleisdorff takker ham oprigtigt for det »både for den hjertelige deltagelse, De deri lægger for dagen, og de gode råd, De giver mig...Jeg tror også – for at sige det straks – at De har ret i, at jeg ved at trække mig ganske tilbage for mig selv, skader mig selv mest...og ved en roligere overvejelse vil jeg vistnok komme til det samme resultat. Det ville ligefrem falde mig hårdt at opgive min virksomhed i flere retninger, og jeg vil derfor også betænke mig derpå«⁵.

Kleisdorff slog sig altså til ro. Inspektør ved skolen ville han naturligvis ikke være under den nye rektor, men som han selv skrev: »Jeg har altid haft en følelse af fællesskab med det samfund, hvori jeg lever«. Han kastede sig nu over sine interesser uden for skolen. Han havde allerede 1868 siddet i den foreløbige bestyrelse for Folkebiblioteket⁶, ligesom han 1872 sad i bestyrelsen for »Husholdningsforeningen«⁷, en slags »Brugs«, og han blandede sig oplagt i politik, korreksede Nørregård og

*Katedralskolens lærerstab i 1890'erne.
 Stående fra venstre :
 Baggesen, Lund, Mylord, Meldal,
 Hoffmeyer, Krag, Stegmann.
 Siddende fra venstre :
 Kofoed, Christensen, Engell,
 Sveinbjørnsson, Dahlenborg, Jenssen-
 Tusch. Ostermann, Lorentzen og
 Kleisdorff mangler.*

Bågå i Testrup, som man ellers i sin tid havde hilst velkommen som en modvægt mod Bjørnbak i Viby; men »nu kører Thor og Loke sammen«⁸. Især fik grundtvigianerne på hattepulden i 1876, da godsejer Ingerslev måtte bide i græsset for en Bjørnbakker, fordi grundtvigianerne havde svigtet⁹.

Men størst betydning uden for skolen fik Kleisdorff dog nok gennem sit mangeårige arbejde for Teknisk Skole¹⁰ og især for museet, hvis bygning og senere udvidelse for en stor del skyldes Kleisdorffs utrættelige anstrengelser.

Skuffelsen ved rektorbesættelsen i 1885 kom Kleisdorff dog aldrig helt over, og det kan vel ikke undre, at han så kritisk på den nye rektor, Dahlenborg, der nu indtog den stilling, Kleisdorff så brændende havde ønsket sig. Og desværre må det indrømmes, at Dahlenborg ikke viste sig særlig diplomatisk over for Kleisdorff; da denne således ønskede at overvære en elevs begravelse, blev han standset af et telegram fra Dahlenborg, der var i København: »Vigtige tjenstlige hensyn byder mig at nægte overlæreren permission tirsdag. Dahlenborg, rektor«. Denne demonstration af rektors magtfuldkommenhed i et tilfælde, som gjorde afslaget dobbelt sårende, stimulerede jo kun Kleisdorffs uvilje, der i forvejen var overudviklet.

I en række breve¹¹ til tidligere adjunkt ved Katedralskolen A. V. Gram, som Kleisdorff korresponderede med i 1880erne og 1890erne, taler han rent ud om Dahlenborg: »Apparatet« kalder han ham oftest, hvis han

ikke bærer ham med titlen »overidioten«. Kleisdorff var en ihærdig hader.

Men Dahlenborg gav ham også undertiden grund til berettiget kritik, således i den såkaldte »Ussingske affære« i 1887 (nærmere omtalt i min bog »Århus-Mosaik«, 1967, s. 86–99), hvor Dahlenborg næsten helt mistede besindelsen af skræk for, at nogen skulle tro, han var venstremand. Kleisdorff kalder hans adfærd i denne sag »dum og pjaltet«, og synderlig begavet var den i hvert fald ikke. Kleisdorff sørgede også for, at lærerkollegiet på Katedralskolen sendte sympatiskrivelse til pastor Ussing »til stor ærgrelse for rektor«.

At denne konstante krigstilstand ikke gavnede trivselen i skolens daglige arbejde siger sig selv, og erindringer fra datiden røber da også, at de uheldige forhold skadede skolens anseelse udadtil.

¹ A.St. 19.6.1875. ² Ill.Tidende 1909, Landsudstillingsnumer. ³ Adolph Jensen: Erindringer, 1946, s. 49. ⁴ Arosia 1929, s. 4. ⁵ Add.12314°, Det kgl.Bibliotek. ⁶ A.St. 5.5.1868. ⁷ A.St. 1.7.1872. ⁸ A.St. 13.12.1873. ⁹ A.St. 2.5.1876. ¹⁰ Aarhus tekniske Skole gennem 100 Aar, 1928, passim. ¹¹ Ny kgl.Samling 2849 4°, Det kgl. Bibliotek.

En lærerpersonlighed

Skoleerindrings omtale af lærerne bliver ofte noget ensidig og følelsesbetonet. Karakteristikken af de enkelte lærere hviler i reglen udelukkende på elevens indtryk i timerne, og afgørende for resultatet er nok den grad af sympati eller antipati, som memoireforfatteren har omfattet den pågældende med. Det har ført til en del hadefulde og ganske uretfærdige skildringer, en del overfladiske eller ret intetsigende fremstillinger, hvis da ikke modsætningsvis tilgivelsens kåbe alt for omhyggeligt er kastet over alle mangler og fejl, så det hele bliver til blot skønmaleri – alt efter forfatterens indstilling og temperament.

Det hører dog til undtagelserne at komme ud for en så hoven og alt destruerende fordømmelse af det samlede lærerpersonale som efterfølgende af redaktør Anker Kirkeby, i mange år knyttet til Politiken, student fra Århus Katedralskole 1903. Ved 25 års jubilæet i 1928 karakteriserede han sin gamle skole således:

... selve skolegangen var glædesløs og trælsom, ikke umagen værd at sætte pen på papiret for at fortælle om disse forkrøblede provinslæreres mekaniske sliden sig igennem det foreskrevne pensum. Når jeg alligevel har overvundet min ulyst til at mindes den gamle kasse med knasende sand på de hvidskurede gulve, det grønne halvlivs bag klassernes skodder, så er det fordi jeg finder en lejlighed, der ellers aldrig byder sig, til imellem lærernes gros at fremhæve et par undtagelser, som jeg føler trang til at takke i deres grav, læreren i dansk, hr. Krag, og fransklæreren, hr. Sveinbjørnsson, ingen af dem meget betydelige personligheder, ingen af dem fremragende pædagoger, tværtimod: hvad de lærte os af syntax og grammatik, var vist ringe. Men i deres forslidte lærersind var den menneskelige følelse ikke helt udbrændt; de mødte os med hjertelighed og ønsket om at forstå os; hos de fleste andre havde vi en ubehagelig følelse af, at de nærmest betragtede undervisningen som en plage, og at vi var til besvær . . .¹

Man kan ikke sige, at Kirkeby har anstrængt sig meget for at forstå »disse forkrøblede provinslærere«. Han må vel siges at være det typiske eksempel på provinsboen, der kommer til hovedstaden, ja, ud i den vide verden, og nu som kosmopolit ser tilbage på barndommens »provins«, den snævre, ynkværdige provins, hvor kun to lærere – endda det heller ikke var meget bevendt med dem – havde bevaret en smule menneskelighed i deres »forslidte lærersind«. Forklaringen er vel den, at ikke blot en provinslærers, men også en kosmopolits sind kan forkrøbles – og det sidste synes at være sket her.

Når man nu selv har haft de fleste af de lærere, som Kirkeby her har reduceret in absurdum, begynder man uvilkårligt at gennemgå rækken i erindringen: var de virkelig så håbløse og uden menneskelighed?

Der var forfatteren K. G. Brøndsted, meget konservativ, nogle ville sige reaktionær, men ikke uden talent og struttende af menneskelighed; tillige var han både som pædagog og som menneske absolut en personlighed².

Der var overlærer Kleisdorff, som jeg ikke selv har haft som lærer, men undertiden dukkede han som pensionist op på skolen: lille af statur – under middelhøjde – og måske derfor indtog han en knejsende holdning. Alle erindringer (undtagen altså Kirkebys) fremhæver ham som en fortræffelig pædagog. Han var desuden interesseret i byens liv, var medlem af bestyrelsen for Teknisk Skole og sad i Polyhymnias bestyrelse og havde ikke ringe indflydelse. Sammen med familien Weis i Århus Mølle havde han en væsentlig del af æren for opbygningen af Århus Museum og stod i den anledning i brevvæksling med professor Julius Lange. Kleisdorffs kunstinteresse dyrkede han livet igennem ved rejser i udlandet, særlig Italien, og han holdt ofte foredrag i Århus om Michelangelo og andre emner. Der var ingen grund til eller mulighed for at overse Kleisdorff hverken i skolen eller ude i byen³.

Der var også yngre kræfter, således den senere lektor Mathias Møller, der allerede 1900 blev ansat ved skolen. Ham var der intet forkrøblet ved⁴ – i øvrigt heller ikke ved Otto Lund, som 1902 blev rektor i Horsens.

Men lad os dvæle lidt ved den af lærerne, som måske var den mest »monumentale«: overlærer F. C. C. Engell, som Kirkeby altså regner til det store gros af lærere, det ikke »var umagen at sætte pen på papiret for«. Engell hørte så vist ikke til »grosset«: han var en ener. Alle skoleerindringer fremhæver ham som en meget myndig lærer. Han underviste i matematik i de mindre klasser og i historie i de øverste. De små rystede for ham, og man hørte ofte beretninger om voldsomme tordenudladninger, men i gymnasiet behandlede han os som voksne mennesker, hvad ikke forhindrede, at der stod en vældig respekt om ham.

Engell beskrives af en elev, der gik i skolen omtrent samtidig med mig, som skolens »grand old man, høj, slank, med et åndfuldt, blegt, smukt ansigt, præget af sjælelig ro og klarhed, af klogskab og myndighed. Hans væremåde var præget af velvillig ironi. Hans korte rammende bemærkninger, der altid havde en pointe af livsvisdom, indledtes i reglen med den udefinerbare lyd, der fremkommer, når man giver munden et foragteligt udtryk, presser tungespidsen op mod ganen lige bag fortænderne og så pludselig med et lille smask åbner munden. Stemmen får så en mærkelig »flad«, snerrende timbre, og ordene blev trukket ud i en slags pseudo-foragt«⁵.

Da denne anatomisk-fonetiske beskrivelse af Engells mærkelige lyde – og de var ofte ret udefinerbare – skyldes en læge, Laurentius Holm (student 1912), håber jeg, den kan give et rigtigt indtryk. I øvrigt vil jeg sætte et ganske lille spørgsmålstegn ved den »velvillige ironi«. Den var nu ikke altid velvillig. Engell kunne med sin skarpe stemme betegne en præstation som »kummerlig«, ledsaget af et så knusende blik, at den arme djævel, det gik ud over, følte sig deporteret til det yderste mørke. Men hans sjældne ros kunne på den anden side bringe en et godt stykke på vej til den syvende himmel.

Århus Katedralskoles studenterhold 1903.

Stående fra venstre :

Anker Kirkeby, Chr. Jespersen, Allan Borum, Jacob Barde, Magius Karnow, Th. Højlund.

Siddende fra venstre :

Vagn Petersson, Axel Krebs, Axel Jørgensen, Hans Hansen, Georg Tuxen.

Anker Kirkebys klassekammerat, civilingeniør Allan Borum, der i »Arosia« 1929 (medlemsblad for Århusianersamfundet) raser over Anker Kirkebys karakteristik af skolen og lærerne, »der må harme enhver gammel elev fra Århus Katedralskole«, giver derefter en positiv karakteristik af de enkelte lærere. Om Engell hedder det: »Den strenge skolemand, for hvis vrede man skælvede, men hvis smil var en opmuntring, der holdt sig levende resten af dagen og den næste med, hvis »ypperligt« og »kummerligt« følte som den højeste ros og den dybeste dadel«⁶.

Dygtig var Engell. »Respekt og frygt, men samtidig beundring og tillid var de følelser, som eleverne nærrede for ham«, skriver overlæge Einar Geert-Jørgensen i nogle »tanker ved skolebænken«⁷, og han mindes Engell ved morgensangen synge »Lover den Herre, den mægtige konge med ære« og »den alvor og højtid, der prægede ham, når han rank som en romersk senator stod ved siden af rektor Vaupell, der nærrede en dyb respekt – og vistnok også lidt frygt for lærerkollegiets distancerende nestor«. (På den anden side har jeg hørt referere en udtalelse af Engell efter en morgensang, hvor man havde sunget Jakob Knudsens »Se nu stiger solen af havets skød«, der lød omtrent som: »Den er der nunte megen kristendom i«).

Geert-Jørgensen mindedes også Engells historieundervisning: »Det forslidte ord bunden varme får nyt liv, når jeg tænker på hans skildring af tilbagoget fra Danevirke. Man følte den smerte over nederlaget,

der lå bag ved ordene, og man forstod, hvad ægte nationalfølelse vil sige – og blev betaget af den virile patos, hvormed han skildrede nederlagsstemningen«.

Engell havde nu også en personlig baggrund for denne »virile patos«: hans fader var præst i Gråsten, og Engell selv blev student fra Flensborg i 1862. Fra Gråsten stammede også bekendtskabet med historikeren A. D. Jørgensen. Hvor nær forbindelsen har været, vides ikke, men da Jørgensen døde i 1897, skrev Engell mindeord om ham i Aarhus Stiftstidende, som tydeligt viser den tidlige tilknytning til bysbarnet: »A. D. Jørgensen excerperede Kants »Kritik der reinen Vernunft« i sin ungdom«. Men Engell var ikke uden kritik: »Jørgensens skarpsindighed kunne undertiden drives til spidsfindighed, og hans lyst til at gå nye veje kunne bringe ham på afveje«⁸.

I ældre erindringer eller rettere erindringer fra ældre perioder, således departementschef Adolph Jensens, der fortæller om skolen i begyndelsen af 1880erne, har Engell allerede de samme omrids: myndigheden: »i høj grad egnet til at indgyde frygt hos den elev, der ikke havde en helt ren samvittighed«. Han betegnes også som »en skrap eksaminator med en usædvanlig evne til at finde og blotte de svage punkter; endnu som gammel mand kan jeg drømme, at jeg sidder og ønsker, at klokken vil slå, før turen til at blive hørt kommer til mig«⁹.

Adolph Jensen, der selv havde så megen og velgørende sans for humor, opdagede naturligvis også de morsomme sider hos Engell. I min tid var hans øgenavn jo fater, måske vater, vel i betydningen pater, i hvert fald noget ærværdigt. Men i 1880erne kaldte de ham skam »Christian benrad« på grund af hans »høje, tynde og knoglede skikkelse«, og det fortæller, at Engells overordentlige magerhed skyldtes »den mængde kridt han fortærede ved at slikke fingrene, hver gang han havde skrevet på vægtavlen«, et forlydende, som jeg dog aldrig har skænket tiltro, tilføjer Adolph Jensen. Nej såmænd, men Engell slikkede nu kridtet af fingrene også i min tid.

Et par replikker, Adolph Jensen har noteret sig, viser, at Engell dengang gav sit lune friere tøjler, end min årgang vist kom ud for, således en barok og fantastisk udsældning, der dog kun var udslag af godt humør: »Du er en flæskefanter, og jeg kunne have lyst til at slå dig i hovedet med en rusten hestesko med søm i«. Når Engell udtalte sig på denne måde, vidste klassen, at humøret var højt, og at ingen fare var på færde. Eller hans svar til en dreng, der bad om at måtte gå i gården: »Jeg ser af dine blege miner og dine hastige fjed, at du taler sandhed – gå!« Man må huske, at det var i en tid, da piger endnu ikke havde fået adgang til Århus Katedralskole.

Om Engells legendariske hukommelse fortæller Adolph Jensen, at han besøgte ham mere end 30 år efter skoletiden, og Engell, der nu var pensioneret, lukkede selv op, »betragtede mig et øjeblik og udbrød så: »Det er jo Jensen«, og før vi var kommen ind i stuen, tilføjede han: »De blev ved studentereksamen hørt i landboreformerne, men jeg husker skam ikke, hvilket spørgsmål, De fik i oldtidens historie«.

Engells timer var næsten altid fængslende: hans personlighed farvede alt, hvad han sagde. Muligvis var hans udtalelser ikke alle så dybsindige, som vi dengang syntes, men han formåede i hvert fald at holde interessen fast. Han kunne forme et synspunkt, så man ikke glemte det: »Den oplyste enevælde var nu ikke så tosset, som han tror, min gode mand«, kunne han sige, og det gav noget at tænke over i en tid, hvor den politiske parlamentarisme efter en menneskealders opslidende forfatningskamp var fastslået som det eneste saliggørende.

I øvrigt var Engell – som naturligt var – et barn af sin tid. Da han som konstitueret rektor i 1906 holdt talen ved translokationen, benyttede han lejligheden til at luften de ældre læreres uvilje mod den nye skole-reform med mellemskole osv. »Ved at afskaffe den »lærde« skole som sådan tager man grundvolden bort fra universitetsuddannelsen – den lærde skole falder for den demokratiske bølge. Den nye skole er en afføding af den moderne tids folkelige bevægelse, der har fejlet latinen væk, fordi dette sprog ikke var »folkeligt« nok«¹⁰.

Han beklagede også, at piger nu var optaget i skolen: »Ved at give piger adgang til skolen er alvoren i skolens arbejde blevet ringere. Nogle af vore bedste og flinkeste elever er ganske vist piger, men gennemgående mangler pigerne den rette opfattelse af begrebet disciplin, hvad enten det nu kommer af, at de i det hele taget er livligere end drengene, eller det bunder i kvindekönnets almene ringeagt for regler«.

Og der sad Else Bentzon og Ingeborg Brix, de første kvindelige elever, der var ført op til studentereksamen i Århus Katedralskole, og havde måske ventet, at der skulle siges nogle pæne ord til dem i den anledning; men nej, Engell var født i et mandssamfund og kunne – som de fleste af hans generation – ikke tænke sig det anderledes. »Og så var det kun

Katedralskolens lærerstab 1914.

Stående fra venstre :

*Heering, Mathias Møller, V.R. Møller,
J. Ramm, O. Larsen, Dietrich
Petersen, Sveinbjørnsson, Regnar
Knudsen, H. R. G. Larsen, O. A. Smith.*

Siddende fra venstre :

*Meldal, Brøndsted, Engell, Vaupell,
Lorentzen, Margrethe Engell,
Stegmann, Olaf Hansen.*

de små piger i 2. og 3. klasse, som ikke havde været så nemme at holde styr på«, skriver Else Bentzon i nogle erindringer om dengang¹¹.

Tiden var anderledes, og man kan være uenig med Engell, men forkrøblet var han så vist ikke. Han havde sine meninger og sine meningers mod, og der hørte faktisk en del mod til, for hans meninger var ikke de officielle. Man må vel også give ham ret i, at begrebet disciplin er blevet undergravet, uden at man just synes, at skylden kan lægges på pigerne.

Ved Engells død i 1918 skrev lektor Olaf Hansen et mindedigt i Aarhus Stiftstidende¹², som tydeligt afspejler respekten for manden og personligheden, men også afstanden mellem den ældre og den yngre:

Det er, som hører jeg en røst –
den kalder fra »Marienlyst«
med klang fra gamle dage.
Da var det vår – så blev det høst –
så standsed' hjertet i et bryst
og endte
en dag en levnedssage.

En lærers – men så helt en mands,
kun få en gerning gør som hans –
han kendte sine drenge,
var streng, men med en retfærdssans,
som mildnede det strenge.
Han trådte ej i andres spor –
hans retsind var hans rettesnor,
hans ord var ord,
der ikke lod sig krænge.

En mand af gammel sæd og skik,
en mand fra tider, som forgik,
da deres dag var omme.
De yngre kun dens aften så,
men ved, den nok vil kunne stå
for yngre tiders domme.
Var tanken end af fremmed art,
så brændte den dog stærkt og klart.
Hans brændte
lige til nattens komme.

Hans arbejdsdage var en sum,
der ej bli'r talt i klasserum
og med katedertale.
Eet ord er let som flygtigt skum,
eet tungt som sæd, der synker stum
i frugtbarde dale.
Men tiden stiller sine krav –
der tav en giver, da han tav.
Over hans grav
kvidrer den første svale.

Men lad os vende tilbage til udgangspunktet: Anker Kirkebys fordømmelse af skolen og hele lærerstaben – for undtagelserne fik jo kun betinget ros. Hvad har fået manden til at skrive så tænderskærende? Man kan

naturligvis udlægge det som udslag af en tvivlsom karakter; men der kan jo også have været konkrete grunde: bar han nag til skolen? Havde han et mindreværds kompleks, der skulle neutraliseres?

Slår man op i skolens programmer¹³, kan det konstateres, at Anker Kirkeby kun fik 3. karakter til studentereksamen. Det var noget helt usædvanligt i de dage. Et par 2. karakterer eller tre forekommer jævnlige på holdene, men en 3. karakter! Der var tiår imellem, at det skete. Og man kan ikke med rimelighed skyde skylden på lærerne, for alle Kirkebys klassekammerater opnåede 1. karakter. Mindreværds komplekset har nok været der. Alligevel har man ondt ved at tilgive ham dette spark, der sagligt og menneskeligt forekommer ganske umotiveret.

¹ Studenterne MCMIII. Personalhistoriske Oplysninger, samlede af Anna Sophie Bering-Liisberg, 1928, s. 111-13. ² Se Århus-Mosaik, 1967, s. 199-205. ³ Om Kleisdorff jfr. s. 146ff. ⁴ Arosia 1937, s. 2-4. ⁵ Arosia 1937, s. 28. ⁶ Arosia 1929, s. 4. ⁷ Jyllands-Posten 17.7.1957. ⁸ A.St. 6.10.1897. ⁹ Adolph Jensen: Erindringer, 1946, s. 51f. ¹⁰ A.St. 7.7.1906. ¹¹ Arosia 1931, s. 45. ¹² A.St. 10.5.1918. ¹³ Efterretninger om Aarhus Katedralskole i Skoleaaret 1903-04, s. 37.

En sprogmand mindes Århus

Sprogforskeren Karl Verner var født i Århus 1846. Hans betydning for sprogvidenskaben gennem den af ham påviste, såkaldte »Vernerske lov« skal ikke omtales nærmere her¹. Derimod kan det formentlig have en vis interesse at fortælle lidt om familien Werner – Karl Verner var døbt Carl Werner – og om sprogforskerens tilknytning til Århus og hans ophold her.

Karl Verners far, fabrikant Fr. Werner var født i Sachsen og kom som ung håndværkssvend til Danmark med to bare næver. Han giftede sig med en dansk pige, og familien blev udpræget dansk. Gamle Werner lærte ikke blot at tale, men også at skrive et kraftfuldt og temmelig fejlfrit dansk. I 1846 startede han et strømpevæveri i Grønnegade i Århus², senere flyttede han til Vestergade. Det blev med årene et ganske anseligt foretagende, der 1864 omdannedes til en klædefabrik, som to af sønnerne – der var seks ialt – førte videre.

Fabrikant Werner var altså en selfmade man og en absolut dygtighed, som trods sin beskedne begyndelse og en stor familie arbejdede sig frem til relativ velstand. Han har haft øjet åbent for betydningen af de nye tekniske fremskridt, således synes han at have været den første i Århus, som anskaffede en symaskine. Det var i 1855, og Aarhus Stiftstidende meddeler sensationen med synlig stolthed: »Nu have vi også fået en af de så meget omtalte *symaskiner* her til byen. Hr. fabrikant Werner har anskaffet en sådan, der allerede er i fuld virksomhed, og som i hele denne uge kan tages i øjesyn af enhver i hr. Verners butik på Vestergade«³.

En selvbevidst og myndig mand har den samme fabrikant Werner været. I 1872, da en af sønnerne opholdt sig i udlandet og åbenbart har kritiseret den hjemlige fabriks indretning, giver faderen ham i et bevaret brev⁴ svar på tiltale, afviser sønnens forskellige indvendinger, hvorefter han dokumenterer Århus-fabrikkens udmærkede resultater: »Jeg tror ej, du kan gøre det bedre, selv om du var 10 år i det fremmede«. Og endelig får sønnen en salut på grund af kritik af en af faderens medarbejdere, som gamle Werner hævder er »en meget god og brugbar mand«. Derefter tilføjer han: »Dersom du hader ham for den lusing, du engang fik af mig, da må jeg bemærke, at han aldeles ingen skyld havde deri, men *du havde ærlig fortjent 10*. Nu nok om det. Din hengivne fader Fr. Werner«.

Punktum. Fremhævelsen skyldes gamle Werner.

Det vil let forstås, at man i hjemmet i Vestergade kredsede med nogen

Mindeplade på ejendommen Vestergade 5.

forsigtighed om faderen. Uberegnelig har han åbenbart været, så vidt man kan dømme efter et brev fra den ældste søn Gustav til broderen Karl, da denne gjorde forberedelser til at rejse til Rusland af hensyn til sine sprogstudier og ængsteligt havde forhørt sig om faderens stemning. »Du spørger om«, skriver Gustav, »hvad den gamle mener om dig og dine breve? Hertil må jeg sige, at han hver gang, der kommer brev fra dig, er meget begejstret og stolt af dig, men til andre tider, især når han har lavvande i pengekassen, så taler han jo om, at han ikke har råd til at holde dig længere derovre osv., men du ved jo selv, hvor let han skifter sind; får han så en eller anden god efterretning, så taler han modsat«⁴.

Gamle Werner havde som liebhaveri mange fugle i bur: kanariefugle, papegøjer osv⁵. Det var i øvrigt også en forretning for ham. Et år solgte han for 140 rdlr.⁴ til en fuglehandler i København, og han håbede, at fuglene det næste år ville yngle så stærkt, at han kunne sælge for 250 rdlr. Det var også af hensyn til fuglene, at gamle Werner averterede, at »melorme købes stadigt«. Skete der noget glædeligt i hans fugleverden, steg humøret. I det omtalte brev fra Gustav Werner hedder det: »Den dag, du bebudede ham, at du havde trukket den sidste vekslel på ham, var han netop ikke i det allerbedste skind, men dagen efter skinnede solen igen – jeg tror, det var kardinalfuglen, der havde lagt æg«.

At der har været streng justits i hjemmet, tør man gå ud fra. Under et ophold i hjemmet i 1872 fortæller Karl Verner i et brev om den yngre broder Christian, der da gik i skole og ikke var alt for flittig: »Christian lader meget tilbage at ønske; 4 skilling om lørdagen er bleven afløst af en dragt prygl. Han har besmykket sin dovenskab i skolen ved at fortælle

lærerne, at han må arbejde fire timer daglig i fabrikken; at smøre plader er egentlig bleven en hel nødvendighed for ham«⁶. Det er dog ikke sikkert, at det med de fire timers arbejde i fabrikken var en plade. I hvert fald melder overleveringen, at de ældste af sønnerne, altså også Karl, som var den næstældste, daglig måtte tage et tag i fabrikken, mens de var børn.

Om Karls skoletid fortælles forskellige træk i erindringer fra samtiden. Kun én gang blev han truet med at blive smidt ud af skolen, men da havde han også puttet en kålstok i rektors høje hat⁷. Ellers synes han at have været en skikkelig elev og samvittighedsfuld med sine lektier uden dog at være nogen læsehest, og han var slet ingen duksenatur. Derimod var han ivrig deltager i kammeraternes friluftsliv, og han gik heller ikke af vejen for de drengeslagsmål, som dengang ofte udkæmpedes imellem latinskolens og borgerskolernes elever. Til et sådant håndgemæng mødte han en dag med en fiskestang med snor, der endte i en knude med reb, som han mente måtte være velegnet til at tugte fjenden med. Han havde ikke gjort sig det klart, at han i en sådan drengenkamp slet ikke kunne komme til at bruge apparatet. »Nå, han blev jo heller ikke professor i krigskunst«, tilføjer fortælleren, gartner Carl Thomsen⁸.

I de sidste år af skoletiden foretog Karl Verner ofte udflugter lørdag eftermiddag sammen med flere kammerater til »Salonen« i Riis Skov eller til »Danielsen på Frederikshøj« for at spille kegler. Spillet drejede sig om, »hvem der skulle betale den hvidtøl til 4 skilling, som var indsatsen«. En billig forlystelse. Forresten fortæller memoirernes forfatter, den senere distriktslæge Th. Knudsen, Herning, at »Danielsens kugler var mere aflange end runde og kaldtes derfor »hundehovederne«, medens »Salonens« keglebane var udmærket«⁹.

Distriktslæge Knudsen, som var Verners klassekammerat, mener, at »han var det bedste hoved af os alle, men præsterede ikke noget udmærket og havde lutter mg.er til eksamen. Skønt jeg fik mere end han, betragtede jeg mig dog som langt underlegen«. Man har altså nok været klar over hans begavelse allerede i skolen, også enkelte af lærerne, især geografen Edv. Erslev, som senere hen fulgte Verner med den største interesse og støttede ham på forskellig måde.

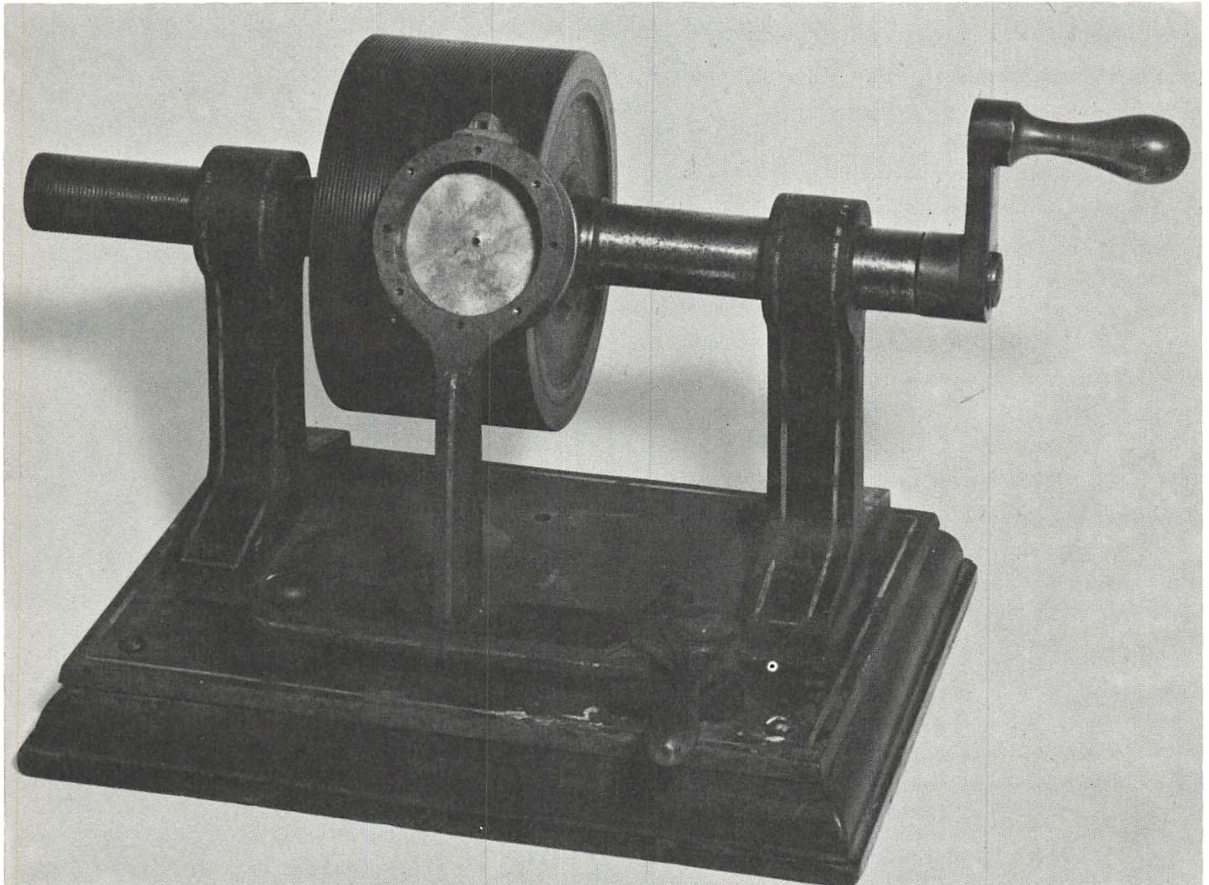
Hans bedste fag var naturligvis sprogene, men han havde også anlæg for matematik, som han vedblev at dyrke livet igennem. Der findes blandt brevene til Karl Verner i Det kgl. Bibliotek også en del breve fra den senere overlærer Mylord ved Katedralskolen i Århus, der egentlig er indgående betænkninger over matematiske problemer, som Verner har forelagt ham⁴.

Disse matematiske talenter kom Verner til gode i forbindelse med de mekaniske opfindelser, han også tumlede med. En art primitiv fonograf (som nu findes i »Den gamle By«), et apparat til at gengive og måle sproglyd med¹⁰; men han var også levende interesseret i sine brødres eksperimenter til forbedring af maskiner i fabrikken. De to brødre, som overtog virksomheden i Århus, opnåede patent på en sådan opfindelse

og fik i 1881 »10 års eneret til overalt i Danmark at forfærdige den af dem angivne assortiments-maskine til kartning af uld og andre trevle-stoffer«¹¹.

Et morsomt eksempel på Karl Verners spekulationer over praktiske problemer i forbindelser med opfindelser har man i et brev fra 1874 til en af brødrene⁴. Han havde da foretaget en jernbanerejse og var kommen til at gruble over kontrollen med togene og muligheden af at konstatere, hvor det enkelte tog befandt sig på banestrækningen på et hvilket som helst tidspunkt. Pudsigt er hans udgangspunkt: han fortæller om fhv. »gæstgiver Fr. Larsen, Århus, ejeren af Hotel Royal, at han fornylig på en rejse fra Hamborg kom til Flensborg; toget, som var et iltog, skulle kun holde 2 minutter, men Fr. Larsen, som havde indbudt de rejsende i kupeen til at drikke champagne, tilbød konduktørerne og de øvrige togembedsmænd 2 rdlr. hver, såfremt de lod toget holde 6 minutter, og det gik de ind på...«. Det var naturligvis ganske utilladeligt, og nu udvikler Verner en sindrig plan, som skulle gøre det muligt at følge toget på dets fart og konstatere, hvor og hvorlænge det holdt. Opfindelsen, der er detaljeret beskrevet og illustreret med tegninger, overlodes broderen til praktisk udnyttelse. Verner mente, at der måske nok kunne tjenes penge på den.

Fonograf fremstillet af mekaniker R. Nielsen, Århus, efter anvisning af Karl Verner. »Den gamle By«.

Da Karl Verner i oktober 1872 var kommet tilbage fra Rusland, hvor han havde opholdt sig et årstid, blev han af familien, overlærer Erslev og andre stærkt presset til at tage eksamen, og trods store betænkeligheder og ligefrem rædsel for prøvens udfald gjorde han endelig alvor af det og fik magisterkonferens i slavisk filologi i 1873.

Efter eksamen opholdt han sig, tildels på grund af svagelighed, i Århus indtil 1875. Han syslede i disse år flittigt med sin sprogvidenskab, men rigtignok under vanskelige forhold, fordi han manglede bøger – af større biblioteker havde Århus dengang kun Katedralskolens bibliotek og det dermed forenede Stiftsbibliotek, som imidlertid ikke kunne være ham til nogen hjælp på det meget specielle sproglige område, hans studier beskæftigede sig med; han havde heller ingen ligesindede at drøfte problemerne med, en arbejdsform som Verner ellers fortrinsvis dyrkede. »Du kan tro«, skrev han til vennen Julius Hoffory, en fremragende fonetiker og ligeledes student fra Århus, »at jeg arbejder under meget trykkende omstændigheder, få eller ingen hjælpemidler, dårlig studerekammer (eller rettere slet intet), ingen levende sjæl med hvem jeg mundtligt kan udveksle anskuelser«⁴.

Dertil kom, at denne tilværelse for hans borgerlige familie kunne se ud som lediggang, der naturligvis ikke passede den virksomme fader, som ønskede, at sønnen skulle gøre en karriere eller i det mindste forsørge sig selv. Verner overvejede da også en ansættelse ved statsbanerne, hvis hovedkontor dengang var i Århus, eller en plads som huslærer. Men han veg stadig tilbage, fordi han meget godt følte, at hans evner så afgjort henviste ham til videnskaben, endda en sådan huslærerplads var meget »tiltrækkende for den, der nu i over et år har været henvist til at kukkelure i en provinsby, medens »folk«, der ikke kender noget til videnskabelig syssel, mener og i krogene hvisker om, at jeg er en drivende døgenicht, der ikke vil bestille noget«⁴.

Den store samvittighedsfuldhed, som prægede Karl Verner livet igennem, har gjort ham disse Århus-år ret ubehagelige; men modtog han uforstandige bebrejdelser, afviste han dem skarpt uden i øvrigt at nedlade sig til en forklaring eller et egentlig forsvar. Således har en broder og en fælles ven åbenbart i et brev lidt nærgående spurgt om hans fremtidsplaner, og om han var gal, siden han således vedblev at vegetere i Århus. Verner svarer blandt andet: »Om mine fremtidsplaner: Når jeg har tilendebragt dette brev, agter jeg, som jeg plejer van om lørdag aften, at gå hen til Weinschenck (et konditori) for at drikke 2 bajere og studere Bjørnbaks avis. Efter en i denne tid noget urolig nat vil jeg i morgen som sædvanlig stå op klokken 9 og efter sædvane begive mig til Gustav (den ældste broder) for at spise øllebrød; dette er Søren Frichs kur, og både Gustav og jeg finder den såre god. Iovermorgen agter jeg at gøre ligeså og således fremdeles indtil videre. Her har du et stykke fremtidspersonalhistorie. Hvad fremtiden videre bærer i sit skød, tør jeg, for så vidt jeg ved besked derom, ikke meddele dig«.

Om vennen Peers spørgsmål, »om jeg er gal?« skriver han: »Et overordentlig delikat spørgsmål. Jeg har kun én gang i mit liv fået et spørgs-

mål, der i delikatesse kunne måle sig med dette. Det var såmænd til musikalsk aftenunderholdning i Vennelyst for adskillige år siden; jeg kom til at sidde ved siden af kaptajn Svane; han spurgte mig om mine studier og sagde da pludselig: »Sig mig engang, er De et godt ho'de?« Jeg rødmede som en jomfru, der lige er blevet jomfru, lettede på skuldrene og sagde: »Det ved jeg ikke; i alle tilfælde er jeg det ikke i så høj grad som De«. Nu har jeg glemt, hvorledes man skal rødme, men alligevel letter jeg på skuldrene og svarer Peer det selv samme«.

Til belysning af Verners godmodighed kan slutningen af brevet anføres. Han skriver her: »Jeg håber, at du forstår tonen i dette brev (ø: ikke misforstår den)«⁴.

Men skønt Verner i datidens Århus befandt sig i »en videnskabelig udørken«, følte han sig stærkt knyttet til byen og familien. I brevene gør han med lune rede for forlovelser i omgangskredsen.

I et brev fra 1874 hedder det, at »2 af smækbrødrene (det må være to omgangsvener) har forlovet sig, nemlig Otto Meyer til Mariemølle og Frederik Sørensen på Mejlgade, med to søstre, døtre af gartner Jensen, tidligere Sindssygehospitalet, nu Skovdal...«Selvfølgelig har vi haft en hel del sjov med d'herrer, mens de endnu gik på frierben; thi hvor meget de end gjorde sig umage for at skjule det, lykkedes det dog ikke. Under denne deres gøren haneben skrev jeg indlagte vise...« (som desværre ikke er bevaret).

Derimod er en anden af Verners viser bevaret, nemlig fra 1868, da han i København deltog i et sold, som Århus-studerne afholdt. Den har følgende lidt besværlige titel:

ÅRHUS

Ny vise af

P. Blesbjerg

troubadour og åleskindsfabrikant

ledsaget af lærde noter og randbemærkninger

ved

Pompilius Mikkelsen

philologus og kvabjyde

Mel. At slyngler hæves til ærens top

Der ligger en stad ved Kattegats bugt
blandt vuggende vover og gyngende agre,
der nød vi vor første kundskabsfrugt,
der svandt vore barndomsdage fagre.

Lad tanken få vinge,
lad mindet sig svinge,
til gamle Århus en hilsen den bringe
:/: fra vort kalas :/:

Der hviler Parsberg, den rad som stak
til måls efter Tycho von Brahes snude.
Der var det, at Drakenberg han drak
syv snese vintre, til potten var ude.

Der Rømers Ole
i Børups skole

af Thura fik børstet sin peblingekjole,
 :/: når han spilled' klink. :/:
 Nu findes der ungmøer rene som sne
 med sundheds roser og dydens mærke;
 de fostres med tvebak, kaffe og the
 altmedens de sidder med nålen og lirke
 bag uskyldsgardiner
 – men elskovsmaskiner
 såvelsom tyske barbarers trichiner
 :/: ej findes der. :/:
 Ja, sig mig brødre, hvor findes vel
 en kvinde mere bly og anstændig,
 som bedre kan ildne den koldeste sjæl
 og gøre manden vild og lebendig.
 Når bøgene bruse,
 og vindene suse
 hun sværmer i skov med hårnold og bruse
 :/: og allenfalskærm. :/:
 Og nu hende, mutter, du glemmer ej,
 hun sender dig dog så jævnlige instrukser,
 og tankerne flagre herover til dig,
 imedens hun flikker på dine bukser.
 Ja, hun må ase
 og stege og brase,
 forplante den ægte jydsk race
 :/: til husbehov. :/:
 Jeg glemte jo næsten papa, Gudsød.
 Fra morgen til aften han sveder bag disken;
 han hænger i for vort daglige brød,
 imedens han priser rosinen og svedsken.
 Men skal man stemme
 han hænger ej hjemme
 for friheds og ligheds sag at fremme
 :/: han vælger »mørk« :/:
 Og når han så efter dagens gåpå
 sig hviler ud efter slid og malicer,
 han klapper sin mutter og pusler den små
 og stopper sin pibe og læser aviser.
 Når vægteren klukker,
 så lyset han slukker.
 Snart Morfeus i døs og dvaskhed ham vugger,
 :/: han snorker væk :/:
 Men lad dem kun snorke i barndommens hjem,
 vi holder ej rast, men synger og solder,
 i nattens stilhed vi tryller frem
 de magiske minder af dampende boller.
 Lad timerne svinde,
 tilsammen vi binde
 en krans af forglemmigej og kærmindel
 :/: ved Bacchi hjælp :/:
 Jeg er kun en sølle poeticus,
 men det er jo flere end jeg desuden,
 jeg synger begejstret i elskovsrus
 og gerne til pris for puncheguden,
 og har du en flamme,
 så drik med det samme!
 Geduld, hun bliver nok din madamme
 :/: om ej i år. :/:⁴

Sprogforskeren Karl Verner (1846–96).

De lærde noter og randbemærkninger noterer: at sætte Thura samtidig med Ole Rømer betragtes som licentia poetica. Med hensyn til de tre mærkelige ord i fjerde vers: hårknold, bruse og allenfalsskærm forklarer han dem »fabrikeret af Selmer«, den ikke altid heldige sprogrenser H. P. Selmer, der netop var aktuell i disse år. De tilsvarende originale fremmedord var: chignon (hårknold), crinoline (bruse) og en-tout-cas (allenfalsskærm). Det bør vist også noteres, at Mandrup Parsberg, som under en duel med Tycho Brahe, mens de begge var studenter i Rostock spolerede Tychos næse, ligger begravet i Domkirken i Århus. Hvad elskovsmaskiner og de tyske barbarers trichiner er for noget, forbliver en hemmelighed.

Man tør næppe kalde Verner en stor poet, men han har dog haft blik for det snurrige, ligesom det er umiskendeligt, at han føler sig knyttet til Århus. Det vedblev han med livet igennem: i de år han var bibliotekar i Halle, følger han stadig med i forholdene hjemme gennem »Århus avis«, det vil sige Aarhus Stiftstidende, som han en tid holdt sammen med to skræddersvende. Han indrettede også sin levevis så vidt muligt efter dansk skik: fik dansk rugbrød og forskrev »Anchioviser fra Sejersø i Århus. De er virkelig ganske udmærkede, og man kan næsten ikke holde op at spise, når man først har begyndt«. Da et par af brødrene skal besøge ham i Halle, beder han dem om at »tage med 6 ruller skrå af Møllers udvalg; fremdeles 2 par underbukser og 1 uldtrøje... Kan I skaffe mig de sidste 2 kvartaler af »Punch«, så jeg det gerne; jeg agter at abonnere for at forfriske sindet og følge med i politikken«⁴.

Da han fra januar 1883 var blevet docent, senere professor ved Københavns Universitet, står han stadig i brevveksling med brødrene i Århus, aflægger naturligvis også besøg og synes at have haft en forkærlighed for Olufsmarkedet, som helst skal falde sammen med hans Århus-ophold.

I København købte han sammen med sin ven, den senere professor i filosofi Cl. Wilkens, en lille villa på Frederiksberg, hvor han indrettede en tarvelig ungarlejlighed, et hjem, »hvor alt var beregnet på arbejde, men hvor ethvert spor af den slags hygge, som en hustru kan fremkalde, fuldstændig var bandlyst«. Verner var en forstokket ungarl og spøjte ofte håndfast med ægteskabet, som f.eks. i følgende bemærkninger i et brev til en af de gifte brødre: »Er der nogen, der er pedanter og vanedyr, så er det ikke os lige glade ungarle, men de herrer ægtemænd; ægteskabet er kun moderne, koncessioneret kæleskab; den gamle nordiske kraft holdes alene i live hos ungarlene. Hils din kløpind på det venligste. Din hengivne bro'r Karl«. Men en særting blev den gode Verner rigtignok. »Han var en ualmindelig god og trofast kammerat«, skriver distriktslæge Knudsen, men da Wilkens giftede sig, og Verner blev helt alene, »blev han endnu mere sær, end han allerede var«.

En borgerlig bohème var han – ved siden af at han var en begavet dyrker af sin videnskab med et friskt blik for problemerne og mange originale synspunkter på tværs af traditionerne. Men hans store selvkritik og en vis ulyst til »handling« bevirkede, at hans videnskabelige produktion blev meget ringe af omfang. I samtaler med andre filologer

foldede han sig derimod ud med usædvanlig frodighed og kunne fremkomme med betydningsfulde sproglige iagttagelser; og hans breve til fagfæller svulmede op til hele afhandlinger. Nogle år efter hans død i 1896 udgav Selskabet for germansk Filologi derfor disse »afhandlinger og breve« med en udførlig biografi af M. Vibæk, og dette værk (udkommet 1903) er det anseligste minde, vi har om denne mærkelige mand.

¹ Om »Verners lov« har professor Albertsen skrevet en kronik i Aarhus Stiftstidende 21.4.1974. ² A.St.3.6.1846. ³ A.St. 12.11.1855. ⁴ Breve til og fra Karl Verner opbevares i Det kgl.Bibliotek: Ny kgl.Samling 4° 3041. ⁵ A.St. 25.2.1863. ⁶ Brev til en broder 1.11.1872. ⁷ Marius Vibæk i udgaven af Karl Verners Afhandlinger og Breve, 1903. ⁸ A.St. 7.2.1932. ⁹ Arosia, 1933, s. 12. ¹⁰ Den gamle Bys årbog 1946. ¹¹ A.St. 7.3.1881.

„Min søn Julius”

Århus har i tidernes løb haft adskillige malere, som gjorde sig hæderligt bemærket. Julius Petersen (1851–1911) var måske ikke en af de største, men talent havde han, og havde omstændighederne givet ham mulighed for at pleje det, i stedet for at økonomiske vanskeligheder (og vel også lidt for megen glæde over våde varer) fristede ham til at misbruge det, havde hans navn nok haft en vis klang også i dag.

Julius Petersen var født i Århus som søn af billedskærer August Petersen, og i sine erindringer »Klunketid og krigsår« (1968) fortæller Victor Jensen, at Julius Petersen som regel kaldtes »min søn Julius«. »Dette tilnavn«, fortæller han videre, »stammede fra, at hans fader, der var billedhugger, men på grund af druk aldrig blev til noget, altid sagde: »Min søn Julius skal nok blive kunstner«¹.

Victor Jensen er undertiden for hastig og for kategorisk i sine domme. Det er da nok muligt, at August Petersen har haft utilfredsstillede kunstnerdrømme og derfor har set hen til sønnens muligheder, men det er ganske uretfærdigt at påstå, at August Petersen aldrig blev til noget: han var udlært som snedker og udviklede sig senere til en ferm billedskærer, hvis arbejder havde »en så stor smag i kompositionerne og dygtighed i udførelsen, som det er yderst sjældent at finde i provinserne«². Han lavede »galionsfigurer og navneskilte til skibe« og modellerede ornamenter i alle stilarter og støbte dem i cement og gips, ligesom han var lærer i modellering i Teknisk Skole³.

Endelig drev han i næsten 20 år en »snitteskole« (husflidsskole), hvis elever arbejder hvert år blev udstillet, og i 1878 sendte han dette års arbejder samt en del af sine egne til Verdensudstillingen i Paris, hvor de også blev prisbelønnet. Allerede 1876 havde August Petersen i øvrigt fået sine arbejder prisbelønnet på den jyske industriudstilling i Århus. Da han døde i 1885, begravdes han »under talrig deltagelse... og de militære musikkorps ledsagede salmesangen og udførte en smuk sørgemarch, medens liget førtes til graven«⁴. En sådan begravelse får en drukkenbolt, der aldrig blev til noget, ikke.

Men »min søn Julius« skulle altså være kunstner. Han udviklede sig også programmæssigt i begyndelsen: blev 1871 dimitteret til Kunstakademiet af perspektiv-eksperten Chr. V. Nielsen og var elev på akademiet til 1874, men fik altså ikke afgang. Derefter arbejdede han nogle år i København som »dekorbilledhugger«, bl. a. under N. Fristrup ved udsmykningen af Det kgl. Teater⁵; men 1877 er han atter i Århus og synes i begyndelsen at have levet af tilfældigt arbejde, således optræder

han som teatermaler og laver dekorationer til et lokalt stykke »En søndag i Vennelyst«⁶; og han maler »tribunens baggrund« i Kystpavillon⁷, ligesom Illustreret Tidende bringer en tegning af ham, der viser »Ryumbanens station i Århus«⁸, det vil sige Østbanegården.

Det har dog nok været lidt småt med udkommet, for i begyndelsen af 1880erne averterer han et par år som forsikringsagent⁹. Han fortsætter dog også teatermaleriet, så snart lejlighed gives. Det havde ikke været uden interesse, hvis man kunne finde frem til hans dekorationer til et stykke, som var lokaliseret til Århus, og hvortil Julius Petersen havde malet følgende dekorationer: 1) parti fra Ferdinandspladsen; 2) parti af Sct. Clemens Torv; 3) taget af et nyopført hus med udsigt over Århus; 4) parti af Fiskerbroen i måneskin; 5) parti af Børsen og havnen¹⁰.

Julius Petersen var også medvirkende ved omskabelsen af Vennelyst til en ramme om en »romersk fest«¹¹ og det endnu mere halsbrækkende projekt: forsøg på at få Mølleengen og Fiskerhuset til at ligne »la bella Italia«¹² (se s. 29ff). Men trods disse og andre »teatraliske« arbejder var det stadig landskabsmaleriet, som havde Julius Petersens hjerte, og som bedst udløste hans evner. I 1890 malede han et billede med motiv fra »landevejen, der fører gennem Vejlbj forbi kirken«. Maleriet købtes af beboerne i Vejlbj og skænkedes til reservelæge Chr. Helweg »som erindring om den tid han havde været ved Jydske Asyl«¹³.

I 1892 udstiller Julius Petersen i Skanderborg, ligesom han i Århus Museum udstiller motiver fra Riis Skov og Marselisborg Skov, og op gennem årene har han stadig billeder udstillet hos byens boghandlere. Efterhånden som produktionen voksede – man må nok desværre tale om overproduktion – kom han ind på at sælge malerierne ved auktion; så kom han da i reglen af med dem – eller dog de fleste – og penge skulle skaffes. Men priserne var små: auktion over 20 malerier gav 800 kr., altså gennemsnitlig 40 kr. pr. billede¹⁴. Det må dog erindres, at kronens værdi dengang var så langt større end i vore dage.

Undertiden specificerer avisen en del af de malerier, som stilles til auktion, og i reglen omtales motiverne på de billeder, som udstilles hos boghandlerne. Det er derfor muligt at opstille en fortegnelse over en del af Julius Petersens billeder med Århus-motiver – men kun en del:

Vej til skovridergården med denne i baggrunden, Skovvej i Marselisborg Skov, Skovkløft i Riis Skov, Motiv fra åen bag Moesgård Skovmølle, Promenadekafeen, Solnedgang og Efterår begge fra Riis Skov, Udsigt fra Riis Skov ind over byen, Riis Skov med udsigt over Bugten, Riis Skov i tåget vejr, Vinterlandskab, Fra kløften i Riis Skov med udsigt over havet, Udkanten af Marselisborg Skov med udsigt henimod den såkaldte Skiddens Pøt, Snebillede fra Silistria, Moesgård å ved forårstid, Risskov Badehotel, Stranden med badehusene ved Risskov Badehotel, Moesgård strand med udsigt over Bugten til Århus, Donbækhusene, Dammen, der er dannet ved Marselisborg Kostskole, Sommereftermiddag, motiv fra villa-kvarteret ved Tårnhøj, Marselisborg slot i sne, Bækken mellem Pouls Mølle og Thors Mølle, Dammen ved Pouls Mølle, Skovfogedboligen i Marselisborg Skov, Aftenstemning ved Silistria, Interiør fra Marselisborggården med en ko og en

Maleren Julius Petersen (1851–1911).

Den gamle borgmestergård på hjørnet af Lille Torv og Immervad. Maleri af Julius Petersen fra 1908.

gammel røgte, Udsigt fra Årslev mod Brabrand sø, Thors Mølle, Staldinteriør fra Åby, Parti fra Moesgård å, Mejlgedes sognefoged, politibetjent Kyed, flere billeder fra »Landsudstillingen«, Optrækkende vej, Motiv fra Friheden, Det gamle skouløberhus, hvor århusianerne drak deres kaffe, inden Pavillonon kom, Den gamle Marselisborggård.

Hvor er nu alle disse billeder? Et enkelt findes i Århus Kunstmuseum, nogle stykker i Den gamle By, men langt den største part – og de her nævnte er jo kun en lille del af Julius Petersens flid – må være spredt ud over – først og fremmest byen, men en del kan dog også være havnet længere borte, dels havde Julius Petersen flere gange udstillet på Charlottenborg, og som nævnt havde han en udstilling i Skanderborg; men han malede også en tid i Silkeborgegnen, og der findes et billede af ham fra »Fruens Bøge«¹⁵, så han har været kendt ud over Århus.

Selv var han meget interesseret i kunststillinger og gjorde et stort arbejde for at skabe en permanent kunstudstilling i Århus. Det første fremstod i 1896: Den første november dette år bød Aarhus Stiftstidende forsøget velkommen: »Århus har nu fået sin permanente kunstudstilling og denne kombination af københavnernes Stockholmske og Kleiss'ske

etablissemeter har fået domicil i Fredensgade 22 i methodistmenighedens gamle lokale«.

Straks på den første udstilling trak det op til skandale, som dog synes kvalt i fødselen: »Harald Slott-Møllers bekendte og meget omdebatterede billede »Adam og Eva« har været udstillet, men er vistnok allerede efter kunstnerens motiverede skøn fjernet eller henbragt til et særlokale, da figurerne optræden (med hensyn til manglende påklædning m.m.) stod i skrigende modsætning til den ublide årstid, under hvilken det ganske Århus nu sukker i snue«.

Mere kom der ikke ud af den sensation. Der var dog også sensation – men en ganske anden slags sensation – i et andet af Slott-Møllers malerier, nemlig »Fra fattiglægens venteværelse«. Dets pågående realisme, som udpenslede elendigheden, var dengang noget nyt, som vakte til eftertanke.

Udstillingen omfattede i øvrigt billeder af bl.a. Godfred Christensen, Henrik Jespersen, Kabell, N. V. Dorph, Viggo Pedersen, Ths. Niss, N. P. Mols og naturligvis de tre lokale malere: A. Fritz, Milton-Jensen og Julius Petersen. Den sidste var manden for hele arrangementet, og han var fortrøstningsfuld med hensyn til fremtiden, lovede hyppig afveksling med nye ophængninger – og entreen var billig: 25 øre.

Allerede 3. november kunne det meddeles, at et af de udstillede malerier var solgt, og samtidig stilledes i udsigt, at udstillingen snart ville modtage »en del billede af afdøde professor Aagaard«.

Julius Petersen søgte at konsolidere foretagendet. Gennem sine forbindelser med kunstnerkredse i København »sikrede han sig både et rigt udvalg af den moderne kunsts arbejder og samtidig en censur, så udskuddet af hovedstadens kunst undgås«¹⁶. Og i begyndelsen af 1897 kunne avisen melde om godt salg: »to sommerlige billeder af P. Mønsted var solgt for 150 kr. pr. styk, et efterårsbillede fra Varna af Fritz for 200 kr. Og Milton-Jensens store jyske landskab var solgt til Håndværkerforeningen i Århus for 200 kr., i alt ca. 1000 kr. på 14 dage. Det er med glæde, vi ved ovennævnte salg kunne konstatere, at der dog her i Århus findes *nogle*, som have vilje til at støtte vore hjemlige kunstnere«¹⁷.

Men modgangen meldte sig hurtigt: i slutningen af måneden åbnede J. M. Bredsdorff og Frode Eskesen i Polyhymnias sal, som Julius Petersen ellers så småt havde fået lovning på, en stor ambulant maleriudstilling med fine navne som L. Frølich, P. S. Krøyer, P. C. Skovgaard, Joakim Skovgaard og Niels Skovgaard¹⁸. Det var direkte konkurrence over for »den permanente«, og Julius Petersen forvandt aldrig helt denne modgang.

Men han kæmpede tappert videre: i maj havde udstillingen billeder af bl. a. Harald Foss, G. Vermehren, Zacho, Schiøtz-Jensen, Chr. Blache, E. Krause, C. v. Schmidt-Phiseldeck, Paul Fischer, Agersnap og naturligvis igen de tre lokale kunstnere: Fritz, Milton-Jensen og Julius Petersen, som løbende udstillede deres billeder i »den permanente«.

Interessen søgtes undertiden stimuleret gennem hjertesuk i avisen – Julius Petersen havde altid en velvillig presse – som dette: »Mangler

*Harald Slott-Møller: I fattiglægens
forværelse.*

vort publikum kunstsans? Dette spørgsmål må man uvilkårlig gøre sig, når man ser, at den permanente kunstudstilling uge efter uge står tom, uagtet den tæller halvhundrede gode billeder af vort lands bedste og mest anerkendte kunstnere. Var der blot et ringe besøg på udstillingen, kunde de små udgifter, der ere forbundne med den, dækkes, men som det nu går, er der al sandsynlighed for, at den må lukkes i nær fremtid. Forinden dette sker, vil vi dog endnu engang rette en opfordring til publikum...«¹⁹.

Det lyder jo altsammen jammerligt nok, men avisen undlader dog heller ikke at fremhæve de få lyspunkter: »Den permanente kunstudstilling havde sidste søndag et usædvanligt stort besøg...og ingen gik fortrydelig derfra«²⁰. Det, som trak, var vistnok Agersnaps fire billeder på udstillingen – Agersnap havde nemlig lige fået Akademiets guldmedalje²¹, og så var han jo straks mere interessant. Det gav også ekstra besøg, da August Hærning udstillede et »genrebillede, et interiør fra et bekendt hjem her i byen, hvor herren og fruén sidder ved vinduet fordybede i et eller andet brædtspil. Ligheden med personerne er god og detaljerne i interiøret af megen effekt«²².

Ikke sandt: det billede måtte hele byen se.

Julius Petersen havde også planer om at rejse til Hamborg for at finde nye billeder frem, »dog ikke for at skabe konkurrence til de danske kunstnere, men for at give publikum lejlighed til at se forskellen på

udenlandsk impressionismes typiske malemåde og de egenskaber, som særlig karakteriserer den danske kunst«²³. Som alt i verden går op og ned således også »den permanente«. Avisen konstaterer, at der for tiden er udstillet 60 malerier, og at deres katalogpris tilsammen er 11.000 kr. »Som man ser, er det ikke godtkøbskram, hr. Julius Petersen har samlet i den permanente«²⁴. En tid senere understreges det også, at der har været talrigt besøg. »Det synes som om publikum omsider har fået øje for den fine lille udstilling af moderne kunst; også salget går det ret livligt med, idet der i ugens løb er solgt fire billeder«²⁵.

Men kun en måned senere spørges igen: »Er der ingen kunstinteresse i Århus?« Og avisen fortsætter: »Vi deler hr. Julius Petersens skamfuldhed over, at Århus ikke har blot en så stor kreds af kunstinteresserede mennesker, som der skal til for at opretholde den permanente«²⁶.

Undertiden har Julius Petersen personlige indlæg i avisen for at gøre opmærksom på sit kælebarn, således da han havde læst om »en kunst-udstilling med tombola« i Odense: »Det gik op for mig, at jeg burde tage initiativet for om muligt at skabe noget lignende her...jeg tror ved stadig at arbejde for sagen og ved pressens velvillige bistand, det omsider skal gå op for Jyllands hovedstads beboere, at der er noget, som hedder kunst, som man må støtte og respektere og aldrig negligere«²⁷.

Om planen med tombola blev realiseret melder avisen intet om, så det er den jo nok ikke; derimod forsøgte Julius Petersen i oktober 1898 at få dannet en støtte-forening, en ny kunstforening, hvis medlemmer for et årligt kontingent af 2 kr. skulle have gratis adgang (familiekort) til udstillingen, »lykkes det, vil udstillingen flytte til bedre lokaler«²⁸.

Det må nok i nogen grad være lykkedes for Julius Petersen, dog ikke at få et bedre lokale til udstillingen, men at få startet en eller anden form for støtte-forening, for i et interview i december 1898 siger han, at »nu er da udstillingen sikret et år til«²⁹. Han kom desuden i julen 1898 i kontakt med maleren Soya-Jensen, der var formand for »Kunstnerforeningen af 18. november« og nu ikke blot selv udstillede på »den permanente«, men også hvervede andre kunstnere³⁰, og første halvår 1899 synes at være gået tåleligt; men derefter ebber det ud, og den sidste udstilling synes at have fundet sted i februar 1900. I august efterlyser en indsender den permanente kunstudstilling³¹, og Julius Petersen svarer, at han søger efter et nyt udstillingslokale. Men i september må han indrømme, at han »trods gentagne averteringer« ikke har fået »et tidssvarende lokale«, hvorfor han vil »søge om tilladelse til at benytte et af lokalerne i museet«³².

Denne tilladelse synes han aldrig at have fået, og dermed var »den permanente« endelig afgået ved døden.

Men Julius Petersen dukkede op endnu engang i forbindelse med en permanent kunstudstilling i Århus: den 23. september 1909 rykkede maleren Hilmar Riberholt, som dengang boede i Århus, en notits ind i Aarhus Stiftstidende, hvori han foreslog, at en af Landsudstillingens bygninger skulle flyttes for eksempel til pladsen ved hovedbanegården og her benyttes som permanent kunstudstillingsbygning³³.

Maleren Vilh. P. Jensen gik 26. september imod denne plan, idet »hver enkelt af de mere »fremskudte« (af byens malere) er så bange for at miste noget af deres værdighed (har de mon dårlig råd?), at de ikke vil være bekendt at udstille sammen«.

Det var en giftig herre, og han blev da også tilbagevist af en hr. X, der gjorde opmærksom på, at Julius Petersen, »der alt tidligere har haft en permanent udstilling her i byen...har henvendt sig til forskellige kunstinteresserede, der ligesom professor Rosen (Landsudstillingens arkitekt) var begejstret for planen«. Julius Petersen har ligeledes henvendt sig til borgmesteren og flere byrådsmedlemmer, der har anmodet ham om at indsende et andragende til byrådet...

Vilh. P. Jensen havde kun hån til svar: »At hr. Julius Petersen ved et lignende forsøg tidligere er styrtet i vandet med sin flyvemaskine, forhindrer ikke denne dristige og bekendte aviatiker til mellem linierne at lade hr. X gøre publikum bekendt med, at han er villig til at gøre et nyt forsøg (mod behørig entré?). Mit barometer står imidlertid på storm; om det viser rigtigt, vil fremtiden vide«.

Nå, Julius Petersen kom dog ikke i luften denne gang. Planen om flytning af en af Landsudstillingens bygninger til et sted i byen for at benyttes til en permanent kunstudstilling blev ikke til noget. Og for Julius Petersens skyld skal man vist ikke beklage det. Han havde på dette tidspunkt næppe haft kræfter til at føre udstillingen igennem. Men havde han levet, ville han have glædet sig over Høeg-Hansens kunstbygning på Bispetofte, der åbnede i 1917 – og han ville med lethed have kunnet levere 5–6 malerier til hver ophængning.

Men lad os afslutte Julius Petersens levnedssaga. Det eneste »borgerlige« erhverv, han fik, var lærergerningen ved Teknisk Skole, hvor han 1885 efterfulgte faderen som lærer i modellering, ligesom han blev lærer i frihåndstegning. Da han i 1910 fejrede 25 års jubilæum, overrakte en deputation af skolens lærere ham et sølvbæger med inskription, og »som gave fra skolens bestyrelse og lærerpersonalet indeholdt bægeret en sum i guld«.

En god kunde fik Julius Petersen i prins Christian (den Tiende), efter at Marselisborg slot var bygget i 1902. En dag, prins Christian og prinsesse Alexandrine gik tur ved Silistria, traf de Julius Petersen malende, og de købte straks billedet³⁴. Senere malede han prinsens lystkutter »Rita« i kuling på bugten, og naturligvis malede han slottet og haven omkring det; mindst seks forskellige billeder købte prinsen, og Julius Petersen undlod ikke at lade meddelelse derom tilflyde pressen.

I 1902 fik han til opgave at dekorere væggene i pavillonen på »Ny Hattenæs« med malerier fra Silkeborg og omegn³⁵. Det betød for en tid en fornyelse af hans motivkreds: nu udstillede han billeder fra Sejs Hede, fra Himmelsbjerg, Svejlbæk og Juul Sø.

Men naturen omkring Århus var og forblev det stadig tilbagevendende mål for hans kunstneriske skaben. Han blev aldrig træt af at tolke sin kærlighed særlig til skovene omkring Århus. Og hyppigere blev hans maleri-auktioner, og stadig mere trevent gik det med salget: »Kun få

købere«, meddele avisen, »og købelysten var ikke stor, men ca. halvdelen af de 22 malerier blev dog solgt«³⁶.

Det lakkede mod slutningen. Victor Jensen likviderer Julius Petersen temmelig brutalt, synes man: »Desværre endte »min søn Julius« som et stakkels subjekt, der til sidst blev skilt fra kone og børn og måtte tage til takke med at sove i 3. klasses ventesal på den gamle banegård. Her fandtes han en morgen død«³⁷.

Avisen siger noget andet: »Død i nat på kommunehospitalet efter en operation«³⁸. Han kan altså ikke være død på banegården, men er muligvis blevet syg der og kørt på hospitalet, hvor man vel ikke opererer en *død* mand.

Julius Petersen får også en meget mere forstående omtale i avisen end Victor Jensens barske konstatering: »Den venlige lille mand med den store hat og malerkassen under armen hørte ligesom med til byens eller dens omegns fysiognomi... Op blandt de største i kunsten nåede Julius Petersen aldrig, skønt han i de unge år flere gange udstillede på Charlottenborg. Og han malte vel også nok – særlig i de senere år, da økonomiske bekymringer tvang ham til hastværksarbejder – en hel del, som ikke kunne stå for en stræng kunstnerisk bedømmelse. Men der var dog blandt hans produktion ofte ting, som var af virkelig værdi, små stilfærdige, malte fortællinger om Århusegnens skønhed...«.

Denne bedømmelse falder godt i tråd med en personlig karakteristik af Julius Petersen i et mindedigt³⁹, skrevet af Emil Rønnow (formodentlig en slægtning: Julius Petersens moder var født Rønnow):

Dit øje brast, din læbe tav,
dit hjerte standsede sit slag,
og aldrig mere skal du se
den mørke nat, den lyse dag.

Og aldrig skal dit øre mer'
fornemme ord af jordisk mund;
din travle hånd er bleven stiv,
dit legem' strakt i dødens blund.

Det frie land, den stille skov,
og skrænten ved den åbne strand,
og solens leg med bøgens blad,
der spejled' sig i åens vand.

Det gule korn, den grønne eng,
den lille blomst ved markens sti,
alt er for evigt lukt for dig,
er kun et stort og tungt »forbi«.

Nu er din malerkasse lukket,
palettens farver tørrer ind,
og hvad du gav med ødsel hånd
er spredt omkring for vejr og vind.

Dog – hvert et lærred taler om,
at var du tit en fugl i bur,
så var du dog en anden, når
du leved' med den fri natur.

I den var du først helt dig selv,
den var din trøst, din bedste ven,
og aldrig var du større end,
når helt til den du gav dig hen.

Nu er din malerkasse lukt,
din travle hånd er bleven stiv,
og dødens kolde finger skrev
det sidste punktum for dit liv.

Særlig vers 6 og 7 giver en smuk og, så vidt det kan bedømmes, en sand karakteristisk af det bedste i Julius Petersen og hans kunst.

¹ Victor Jensen: Klunketid og Krigsår, 1868, s. 83. ² A.St. 20.12.1869. ³ A.St. 22.4.1877. ⁴ A.St. 25.3.1885. ⁵ Weilbachs Kunstnerleksikon II, 1949, s. 563. ⁶ A.St. 18.6.1877. ⁷ A.St. 28.5.1877. ⁸ A.St. 19.11.1877. ⁹ A.St. 15.1.1882 og 3.3.1883. ¹⁰ A.St. 28.12.1882. ¹¹ A.St. 24.6.1883. ¹² A.St. 15.8. og 24.8.1887. ¹³ A.St. 8.8.1890. ¹⁴ A.St. 5.12.1904. ¹⁵ A.St. 11.10.1908. ¹⁶ A.St. 31.12.1896. ¹⁷ A.St. 13.2.1897. ¹⁸ A.St. 6.3.1897. ¹⁹ A.St. 2.5.1897. ²⁰ A.St. 9.5.1893. ²¹ A.St. 13.5.1897. ²² A.St. 4.7.1897. ²³ A.St. 25.7.1897. ²⁴ A.St. 8.8.1897. ²⁵ A.St. 12.9.1897. ²⁶ A.St. 12.12.1897. ²⁷ A.St. 29.5.1898. ²⁸ A.St. 2.10.1898. ²⁹ A.St. 18.12.1898. ³⁰ A.St. 2.1.1899. ³¹ A.St. 11.8.1900. ³² A.St. 20.9.1900. ³³ A.St. 23.9.1909. ³⁴ A.St. 31.7.1904. ³⁵ A.St. 18.9.1902. ³⁶ A.St. 8.10.1910. ³⁷ Victor Jensen: anf. værk, s. 83. ³⁸ A.St. 6.7.1911. ³⁹ A.St. 9.7.1911.

Harboørepræsten

Ældre århusianere vil huske Harboørepræsten Anton M. Jensen, som i sine senere år, indtil han døde i 1941, trippede rundt i Århus gader. Man kunne også træffe ham ude i skovene, verdensfjern eller rettere helt uden for verden. Fysisk og psykisk var han »gået i stykker«, som man siger, efter afskedigelsen som præst i Harboøre i 1901.

Det var i marts 1899, Anton M. Jensen kom til Harboøre som præst¹. Han havde efter sin teologiske embedseksamen aftjent sin værnepligt og sluttede sin soldatertid som løjtnant. Den senere så kendte afholdsigator, redaktør Larsen-Ledet, der besøgte Harboøre dette år, fortæller i sine erindringer, at løjtnanten »slog stadig hælene sammen, så det raslede, og hans kommandørøst fyldte præstegårdens stuer med staccato-lyde, der med usvækket kraft slog tilbage fra væggene som ekko«².

Sjældent har vel en menighed og en præst stået mere uforstående over for hinanden end menigheden i Harboøre-Engbjerg og pastor Anton M. Jensen. Menigheden i Harboøre, der for en stor del bestod af fiskere, var stærkt indremissionsk. Carl Moe (senere formand for Indre Mission) havde tidligere været sognepræst i Harboøre, og hans magt over menigheden havde været og var stadig stor. Der gik ry af hans »brændevinsprædiken«, der virkede så stærkt, at flere af tilhørerne bagefter gik hjem og tømte deres brændevinsflasker i vasken, ja, det fortælles, at en fisker aflivede sin flaske ekstra effektivt ved at skyde den.

Det var også Carl Moe, som efter den store ulykke i 1893, da 26 fiskere druknede, holdt den skarpe ligtale, som vakte forargelse landet over. De københavnske journalister, der var sendt til Harboøre for at referere begivenheden, stod ganske uforstående over for den mørke og tunge indremissionske tankegang, hvor skellet gik knivskarpt mellem »Guds børn«, det vil sige de indremissionske, og »verdens børn«, dvs. alle andre. Man ser det bl. a. i et mindevers i avisen efter drukneulykken i 1893:

I salig glæde de nu sig fryde,
som her i tiden havde Jesus kær;
ej storme mer', ej brådsøer bryde,
men de må evig være Jesus nær.
Men – hvilken rædsel for Gud at møde
når man ej olie på lampen har,
ham ringeagtet, som for os døde,
fortabt i Helved' »brænd«, Gud siger klar.

De københavnske journalisters referat af begravelsen vakte som sagt en storm af forargelse, og biskop Balslev i Ribe gav pastor Moe en mild

*Anton M. Jensen som løjtnant.
Efter foto fra 1890'erne.*

*Harboøre Kirkegård med mindesmærket
over de i 1893 druknede fiskere.
Illustreret Tidende 1896-97 s. 302.*

irettesættelse, som denne lod indrykke i bladene. Det ophidsede naturligvis Indre Mission yderligere, og som professor Lindhardt skriver i »Den danske Kirkes Historie«: »Carl Moes generation bragte »helvedesprædikenen« i forgrunden og kasserede al anden forkyndelse end Indre Missions«³.

Det er klart, at Anton M. Jensen, der ikke tilhørte Indre Mission, måtte komme i et spændt forhold til Harboøre-menigheden. De ældre fiskere, Carl Moes tilhængere, søgte straks den unge præst, som de ville »omvende« og give anvisning på, hvordan han skulle prædike og arbejde. Men pastor Jensen afviste dem venligt: han ville prædike efter sin egen recept.

Han mente i øvrigt, at Harboøre måske kunne trænge til oplysning, og han indrettede derfor et folkebibliotek på præstegårdens loft, hvor især ungdommen kom og gik. Det vakte missionsfolkenes misfornøjelse; og da lynet nogle måneder senere slog ned i præstegården, som brændte sammen med biblioteket, betragtede Indre Mission det som et jærtegn, der viste, hvad Gud mente om »hr. Jensens oplysning«. Pastor Moe takkede i avisen Gud for underet, og Kristeligt Dagblad forkyndte triumferende, at det var »Guds dom«.

Naturligvis svigtede de »hellige« pastor Jensens gudstjenester, men en del af de »vantro« eller dog »uomvendte«, og ikke få unge samt enkelte af de mest moderate missionsfolk fylkedes efterhånden om hans prædikestol. Men så holdt han et foredrag, hvori han kaldte Bibelens og augsburgkonfessionens lære om evig pine i Helvede for »en modbydelig lære«. Det vakte naturligvis stor harme i missionens lejr, og biskop Gøtzsche i Ribe, der selv var missionsmand, meddelte Harboørepræsten

en tilrettevisning, som ministeriet havde tilsluttet sig. Men da Gøtzsche forlangte tilrettevisningen oplæst af pastor Jensen fra prædikestolen, nægtede han det, fordi han »ikke fandt det tilrådeligt at oplæse en skrivelse fra biskoppen, fastholdende de evige helvedespinsler«¹, og heri gav ministeriet ham ret. Pastor Jensen slap altså for ydmygelse, og samtidig følte han sig måske nok som lidt af en sejrherre.

Ganske givet har denne episode medvirket til, at Indre Missions formand, Vilh. Beck, i september 1900 i Annexet til Den Indre Missions Tidende skrev en voldsom artikel: »Hvor meget kan der tåles af en præst i den danske folkekirke?« Heri går han først løs på valgmenighedspræst Brücker, Ågård, og derefter på »løjtnanten på Harboøre, som er ansat som præst der. Man kan sige om Harboørefolkene, hvad man vil, men ingen kan nægte med sandhed, at der er et mægtigt trosliv iblandt dem, som blot trænger til en troende præst, der først og fremmest vil stille sig midt iblandt Herrens venner. Og der har man sat denne løjtnant, som måske har været udmærket til at dressere rekrutter... men hjerte og forstand til at forstå og lede Guds folk dér har han åbenbart intet af...«. Desuden har han jo »i offentlige foredrag udtalt sig så bestemt imod, hvad den danske folkekirke lærer og kræver af sine præster at lære... atter må man spørge, hvor meget der kan tåles af en præst i den danske folkekirke?«

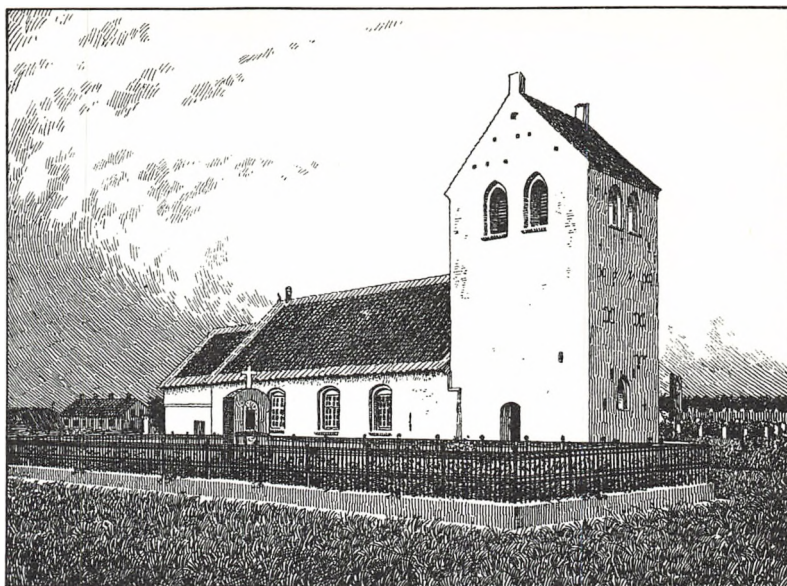
Men Vilh. Beck gik endnu videre i sin artikel: han angreb præster i almindelighed: »Det er jo ingen hemmelighed, at der endnu findes præster, som lever et aldeles uværdigt liv, hvis drukkenskab og utugtige liv er velbekendt, sikkert også af den kirkelige øvrighed, og over for hvem der intet gøres, især dersom vedkommende er i besiddelse af en licentiat- eller doktorgrad«.

Naturligvis måtte ministeriet over for en så almindelig og uspecificeret beskyldning forlange en nærmere erklæring, så meget mere som Vilh. Beck i skyndingen havde haft det uheld at forveksle to præster med samme navn: den ene var lic. theol., men det var den anden, som var fortrukken.

Biskop Rørdam fik da også en erklæring fra Vilh. Beck, men som professor Lindhardt skriver i sin lille bog »Helvedesstrategi«: den »var –ifølge bispem – så løgnagtig, at den ikke kunne accepteres. Beck skrev så en ny, som bispem fandt lige så »uvederhæftig«, og det endte med, at bispem skrev erklæringen, og Beck skrev under«. Og Lindhardt tilføjer: »Indre Missions presse truede med sprængning af folkekirken, om han (Beck) fik den mindste irttesættelse; det fik han dog, men i såre mild form, og kommandørkorset gik han glip af«⁴.

Imidlertid fortsatte Anton M. Jensen sine frimodige udtalelser. Han var næsten blevet populær – måske fordi Indre Mission angreb ham så hårdt – og som reaktion mod biskop Gøtzsches misbilligelse indsendte 500 medlemmer af Harboøre menighed en adresse til ministeriet til fordel for pastor Jensen. Han fik også støtte af pastor Morten Pontoppidan, som i Frit Vidnesbyrd skrev positivt om Anton M. Jensen og bragte et af hans foredrag⁵.

*Harboøre Kirke. Efter Trap:
Danmark. 3. udg. bd. 5 (1904).*

Også andre udtrykte deres sympati for pastor Jensen: Således bragte »Lys over Landet, Ugeblad for frisindede Kristne« den 18. januar 1901, da afskedigelsen endnu ikke var vedtaget, et digt af Anders W. Holm:

Til Harboørepræsten Anton Jensen.

Mens paven holdt dom over troens tanker
og rasled' med himmerigs gyldne nøgler,
han brændte hver mand, for hvem kirkens skranker
var blevet et fængsel med bolt og bøjler.
Dog har kætternes sag trods tærende trætter
besejret en pave i al hans vrede;
man kan pine og plage, ja, brænde en kætter,
men intet kan holde sandheden nede.

Men tiderne gik, vi har nye paver,
der trodser mod frihedens lyse lære,
en kortsynet flok, som i blinde raver
og holder kun sandheden slet i ære.
Til evige bål i helvedes nætter
dømmer hver bisp i sin gåserede.
Lad ham tirre og true, frisk mod, du kætter!
thi intet kan holde sandheden nede.

Men i dagbladet København for 14. september havde Anton M. Jensen haft en meget skrap artikel, hvori han kræver, at kirken direkte skulle tage afstand fra helvedesstraffene: »Hvor længe skal det vare, før vi hører et enstemmigt skrig mod denne modbydelige lære«. Ministeriet forlangte derefter sagen for Det kirkelige Råd, som bestod af landets bisper plus en teologisk og en juridisk professor.

Det var ikke nogen let sag for medlemmerne af Det kirkelige Råd at blive enige, og resultatet blev da også en lidt ulden udtalelse, her citeret efter L. Blauenfeldt: Den indre Missions historie: »Vi er enige

om, at den hellige skrift i sine udtalelser om de sidste ting lærer, at de, som på dommens dag står som vor Herres Jesu Kristi modstandere, skal hjemfalde til evig fordømmelse, og at det derfor er i fuld overensstemmelse med den hellige skrift, at den augsburgske bekendelse fastholder læren herom. Men på den anden side er vi også enige om, at denne lære hverken i den hellige skrift eller i vor kirkes bekendelsesskrifter behandles som henhørende til det grundlæggende (fundamentale) i den kristne tro, at man tør stille enhver uden for kirken, som nærer håb om, at til sidst skal alle omvende sig og komme til sandhedens erkendelse. Det er også bekendt, at der i vor lutherske kirkeafdeling har været mænd med godt navn i menigheden, som har ment at kunne støtte et håb om alles frelse ikke alene på tankens grunde, men også på enkelte udsagn i den hellige skrift«⁶.

Hvordan Det kirkelige Råd er nået til dette resultat, beretter professor Lindhardt i bogen om Morten Pontoppidan (*Acta jutlandica* XXV, 2), hvor han side 53–56 i detaljer refererer den spegede diskussion, som strakte sig over adskillige møder, hvor bølgerne ofte gik højt. Vanskeligheden var især biskop Gøtzsche, der var i klemme, fordi han søgte rygdækning over for Indre Mission. Det endte med, at han blev isoleret og ikke underskrev den almindelige udtalelse, mens han ikke kunne have noget at indvende mod den skarpe irettesættelse til pastor Jensen, som derefter vedtoges, fordi han trods den tidligere tildelte næse havde fortsat sin agitation mod kirkens lære i en form, som var »aldeles uforsvarlig for en præst i folkekirken«.

Pastor Jensen var imidlertid uforbederlig. Han fortsatte uanfægtet på samme melodi. I et foredrag »Den ny Reformation« hævdede han, at vi ikke kunne blive stående ved Luthers reformation: »Vi trænger til en kæmpe, der kan sparke alle de dogmer hen i den mulne studerekrog, hvorfra de kom«⁷. Og i et andet foredrag om »et evigt helvede« sagde han: »Der findes ikke et evigt helvede. Noget sådant strider mod troen på Guds kærlighed, og noget sådant har ikke hjemme i Bibelen«¹.

Disse unitariske anskuelser, som han åbent bekendte sig til, gjorde udslaget. Da pastor Jensen den 30. januar 1901 kom hjem til Harboøre fra et møde i Ålborg, ventede der ham to nyheder: hans hustru havde netop skænket ham den førstefødte, og på hans skrivebord lå brevet fra ministeriet, der meddelte ham afsked som præst i folkekirken.

Han tog i øvrigt sin afsked med stor ro – måske fordi han ikke var klar over konsekvenserne rent menneskeligt – og gjorde resultatet af sin kampagne op i dette billede: »Jeg har i hvert fald slået bunden ud af Indre Missions kanon, så man nu kan se Guds klare himmel igennem den«¹.

Selv om Anton M. Jensen næppe havde så stor andel i dette resultat, som han selv troede – Vilh. Becks død samme år har nok haft større virkning – så var der dog så meget om snakken, at Indre Mission tilsyneladende havde kulmineret og i hvert fald aldrig senere opnåede en så dominerende stilling i dansk kirkeliv som i 1890erne. Ja, man kunne fristes til det tankeeksperiment: sæt sagen mod Anton M. Jensen var

kommet et år senere, da biskop Götzsche og Vilh. Beck var døde, og der var kommet nyt ministerium med J. C. Christensen som kultusminister: under de forhold ville han næppe have fået sin afsked.

Men nu var Anton M. Jensen altså ikke længer præst i den danske folkekirke. I den første tid efter afskeden var han imidlertid genstand for så megen opmærksomhed, ja, hyldest, at han næppe fik tid til at gøre sig fortrolig med sin nye situation.

Den 3. februar 1901, altså få dage efter afskeden, samledes 400 mennesker af menigheden i Harboøre til et møde i badhotellets sal, hvor man enedes om at indsende et andragende til Folketinget med bøn om at støtte menigheden i bestræbelserne for at beholde pastor Jensen, eventuelt som valgmenighedspræst. Der vedtoges også en tillidsadresse til ham, hvori »vi undertegnede beboere i Harboøre og Engbjerg sogne, hvis fulde tilslutning De har haft i stigende grad i den tid, De har været vor sognepræst, må meget beklage det skridt, som kirkens øverste myndighed har taget over for Dem ved at give Dem Deres afsked«¹.

Endvidere valgtes også på mødet en deputation, som skulle forhandle med kirkeministeren. (Den kom tilbage med en række smukke talemåder – men uden resultat).

Den 13. februar 1901 holdtes i Koncertpalæets store sal i København et protestmøde mod læretvungen i folkekirken. Her var pastor Jensen hovedtaler, og hans foredrag hilstes med bragende bifald af den fyldte sal. Mødet sluttede med en resolution, der forlangte præsteløftet afløst af et andet, »der kun forpligtede præsterne til at lære efter deres egen overbevisning om, hvad kristendom er«¹.

Det kom der selvfølgelig intet ud af. Og da Anton M. Jensen kort tid efter fik meddelelse om, at der var bevilget ham en årlig understøttelse på 600 kr., forstod han, at han aldrig mere ville opnå embede i den danske folkekirke.

Måske er følelsen af ensomhed nu rykket ham nærmere ind på livet, og måske er det den, som har inspireret ham til efterfølgende digt:

O, Herre! hør min klage!
 som trækfugl ladt tilbage
 af flokken er min sjæl!
 Som blad på vintergrene
 jeg skælver her alene –
 O, Herre! ved min side dvæl!

I løbet af 1901 begyndte Anton M. Jensen at holde firereligiøse gudstjenester i Århus, og de udviklede sig i 1902 til det unitariske Århus frie Kirkesamfund, hvor han blev fast præst. Formodentlig er de fleste af hans salmer blevet til i disse år: Det første hefte udkom allerede 1901, det andet i 1906 (på Alb. Bayers forlag). En samlet udgave udsendtes i 1951 i kommission på forlaget »Uranus« i København med en levnedsskildring af pastor Jensen og udtalelser af forskellige, som havde kendt ham. Disse salmer er nok det værdifuldeste, han har efterladt sig: de ejer vel ikke den væld, som i Grundtvigs og Kingos salmer kan ryste sjælen, men de er ægte og inderlige i tonen, ofte smukt formede, og hans kærlighed til naturen kan undertiden forlene versene med lyrisk ynde.

Med »reformationen« gik det derimod ikke så godt. Der var i virkeligheden meget lidt stof i Anton M. Jensen til en reformator; han var ikke af natur en stridsmand. Som Larsen-Ledet lidt brutalt skrev i sine erindringer: »åndeligt nåede han ikke Luther til knæhaserne«.

Han kom desuden snart ind på helt andre egne af åndslivet; man ser det af en notits i Aarhus Stiftstidende for 19. november 1904, hvor han skriver: »I et af de sidste numre af Aarhus Stiftstidende så jeg forleden en bemærkning om, at jeg i min nylig udkomne bog »Er Livsgåden løst?« stiller mig i spiritisternes rækker, idet jeg udtaler, at jeg *tror* på, at man kan have samkvem med de døde. I denne anledning beder jeg Dem, hr. redaktør, oplyse, at jeg ikke *tror* men *ved*, at man kan«.

Samme synspunkt dukker op i salmerne:

Jeg skal ej træt og i møde
stride i tvivlens elv:
Jeg talte jo med de døde,
jeg talte jo med dem selv.
Jeg ved, der er land bag havet,
som grænser for jordlivets kyst,
og vishedsbønnen og kravet
blev opfyldt og håbet lyst⁸.

Året 1904 var i det hele taget et kriseår: Anton M. Jensens efterfølger som præst i Harboøre nægtede at godtage ham som fadder ved en barnedåb på grund af hans unitariske anskuelser. Det oprørte pastor Jensen, og han afgav derfor en erklæring, hvori han understregede, at »han selv havde ladet sine børn døbe i folkekirken og ville gøre det samme, hvis han fik flere børn, ligesom han var sig bevidst som fadder at påtage sig pligten til at lade barnet oplære i den kristne børnelærdom ... samt at han bekendte med folkekirken den apostolske trosbekendelse og tror alle dens led«⁹.

Derefter pålagde ministeriet præsten i Harboøre at godtage Anton M. Jensen som fadder.

Men nu blev unitarierne betænkelige. I Det frie Kirkesamfund havde man med »smertelig overraskelse« læst denne erklæring¹⁰; og pastor F. Munch, Århus, spurgte 19. september i Aarhus Stiftstidende, om Anton M. Jensen nu havde opgivet sine unitariske anskuelser. Men nej, svarede han to dage senere: »Min ovennævnte erklæring betyder absolut ikke noget brud med min unitariske kristendomsopfattelse...«¹¹.

Anton M. Jensen fortsatte da også – åbenbart i bedste forståelse med unitarierne – sin virksomhed som præst ved Det frie Kirkesamfund.

Larsen-Ledet, der fra 1905 var redaktionssekretær ved Jydsk Morgenblad i Århus, var undertiden gæst i pastor Jensens hjem i Risskov. »Jeg syntes godt om ham og hans kone, og sympatien var gensidig... præsteparret ville med vold og magt have mig gift...«. Undertiden refererede Larsen-Ledet »til forargelse for de antireligiøse læsere Anton M. Jensens prædikener i bladet. De af dem, der behandlede spiritismen, var journalistisk et fortræffeligt stof. Det var interessante, ja, hårrejsende

fænomener, præsten daglig iagttog. Blot han vandrede hjem til sin villa i Risskov, gik han gennem en hærskafe af gespenster«¹².

I 1907 begyndte pastor Jensens helbred at svigte. Det var »nerverne«, det var galt med, og en tid var han indlagt på Skodsborg Sanatorium. Avisen konstaterede med en vis skadefryd: »Samme steds ligger i øvrigt hans gamle arvefjende pastor Carl Moe, Skanderup«¹³. De har næppe genopfrisket gamle minder.

I november 1907 holdt Anton M. Jensen afskedsprædiken i »Enighedens« sal for sin lille menighed, og avisen understreger, at »han bliver sig selv lig: i annoncen om dette kirkelige møde står der udtrykkeligt: »Gratis entré««¹⁴.

Samme år blev Anton M. Jensen ansat ved artilleriets arkiv i København, og her var han indtil 1910, da han ramtes af en lammelse i benene, som en tid slog ham ud. Han tog derefter ophold på landet, mens hans kone blev vågekone ved Kommunehospitalet i København. I 1915 gjorde han tjeneste som løjtnant ved 22. bataljon, hvorefter han nogen tid boede i Sorø; han rejste en del rundt og solgte sine bøger, særlig i præstegårde, men omkring 1920 slog han sig ned i Århus og blev her til sin død i 1941.

Fra den tid var han den original, eller hvad man nu vil kalde ham, som endnu huskes af ældre århusianere. I reglen spadserede han på gaden med en diminutiv attaché-taske i hånden. Ofte kunne man træffe ham i Riis Skov, siddende på en bænk i dybe tanker, »altid med nogle blomster, kviste eller måske noget efterårsløv i hånden«¹⁵.

Han talte sjældent med nogen, men en dag var han dog kommet i snak med en ung mand, der senere kunne berette, at Harboøre-præsten oprindeligt ville have været lokomotivfører. I andre erindringer fra drengedagen fortæller, at pastor Jensen engang boede i et lejet værelse i Mejl-gade 45, »en fuldskægget Christustype, som man ganske uden grund var lidt bange for«¹⁵.

I 1921 har han endnu ment sig i stand til at arbejde. Man ser det af en annonce i avisen: »Anton M. Jensen, tidligere præst i Harboøre, søger arbejde af en eller anden art (dog ikke jordarbejde)«¹⁶.

Der har næppe været mange arbejder, han kunne klare. En enkelt gang forsøgte han sig som agent, ringede på og ville sælge et eller andet; men hans tale var næsten uforståelig, ikke at han just stammede, men han gentog de samme ord hurtigt efter hinanden uden altid at fuldende sætningen. Når man så sagde, at man ikke var interesseret i at købe, gik han straks, ikke skuffet, men tilsyneladende lettet og glad: nu havde han gjort sin pligt, og det var tydeligt, at det ikke var en kær pligt for ham.

Hvordan han i årenes løb psykisk var blevet reduceret til denne godlidende, men åndeligt hjælpeløse mand, kan vel kun en psykiater udrede. Men af natur var han stadig mild og venlig og derfor vellidt.

Yderlig småt har Harboøre-præsten nok haft det i disse sidste år. Hans egen mulighed for at tjene lidt penge var ikke stor: et digt optaget i aviserne engang imellem; det var vist det hele; men efterhånden blev

hans håndskrift næsten ulæselig, og så var også den kilde udtørret. De 600 kr. fra staten blev vist aldrig forhøjet – i hvert fald klager han engang over, at han forgæves har søgt beløbet forhøjet – og efter første verdenskrig rakte 600 kr. jo ikke langt.

Han fik hjælp fra forskellige sider, ikke blot af familien, men vist også af officersforeningen og andre. Og da der i 1954, altså længe efter Anton M. Jensens død, fremkom en artikel i Nationaltidende, hvori hans forhold i Århus skildredes som så elendige, at han måtte betle på gaden for at få penge til et måltid mad, protesterede hans søn, kasserer i Statsradiofonien J. V. With-Jensen: »Far behøvede ikke at samle penge sammen til hvert enkelt måltid... men fik i mange år sin fulde kost i restaurant Mejlhal på Store Torv...«¹⁷.

Det blev ved samme lejlighed oplyst, at Anton M. Jensen fra 1927 »oppebar den såkaldte sygehjælp til kronisk syge« fra Århus kommune, indtil han fra 1936 overgik til aldersrente¹⁸.

I anledning af diskussionen i Nationaltidende skrev daværende ministersekretær Jørgen Beyer til kasserer J. V. With-Jensen: »Jeg har flygtigt kendt Deres far, idet jeg traf ham på Statsbiblioteket, hvor han tilbragte meget af sin tid. Deres far var en kendt og agtet skikkelse i Århus, hvor vi var mange – også blandt de unge – der så op til ham som den, der måtte lide for sin overbevisning«¹⁹.

Det var nok sådan, de fleste betragtede ham: han havde lidt for sin overbevisning. Og han selv var vel forlængst kommen ud over al strid og kamp og faldet til ro i det enkle gudsforhold, som han udtrykte i dette vers:

Jeg vidne vil for Gud, som han mig bød,
hans navn jeg priser tro i liv og død.
Hans fadernavn er al mit hjertes trøst,
hans kærlighed er slaget i mit bryst.

Anton M. Jensen kom som nævnt meget på Statsbibliotekets læsesal og har ganske givet hygget sig. Det betyder dog ikke, at han var uden kritik. Herom vidner dette digt, som han indrykkede i Aarhusposten i 1924:

Et spørgsmål kunne De måske os klare
– der lægges vægt på svaret nu af fler' –
og dersom Aarhusposten nu kan svare,
skal vi herefter ikke spørge mer'.

Det mange ville glæde at erfare,
så sagen bliver let og soleklar,
da selv vi ikke her os kunne klare,
vi søger Aarhusposten om et svar.

Vi mente før, at bibliotekarere
var til for bøger at få ordnet ret.
I Århus vor erfaring nu besvarer
på ganske anden vis vort spørgsmål let.

En bibliotekar er en, som snakker
ustandselig, hvor stilhed skulle bo,
til hver studerende derfra sig pakker
for andetsteds at søge arbejdsro.

Anton M. Jensen efterlod sig en mængde stilehefter fyldt med digte; de findes nu sammen med andre af hans efterladenskaber i Statsbibliotekets manuskriptsamling, og man kan her følge ham næsten fra dag til dag, for digtene er oftest daterede, og desuden har han i reglen noteret, hvor han har skrevet digtene. Mange er skrevet i Statsbibliotekets læsesal eller i bibliotekets forhave ud mod Vester Allé, hvor han holdt meget af at sidde, mens andre er skrevet ved skydepavillonen i Riis Skov, på den gamle kirkegård, osv.

Men lad os først tage endnu et digt fra Statsbibliotekets læsesal. Det handler som digtet i Aarhusposten om forstyrrelse af snakkesalige, denne gang dog ikke bibliotekarer:

Man vandrer på biblioteket ned,
fordi man vil gerne skrive
og læse og vide om mangt besked,
mens man skal gå og drive.

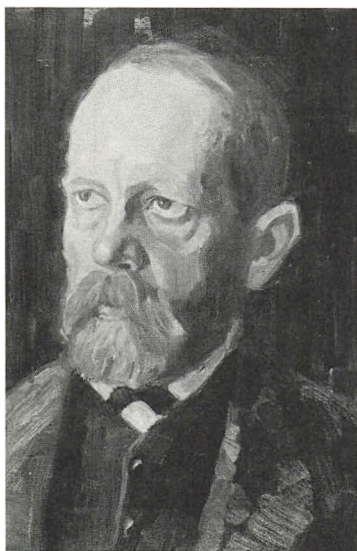
Så sidder dernede en sladdermond
og kæfter op hele tiden;
det er ikke muligt en tanke sund
at tænke for stor og liden.

Man mener dog ellers, at bogens sal
og hus skal for læsning være
og skrivning i stilheden – at en gal
han sludrer, skal det man bære?

At munddiarré er en hæslig ting,
det ved vel nok de mange,
men værre dog hvor kraftens sving(?)
og moder til dåd og sange.

Kan ikke – for pokker – en prop der slås
i halsen på ham, der snakker;
hans mund skulle bære en hængelås
af stål med forgyldte takker.

*Anton M. Jensen. Efter maleri fra
1930 af H.C. Lund.*

Det må vel indrømmes, at Anton M. Jensen med sit nervøse temperament var lidt overfølsom på dette punkt. Men på den anden side: når man fra læsesalen husker folkemindemanden August F. Schmidt ved siden af arkivar Poul Rasmussen og erindrer sig August F.s poliske ansigt, når han med noget, man kunne kalde en gennemtrængende hvisken, fortalte Poul Rasmussen den ene historie efter den anden, mens denne, der hørte til bibliotekets tavse gæster, vred sig af undertrykt morskab – og man så tænker sig Harboørepræsten siddende lige over for på den anden side af bordet, kan man egentlig godt forstå hans ophidselse. Og det må indrømmes, at han har fundet rammende udtryk for sin harme, ligesom der stadig må have været et uberørt fond af humor og lune hos ham.

Ofte er der noget med sol i hans digte som i dette, der så sent som 1933 indrykkedes i Harry Nørups ugeblad »Angreb« for 15. januar:

Solen, som mit hjerte fatter,
stikker jeg mod himlen frem –
Gud vil høre hjertets latter
i sit gyldne solskinshjem!
Tak din Gud for det, han gav,
tak for glæde, kamp og krav,
tak, om dog mit hjerte kunne
stemme tonen nogenlunde.

Langs med alle livets veje
sorger mellem glæder stå.
du har taget alt i eje –
tag det! du det eje må ...
Se, det stråler til dig ned!
Livets Gud af alle ved,
om kun dig hans ord kan finde,
har du sol i hjertet inde.

Men ellers er de fleste digte holdt i opbyggelig salmetone som i efterfølgende, der kaldes Verdensvandrere:

Verdensvandrere er vi, alle som lyset så,
ud gennem livets dage vi imod hjemmet gå.
Søger enhver sin hvile, søge sig alle fred;
ingen tør her jo smile: død står jo nærmest ved!

Lidet vi ved om færden, lidet hvorhen den står,
dog med korset på hærden, trøstig vi vejen går.
Gælder det, vi kan lette byrden for næsten her,
gælder det, vi kan sætte blomster i livets ler.

Om en eneste kunne mindes din kærlighed,
går i solgangens lunde du imod herlighed.
Livets mål er at vinde kærlighedslysets sejr,
da skal lykken vi finde i de forløstes lejr.

Der kunne dog også komme et mistrøstigt hjertesuk som dette:

Ej livet er altid en digter god,
dog hos ham er vel ydmyghed zir!
En salme, han skrev med sit hjerteblod,
kan han finde som W. C.-papir.

*

Til slut følger et foredrag, som Anton M. Jensen holdt i 1912. Han fortæller her om sin ankomst til Harbøre, hvordan sognet tog imod ham, og hvordan begivenhederne udviklede sig – og hvordan han selv udviklede sig. Manuskriptet til foredraget findes i Statsbiblioteket i Århus, men da det ikke tidligere har været trykt, følger det her som Anton M. Jensens indlæg i sagen:

Kære mennesker! Når man har anmodet mig om at tale her i aften, er vel en af grundene den, at man har ønsket at se den i sin tid så stærkt omdebatterede Harbørepræst, og dernæst naturligvis kunne man ønske

at høre, hvad den mand endnu kunne have på hjerte. I alle fald: her er manden, og han er rede til at tale. Men det vil blive mig en overmåde vanskelig sag at tale om det emne, man netop har ønsket mig til at behandle: mine Harboøre-erfaringer; thi en mand, der har sat hele sin sjæls kraft ind på at føre sandheden frem i en bestemt egn, og som i denne egn tilsyneladende har lidt et totalt nederlag, en sådan mand kan vanskeligt se uholdt på fakta.

I foråret 1899 talte jeg med afdøde biskop Johannes Clausen i Århus. Ham sagde jeg, at jeg agtede at søge Harboøre. Hans højærværdighed var meget betænkelig ved at høre dette, thi min fader var en af hans præster, og bispen ønskede intet ondt over min faders søn. Jeg søgte. Der var kun to kandidater mig foruden. Jeg blev den heldige.

Jeg rejste snarest derop. Jernbanen gik kun til Lemvig dengang. Jeg tog en vogn og kørte til præstegården. Præstegården var øde. »Men ved hr. pastoren da ikke, at Deres formand er rømt?« lød det. Nej, det vidste jeg ikke. Så tog jeg et værelse på det nye badhotel og sendte bud i byen efter kirkesangeren. Denne mand – en herlig, rolig 60årig, i alle måder støt mand – mødte. Vi spiste til aften sammen, og jeg blev sat lidt ind i forholdene.

Den 22. maj 1899 blev jeg indsat i Harboøre kirke af nu afdøde provst S. A. Olsen til Ulfborg. Kirken – den er meget stor – var knagfuld. Jeg talte, som min sædvane er, meget kort; og jeg betonede, at ethvert stridsspørgsmål eller tvivlsmaal var jeg alle tider rede til at drøfte ved lejlighed; men i dag var jeg kommen til dem med kongens kaldsbrev og biskoppens collats og stod nu på prædikestolen for at præsentere mig for menigheden som den mand, til hvem alle altid trygt kunne gå, når deres sjæl trængte til en fortrolig. Jeg betonede, at præsteløftet forbandt mig til at bevare enhver betroet hemmelighed.

Der blev sagt mig bagefter: »Kan De tale sådan hver gang, så taler De ikke kirken tom«. Meningen var god. Næste og endnu måske næste søndag mødte »missionen«, men så forbød de lokale førere, at man hørte »den vantro præst«, og så skulle det til at vise sig, hvor megen selvstændighed der var i »Harboørejens«. – Gud ske lov! Der er endnu mange på de kanter, som mindes mig, skønt i stilhed.

Harboøre og Engbjerg menigheder bor i sognene af samme navn. Harboøre er meget udstrakt, vel $1\frac{3}{4}$ mil langt i N.-S., og $\frac{3}{4}$ mil bredt. Engbjerg er kun et lille sogn med meget store gårde. Engbjerg er fedt højland, Harboøre er kun fattigt sand; men dets rigdom er havet. Vesterhavet ligger i hele sin rigdom og vælde langs hele sognets kyst. Altid, enkelte blikstille dage undtagne, kan man høre havets åndedrag. Det lyder som en kæmpe i rolig søvn drog vejret ikke langt fra en. Men er havet i oprør, så kan ingen undgå at mærke det, thi det buldrer, som om jorden selv rystede.

Det første, jeg foretog mig, var at tillyse fra prædikestolen, at jeg altid var at træffe i to bestemte sammenhængende timer 3 gange om ugen. Den tid stod på en dørplade på yderdøren, og i den tid har jeg altid været at træffe i mit hjem; men ellers var jeg ikke nem at finde.

Sognet var jo forfærdelig stort, og tilfods eller på cykle var jeg næsten altid på husbesøg.

Thyborøn, der er landfast med Harboøre, havde til sine 40–50 mennesker dengang ingen kirke. Der var en lærer og en skole. I den skole har jeg mange gange talt. Var der noget galt i Thyborøn, så hentede man Harboørepræsten på trolje ad jernbanen. Stundom satte vi sejl på troljen, når vinden var god, så for vi afsted som en pil; men i modvind kunne vi komme til at slide med stængerne, der drev hjulene rundt, så vi næsten ikke kunne gå, når farten var endt.

De har måske hørt den historie om Harboørejens, at engang ville han bygge sig et hus. Den gamle rønne var blevet for sølle. Vel! bygget fik han, sådan som det nu var, men der var mørkt i rummet, for Jens havde glemte at gøre åbninger til vinduer. Der er noget i den historie: Harboørejens bor åndelig talt i et umåleligt mørke, for han har fået den tro i sig, at der står i bibelen, at et menneske må ikke bruge sin forstand. Hvor denne forbavsende befaling skulle være skrevet, har jeg endnu aldrig kunnet opspore. Man prædiker imidlertid alt det, man vil, for ham, han står ved sit: tro på det utrolige, det oprørende, det umulige det er den betaling, Gud tager for at »retfærdiggøre« os »uforskyldt af nåde«.

Oplysning var det, der tiltrængtes i dette mørke. Ved opfordring i aviserne fik jeg samlet så mange penge, at vi kunne bygge det smukkeste forsamlingshus, jeg endnu har set. Gode mennesker sendte os bøger. Harboøre folkebibliotek talte snart en 1500 bind. Efter erfarne mænds råd indrettedes det efter engelsk mønster som et vandrebibliotek. Hovedstammen blev ét sted. Fra det sendtes bogkasser ud til 1 station i søndre sogn, 1 i Engbjerg, 1 på Thyborøn. Der var gode bøger nok, og skiftede blev de også. Vi havde f.eks. Dickens, Carit Etlar, H. F. Ewald, H. C. Andersen, For Romantik og Historie, Frems bøger o.s.v. Et forlag her i byen sendte en del pjecer om »tyske sand-agerbrug« – meget vel betænkt.

Missionen forbød straks al læsning. »Halvhellige forældre« havde deres hyr med børnene. Ingenting var der jo at skaffe i hjemmene uden naturligvis bibel, katekismus, salmebog og almanak + Kristeligt Dagblad; men den læsning tilfredsstillende jo vel ingen i længden. Nå, ungdommen lånte bøger – og jeg mener, de gamle læste dem med.

Nu er Harboøre forsamlingshus solgt. 1300 kr. indbragte det (Der var 13 i den nat, da Jesus blev forrådt). Hvor biblioteket er, aner jeg ikke. Det hele kunne have været reddet, om man kun havde sanset at lade mig ane, at dette forræderi mod sandheden og oplysningen var i gærde; men jeg var syg og gik som sjovert et sted her på Sjælland. Havde nogen haft den conduite pr. et 5 øres brevkort at lade mig vide den truende fare, så var jeg kommen til den egn igen, om jeg så skulle have tigget mig frem. Når jeg kom, skulle folk nok komme til møder, så de ord, der skulle siges, kunne blive sagt, hørt og efterlevet. Så ville det forværk for menneskelighed og sandhed ikke være faldet.

Kort efter, at jeg havde fået embedet på Harboøre, holdt jeg bryllup.

Min provst – salig hr. Johansen fra Dybe – viede os i kirken. For at undgå vrøvl havde jeg, da læreren, vidnerne og vore forlovere var kommen ind, smækket døren og lagt nøglen på alteret. Allerede dagen efter begyndte min hustru og jeg på »husbesøg« – ikke i den nu gængse betydning af ordet – vi gik aldrig som »prædikere«, men vi lærte folkene at kende, og de lærte os at kende. Jeg glæder mig ved at mindes folks dom om mig: »Æ præist både hør wal og swår wal«. Det er at lægge mærke til her – og det gælder vel i alle stillinger – at for at et menneske skal kunne hjælpe andre mennesker, må han eller hun ikke blot »svare vel« men først og fremmest »høre vel«, helt kunne give sig hen i den lytten, som opfanger selv de svageste, mest skjulte, mest tiende længsler og savn hos spørgeren. Kun en nøjagtig undersøgelse af et sår kan konstatere dets farlighed og diktere den bedste behandling.

Skolerne, børnenes vejledere, havde min dybeste interesse. Sognepræsten er (eller var da i min tid) »født« formand i skolekommissionen. Medlemmerne af skolekommissionen var flinke folk ganske uden hensyn til deres religiøse standpunkter. Den mest ivrige »missionsmand« blev helt omgængelig for en dag, da han var til eksamen. Vi kom om morgenen ved 9-tiden til skolen, fik i reglen en kop kaffe og gik så i gang med eksamineringen. For børnene er eksamen vist altid en fest på landet. Jeg gjorde mit til at øge højtideligheden ved at udsætte en sølvske for hver skole til den flinkeste elev. Hvem der var flinkest blev vi, både lærer, forældre og børn nemt enige om. Barnet fik så skeen at se. Om eftermiddagen tog jeg til Lemvig og fik barnets navn sat på hos en guldsmed. Så kom skeen i de rette hænder.

Der kan forresten gøres en del for at live op ved en eksamen på landet. Vi lod altid pigebørnene aldeles uformodet gå omkring og valgte så spørgsmål og opgaver til hold for hold efter hårbåndenes farver: missionske børn havde sorte hårbånd, i reglen da, gule cigarbånd var meget almindelige; røde hårbånd er vist endnu en yndet farve til småpigens fletninger.

Hvis nu nogen ville spørge, hvorfor jeg ikke blev ved med at være præst i Harboøre-Engbjerg menigheder under Ribe stift i en passende årrække, for derefter ad anciennitetens sikre vej at nå til bedre kald, så kan jeg kun svare, at min samvittighed tilstedte det ikke. Dette ord må man endelig ikke betragte som nogen frase. Se sagen ganske nøjternt: man kunne blive på den plads med de sikre indtægter og en god bolig med have, i fald man ville handle mod sin samvittighed. Men allerede Luther sagde, da han stod for rigsdagen i Worms den 16. april 1521: Det er ikke rådeligt, at et menneske handler imod sin samvittighed, og handle mod min samvittighed måtte jeg, hvis jeg ville forkynde den aldeles ubibelske lære om de evige helvedespinster. Taler man om evige helvedesstraffe stiller sagen sig helt anderledes; i ordet »evig helvedesstraf« ligger nemlig en tanke om sjæls evige fjærnelse fra Gud. En sådan fjærnelse kan tænkes uden pine, f.eks. som tilintetgørelse. Den tanke *kan* forsvares ud fra den hellige skrift, men tanken om en evig uendelig pinen af bare en eneste sjæl, den tanke er umulig, når vi tror

på en Gud, som dog ikke kan tænkes værre end et menneske. Harboørejens mente i min tid, at de hellige fra Harboøre var visse på saligheden ind ad en kant. Næst dem kom enkelte udvalgte fra Skanderup og Skjern, hvor den retning også havde mange tilhængere. Foruden disse ville kun et forsvindende fåtal vinde saligheden. Jeg mener nu, at denne lære og vor folkekirkes lære på dette punkt er meget fejlagtig, når man nemlig holder for, at *Gud begyndte alene*. Derpå skabte han verden, og Gud så alt det, han havde gjort, og se, alt var såre godt. Så voksede Guds verden sin vækst, men i stedet for at søge opad mod lyset, mod solen, som alt voksende dog ellers gør, så søgte den nedad, ned i mørke og alt ondt. Værre og værre blev det. Den almægtige prøvede mange gange og på mange måder gennem profeter at hjælpe sin skabning til rette, men forgæves. Tilslidst tabte så Gud tålmodigheden og lader sin skabning forgå i ilden som noget andet mislykket kram. Denne lære har aldrig været bibelens. Bibelen lærer vel om helvedesstraffe, hinsidige straffe efter døden, men den lærer ikke om en evig pinen, thi en evig straf er en meningsløs straf, efterdi den kun kan have *hævn* som mål, ikke forbedring. Man erindre, at det ord evig i Ny Testamente betyder alene hinsidig, faldende efter døden. Men evig er i bibelen ingenlunde uendelig. Den værdigste tro er denne, at Gud begyndte med at skabe verden. Den var ikke fuldkommen, men havde fuldkommenhedsmuligheder i sig. Mulighederne udviklede sig i frihed, og de udviklede sig tildels skævt, men Gud griber stadig ind, og han vil vide at føre alle de krogede bække i det korteste løb til havet – til fuldkommenhed. Mod fuldkommenhed peger hele slægtens historie – men der er langt igen.

Efter evne søgte jeg ved mine prædikener og lejlighedstaler (ved en åben grav kommer man mennesker nær) at betone dette, som er hovedsummen af det Nye Testaments lære: at Gud er kærlighed og vil tilbedes ved kærlighed. Gud kan vi jo ikke vise kærlighed imod, men vel mod hans børn, mod os selv og vore medmennesker. Dette søger jeg at slå fast i et lille vers, som enhver kan tage med sig hjem nu.

Du leved' ikke forgæves, hvis
du gjorde en næste glad
og bøjed' en torn, der var hård og spids,
bort fra et bævende blad.

Mange af H. C. Andersens små historier har lydt ved grave på Harboøre kirkegård i min tid. »Historien om en moder« kunne selv de folk på den kant fatte.

Men

Langt, langt ude på havet hviler et solblink,
leger der lys over sagteligt krusede vande,
svømmer et spejlblankt skjold på de grålige bølger.
Havet er dragende dejligt i vældende solskin,
knugende mægtigt i storm, når skyerne flænges –
Havet er rugende fattigt i gråvejre og stille.

Verden er arm, og mit sind er en fange, som længes,
 længes mod lys, imod storme og vældende solskin,
 længes mod Gud fra de døde, de sovende vande.
 Dybest blev lagt i mit sind den fortærende længsel,
 kvide som mørkner den lette den skiftende flade;
 i min sjæl er der gråvejr og duggende tårer.

Langt, langt ude på havet hviler et solblink,
 leger der lys over bølger, som kruses og skinner –
 Dejligneste, du som jeg elsker, skal solskinnets nå mig?

Denne stemning fødtes i Lilleør Klit, sønder i Harboøre, den 30. juni 1899. Digtet er en blanding af længsel mod min egen brud og af længsel mod den brud, jeg i min hele gerning bejlede til: *min menigheds forståelse*.

Jeg blev af magten, den højeste magt, jaget bort fra min lille menighed på Harboøre. Solskinnets nåede mig aldrig.

Så måtte jeg jo omsider rømme fra præstegården. Min eftermand kom. Jeg lejede mig da et lille husmandshus og blev ved. Blev ved med at holde foredrag i det dejlige forsamlingshus og ellers, hvor lejlighed bød sig. Emnerne var altid af religiøs art – Harboørejens tåler intet andet: men man kan så samtidig umådelig godt få ham til at sidde stille i timevis og betragte naturvidenskabelige eksperimenter, elektricitet og magnetisme f.eks., når Jens bare ved, at denne opvisen sker for at bevise eventuelle vantrø, at Gud *har* indrettet alt meget viseligt. Historiske foredrag havde Jens slet ingen smag for – ret naturligt: Harboøre har ingen historie: Den gamle vestkyst ligger milevidt til havs; man kan endnu af og til i stille vejr erkende bopladser (bagerovne især), om hvilke man ved, hvis gård der engang har stået, og når den gik i havet.

Men der er *historier* nok på denne kyst. Der er historien om to stolte engelske orlogsmænd »St. George« og »Defence«, som strandede s. f. Harboøre ved juletid i Napoleons dage. Der gik mange liv tabt.

(En del strandingshistorier er her udeladt).

To gudstjenester hver søndag, næsten altid altergang med skrifte, kirkegangskoner og barnedåb næsten hver søndag, konfirmander og syge i det udstrakte sogn: der var nok at gøre. Og jeg var næsten altid ude. Kun ét sted tog en velhavende men meget missionsk gårdmand uvenligt imod mig med et »hr. pastoren ville nok tale med manden i gården ved siden af. Han er af Deres slags. Han er også vantrø«. Jeg lod mig naturligvis ikke afvise, men talte venligt med manden om »dagen og vejen«, som man siger. Da jeg gik, fulgte han mig efter landets skik til porten. Ikke videre. Men min ven blev han aldrig. Siden fik jeg mere at gøre med ham: hans hustru og hans tjenestepige skulle begge have barn. Manden overanstrengte i en aldeles uforsvarlig grad denne tjenestepige. Hendes barn fødtes som en elendig krøbling. Jeg nåede lige at få det døbt, før det døde. Jeg mener nu alligevel, at manden tænkte et og andet derved.

Min søster blev gift med en købmand der på landet. Det knyttede os altid mere til befolkningen. Hendes svigerfader, en herlig gammel købmand og tømmermand, blev min bedste ven. Da han engang blev syg,

lovede vi to hinanden, at den af os, som først »gik over«, skulle stræbe at vise sig for den efterlevende. Desværre døde han kort efter. Jeg kastede selv jord på ham. Mange år efter var jeg til stede ved spiritisternes seance i Bethsaida templet på Philippavej. Jeg var personlig ganske ukendt for hele forsamlingen, mediet fru Jørgensen ikke udelukket.

Seancen gik sin gang. Med et tilkendegiver mediet, at der var en ånd, som ønskede at hilse på den herre, som sad der og der og så sådan og sådan ud. Det var mig, der mentes. Jeg bad mediet beskrive ånden, og træk for træk fik jeg da min hedengangne vens signalement så godt, som det kunne opgives af en politimand: sort klædesfrakke med kantebånd om, uknappet; i venstre vestelomme en lille blank saks. Ånden sagde intet men smilede til mig. Jeg rejste mig og bad mediet hilse ånden og sige tak, og at det var ikke mere end hvad jeg havde ventet af ham. Ånden var glad og forsvandt.

Og skal mit skib over bølgen gå,
og skal jeg engang med sejl og rå
mod livslysets strande glide,
så mød mig der, om du kan og må,
og hvis du får det at vide.

Den bøn burde måske enhver ven give sin døende ven med. Jeg tror, at vi kom til at se både liv og død i et lyst og ikke sørgeligt lys, hvis vi troede på det, vi bekender i vor trosbekendelse: Jeg tror på de helliges samfund, eller som det akkurat ligesåvel kan oversættes fra græsk: »Jeg tror på samkvem med de hellige«. Disse ord udtaler jo selvfølgelig ikke vor overbevisning om, at vi kan have samkvem med kristne mennesker, der lever her på jorden – en sådan trivialitet af en selvfølgelighed optager man ikke i et symbol. Nej, ordene i trosbekendelsen er udtryk for den gamle kristenheds viden om, at vi her på jorden under visse betingelser kan få forbindelse med de afdøde.

Straks siger så en eller anden: jamen det er jo det, spiritisterne tror!! Ja, det er det samme, spiritisterne bekender, at de tror, og som de praktiserer, når de i deres forsamlinger beder og synger for ånderne, der glædes derved, taler igennem det medium, som kan se og høre dem og bringe bud, hilsener og råd til de efterlevende. Herom skal jeg i aften ikke videre udtale mig.

Det er mig meget kært, at man har ønsket at høre mig tale. I mange år har jeg ikke talt, og jeg tænkte, at Harboørepræsten var glemt. Nu ser jeg imidlertid, at der endnu er nogle, som mindes mig; måske mindes de så derved også den ting, som jeg engang satte min lykke og mit liv ind på at tilbede:

Guds ære.

¹ En kort levnedsskildring af Anton M. Jensen, skrevet af Adolph Andersen, findes i Salmebog for frisindede Kristne af A. M. J., 1951, s. 7-16. ² Larsen-Ledet: Mit Livs Karrusel II, 1947, s. 281. ³ Den danske Kirkes Historie under redaktion af Hal Koch og Bjørn Kornerup, VII, 1958, s. 349. ⁴ P. G. Lindhardt: Helvedesstrategi, 1958, s. 69f. ⁵ Frit Vidnesbyrd 1901, s. 49ff. ⁶ L. Blauenfeldt: Den indre Missions Historie, 1912, s. 380. ⁷ Anton M. Jensen: Den ny Reformation, 1901, s. 13. ⁸ Anton M. Jensen: Salmebog for frisindede Kristne, 1951, s. 180. ⁹ Love og Ekspeditioner vedr. Kirke og Skolevæsenet 1903-04, s. 749. ¹⁰ A. St. 21.10.1904. ¹¹ A. St. 21.9.1904. ¹² Larsen-Ledet: Mit Livs Karrusel IV, 1949, s. 141. ¹³ A. St. 28.7.1907. ¹⁴ A. St. 3.11.1907. ¹⁵ C. Walther Thomsen: Det gamle Aarhus som Kunstnerne saa det, u. å., s. 16. ¹⁶ Århus-Promenade 1909-1959, 1958, s. 65. ¹⁷ Nationaltidende 25.2.1954. ¹⁸ Skrivelse fra socialdirektør Orla Jensen i Anton M. Jensens arkiv i Statsbiblioteket i Århus. ¹⁹ Brev i A. M. Jensens arkiv.

Drakenberg - Johnsen

Historien om den gamle nordmand Chr. Jacobsen Drakenberg, der blev 146 år gammel og døde i Århus i 1772, kender vel de fleste. Han var ifølge en halvt legendarisk levnedsskildring¹ fra 1774 født 1626 i Bohuslen – en anden kilde siger dog Stavanger – og fra sit trettende år for han til søs, snart i koffardifart under mange nationers flag snart til orlogs, hvor han som underofficer deltog i krigene mod Sverige. I overensstemmelse med sit iltre temperament levede Drakenberg livet farligt: foruden slagsmål (hans store styrke fremhæves), og hvad der ellers bød sig af eventyrlige sømandsoplevelser, måtte han døje forlis, fangenskab hos sørøvere og 15 års slaveri i Tripolis og andre Middelhavslande.

Omkring 1720 sagde han søen farvel og dukkede op i København og på herregårdene rundt om i Jylland, hvor han efterhånden fik ry for sin høje alder, der var så meget mere bemærkelsesværdig, som han stadig bevarede en usædvanlig legemlig styrke, ligesom han stadig havde en usvækket livsappetit: tog godt og regelmæssigt for sig af våde varer, giftede sig i en alder af 111 år og forsøgte sig senere, da hustruen var død, med frierier hist og her.

For at bevise sin høje alder drog Drakenberg i 1722 til sit fødesogn i Bohuslen og fik en udskrift af kirkebogen, hvorefter han skulle være født 18. november 1626. Imidlertid kan hverken den præst, som opgives at have døbt ham, eller den pastor Cornelius Nicolai, som 1722 skulle have foretaget udskriften af kirkebogen, eftervises i arkiverne, og dåbsattesten må derfor anses for et falskneri, ligesom Drakenbergs høje alder – det eneste grundlag for hans berømmelse – bliver højst tvivlsom².

Det vidste man dog intet om i 1772, da han døde i Århus, og han blev derfor begravet med pomp og pragt, og hans kiste nedsattes i Laurids Ebbesens kapel i Domkirken. Hans lig tørrede ind som en mumie og blev i mange år fremvist som en seværdighed, indtil dronning Caroline Amalie under et besøg i Århus i 1840 påbød, at »den gamle mand skulle have fred i sin grav«.

Drakenbergs høje alder og det utal af anekdoter, som var knyttet til hans eventyrlige livsførelse vedblev dog at interessere og indgik efterhånden i en folkelig, lidt lavkomisk overlevering, måske på grund af navnet Drakenberg, der jo passede godt til et muntert lag.

Men i begyndelsen af dette århundrede kom der en mand, som tog Drakenberg helt alvorligt, ja, mere end det: han gjorde ham til sin specielle helt, et forbillede for et rask mandfolkeliv, og ophøjede ham senere til en idealskikkelse, der havde meget lidt med virkeligheden

at gøre. Det var skibsprovianteringshandler Sophus E. Johnsen, som var født 1869 i Århus og selv havde været sømand i sine unge dage. Han oparbejdede senere en betydelig skibsprovianteringshandel, som 1917 overgik til et aktieselskab. Johnsen blev en velhavende mand, og han søgte at gøre godt med sine penge, oprettede et hjem for sygeplejersker og ofrede meget for starten af et søspejderkorps. Og her var det, at Drakenberg kom ind i billedet, for, som Johnsen skriver: »Da jeg i 1924 læste i den engelske søspejderbog af Baden-Powell, at vikingerne (som Johnsen beundrede højt) ikke var at regne for noget, så afsatte jeg Sct. Georg og tog i stedet Christian Drakenberg – Nordens sidste viking – til mine søspejderes talsmand«³.

Derefter begyndte Johnsen et vældigt propaganda-felttog for at glorificere Drakenberg. Det fastsloges, at Drakenberg var »verdens ældste sømand, Danmarks ældste mariner og Århus' ældste borger«, ligesom han i Johnsens specielle sprog karakteriseredes som »noget af det ypperste, der er skabt som menneske med fysisk kraft, så langt historien rækker«. Den gamles dyder proklameres på forskellige måder: »Alder for to, styrke for tre, trofast som få«. Alderen og styrken var jo notoriske, men trofastheden har Johnsen nok overført fra sin egen uudtømmelige begejstring og trofasthed over for sin helt.

Johnsen skabte en hel Drakenberg-bevægelse, hvis organ var Drakenberg-Posten, ligesom han udgav bladet »Søspejderen«, der ligeledes fyldtes med Drakenbergs pris. Endvidere uddelte Johnsen Drakenberg-emblemer og indstiftede en Drakenberg-orden, bestående af en lille messing-kanon, svarende til en saluteringskanon, som Drakenberg efter sigende havde betjent for Tordenskjold. Johnsen lod endelig en guldsmed forarbejde Drakenberg-pokaler af sølv med den gamles portræt indgraveret og følgende indskrift:

Løft bægeret for den begede gut,
hans lige man sjælden mon finde.
Vor ældste mariner, den gamle ørn,
skal aldrig os gange af minde.

På en anden pokal lød indskriften:

Til minde om Christian, en sømand uden lige;
først 111-årig han fæstede sin pige.
Sej som en eg, viking som få,
gammel kæmpe mindes må⁴.

Johnsen fik også Schmalfelds tobaksfabrik til at fremstille en særlig Drakenberg-tobak med billeder og vers til Drakenbergs pris på tysk og engelsk, så »vi med Tordenskjolds tændstikker kan tænde fredspiben«.

Men størst virkning havde det måske, at Johnsen lod den gamle levnedsskildring fra 1774 genoptrykke i fornemt udstyr, ligesom han lod den oversætte til svensk, engelsk, tysk og hollandsk og sørgede for, at så mange eksemplarer som muligt kom søspejdere i udlandet og »søens folk« i det hele taget i hænde. Johnsen satte faktisk sin formue over styr i for søget på at gøre Drakenberg verdenskendt.

Naturligvis drog Johnsen med sine søspejdere til Norge og Sverige og stiftede afdelinger af Drakenberg-bevægelsen der, ja, han fik ordnet en tur til London, hvor han fik forbindelse med Prinsen af Wales' søspejdere. Dermed var den officielle kontakt i orden, og der blev gjort stads af Johnsen: han talte i radioen om Drakenberg, og han blev inviteret til middag i »Ye Olde Cheshire Cheese«, Samuel Johnsons og Dickens' berømte tilholdssted, hvor englænderne med deres sans for originaler diskret og høfligt morede sig lidt over ham. Man ser det af »Manchester Guardian«s let spøgefulde referat, ifølge hvilket »forfatteren Hilaire Belloc holdt skåltalen for Drakenbergs udødelige minde, hvilket var så meget mere bemærkelsesværdigt, som han aldrig havde hørt Drakenbergs navn nævnt før. Den eneste håndgribelige forbindelse, Drakenberg har med nutiden, er, at kaptajn Johnsen, den danske skipper, som var til stede, har knyttet hans navn til en søspejderbevægelse«⁵.

Men for Johnsen var begivenhederne i London en fuldkommen sejr: Fra nu af stod »old England« bag ham. Han vendte senere ofte tilbage til »dengang jeg sejrede i London«.

Da 300-året for Drakenbergs fødsel nærmede sig i 1926, satte Johnsen alle sejl til: nu skulle det store slag slås. Han udgav et rigt illustreret Drakenberg-festskrift i stort format – og på engelsk! For det var Johnsens hovedformål at gøre Drakenberg-bevægelsen international. På vers og prosa blev Drakenberg her lovprist; og for at skabe et varigt minde for den gamle havde Johnsen tænkt sig en mindebrønd opstillet ved Århus havn. Billedhugger Elias Ølsgaard havde givet et udkast til en sådan mindebrønd med en Drakenberg-skikkelse, som var gengivet i festskriftet.

Så kom reaktionen: var Drakenberg nu også en person, som man rejste statuer af? Når alt kom til alt, var der jo intet usædvanligt ved ham ud over den høje alder. I Aarhus Stiftstidende for 25. oktober 1926 stod en leder, hvori det hævdes, at så længe »Drakenbergs historie ses fra den lavkomiske side, hvor den hører hjemme, afgiver den et rigt stof for folkelig humor; men i samme øjeblik han drøftes for alvor, og man vil opstille en Drakenberg-mindebrønd, så skifter billedet, og spørgsmålet bliver dette: vil man rejse et monument for en uvorn slagsbroder, drukkenbolt og pigejæger, der ikke har udmærket sig ved andet end at blive meget gammel«.

Og så vrimlede det frem med anonyme indlæg, særlig i Aarhus-Posten, som satte spørgsmålstegn ved Drakenbergs storhed. »Skatteborger« mente, at patriarken Noah og ikke Drakenberg havde krav på titlen »verdens ældste sømand«; han blev som bekendt 950 år og var dog en slags sømand. Et monument for Drakenberg måtte desuden virke som en udfordring over for afholdsbevægelsen, som her stilledes over for glorificeringen af en mand, der trods »hensynsløs overdrivelse i nydelsen af spiritus alligevel opnåede en alder af 146 år, skønt han forlængst burde være bukket under for denne snigende gift«⁶.

»Den sørgmuntre« mente, at det hele var spøg fra Johnsens side: »Læs blot Drakenberg-Posten! Johnsen er en gemytlig mand. Humor og ironi

E. Ølsgaards udkast til mindebrønd for Drakenberg.

lyser ud mellem linjerne i hans Drakenberg-opsatser. Det er angribernes fejl, at de ikke kan se, at han er en stor skælm – eller skulle Drakenberg-Postens komik virkelig være ufrivillig?«⁷.

Der fabrikeredes en Drakenberg-chanty, som havde omkvædet: »Drik-Druk-Drakenberg«. Et par vers kan vise genren:

Ja, men hvad mon Ølsgaard stak
med den brønd, ham selv til klak?
Den er tidens største hån mod Drak –
Drik-Druk-Drakenberg
og mod søens spejder-sjak.

Kære Johnsen, tag og gak
hjem igen til Vejlbj Flak
og bliv svalet der som selve Drak –
Drik-Druk-Drakenberg
med en stille White and Black⁸.

Og i Aarhus Amtstidende skrev Matabele Dagens Vers om Drakenbergs forestående fødselsdag:

Der bli'r hængt røde lamper ud i huset,
 hvor du i sin tid købte proviant,
 ifald du var tilstrækkelig beruset.
 Ja, du bli'r hædret med adskillig fjant
 af folk, der hylder gamle tiders skikke
 og dyrker mindet om din »ånd« med tak.
 Men monument af Ølsgaard får du ikke!
 Til lykke med det, gamle gæve Drak⁹!

Alligevel blev Drakenbergs 300-års fødselsdag et overflødigshorn af festlige arrangementer: I Regina-Teatret var der »Drakenberg-Fest-Matine«, hvor der indledtes med en Drakenberg-march, hvorefter kgl. skuespiller Henrik Malberg fremsagde en søspejder-prolog af Axel Juel. Så fulgte en festkantate for kor og orkester (sangforeningen »Nordlyset« og Regina-Teatrets orkester). Endvidere var der solodans af danserinden Irma Møller (»balletdans, tåspidsdans, hornpipe m.m.«). Der var lysbilleder, sang og recitation, og forfatteren Hugh Mackintosh, »repræsentant for den engelske Drakenberg-afdeling i London«, talte. Til sidst opførtes en sketch »Drakenbergs frieri« efter en skitse af Svend Leopold, »arrangeret af lokale kræfter«. Om aftenen gentoges det meste af forestillingen på Badhotellet i Risskov. Her var allerede tidligere på dagen opstillet »Drakenbergs statue fra Odense«: den flyttedes senere til Johnsens grund på Fedet, hvor han også rejste mindsten for flere andre, en hel mindelund.

Dagen skulle være sluttet med et vældigt festfyrværkeri ved havnen i Århus, men det måtte aflyses på grund af regn. Fødselsdagen indledtes i øvrigt med, at der om formiddagen afsløredes en mindetavle i ejendommen Fiskergade 82, hvor Drakenberg døde. Ved en sammenkomst bagefter i Børs-Kafeen »overrakte administrator Larsen fra København hr. Johnsen et af prins Valdemar underskrevet diplom som æresmedlem af prins Valdemars og prinsesse Maries Fond for gamle sømænd. Der blev ved denne lejlighed sagt mange smukke ord om Johnsens arbejde for både gamle og unge sømænd«¹⁰.

Men nogen mindebrønd for Drakenberg blev der altså ikke tale om. Johnsen opgav dog ikke kampen for sin helt. Hans vrede mod dem, der havde modarbejdet hans planer, vendte sig især mod Aarhus Stiftstidende i Kannikegade – kannikerne kaldte han under et sine fjender – for det var lederen i Aarhus Stiftstidende, som havde krænket Johnsen mest. Efter hans mening blev i »denne leder min barndoms helt til en drukkenbolt af første rang, en uvorn slagsbroder og pigejæger, en bisse, og jeg en landsskadelig person, der gjorde byen latterlig...¹¹«.

Hvor hårdt han var ramt, forstår man af et par vendinger i en artikel, Johnsen skrev i Aarhus-Posten 19. oktober 1927, altså året efter den store fødselsdag og et år efter den fældende leder: »Og nu, ædle herrer: op med beviserne. Jeg giver Dem en måneds frist til at rulle op med disse. Men om ikke, da kommer min regning med de skrappe Drakenbergske betingelser for spildt nattesøvn og tab af bidrag til søspejderne m.m. Århus havn og alle som een svigtede, og bank og sparekasse næg-

tede at tage mig, 30 år gammel købmand i Århus, god som kautionist for damernes roklubhus. Kun een svigtede ikke og skal nævnes her: firmaet Bergmann & Smith, skibsmæglere; de tidoblede deres bidrag«¹².

I virkeligheden stod der jo ikke andet i lederen, end hvad der fremgik af overleveringen og af Drakenbergs levnedsskildring, så det var egentlig Johnsen, der skulle modbevise. Men Johnsen, der ellers var en gemytlig mand, forstod ikke spøg, når det drejede sig om Drakenberg. Man skulle beundre Drakenberg, som ganske simpelt var Johnsens ideal, et forbillede, som han søgte at leve op til. Således skriver han i et lille polemisk blad »Viking kontra Kannik«:

»Er jeg ikke lig min barndoms helt, Drakenberg: gemytlig, wimsical, a jolly good fellow, som mine venner englænderne siger. Spørg Gnisten, Anton, Gunnar, Krone-Peter, Valde, Emil, alle helbefarne guttermænd. Hvem er det, der kvikker mekanikken ved vore sejlkubber, hos marinerne, i A.B.C.? Hvem er det, der holder længst ud i step og svinger pigerne længst, og som nu skal lide den tort at blive taget i skole af kanniker. For gammel kære, for klog og for sejt, hud som en haj. I brækker jeres penne. Mammon, ordner, titler, politik, latin: intet bider på en viking af Drakenbergs type«.

Johnsen vendte stadig tilbage til sin kamp mod kannikerne og mente, at han havde krav på erstatning. Så sent som 1933 specificerer han sin regning direkte til redaktør Louis Schmidt i et blad »Svaberkosten«, som han udgav:

»REGNING

til redaktør Louis Schmidt og hans maskerede kræfter,	
dog ikke hans Grace Darlinger	
Spildt nattesøvn	kr. 3.000
Tabt appetit og sure opstød	kr. 2.000
Nægtet kredit og veksler for	kr. 5.000
	<hr/>
summa summarum	kr. 10.000
+ rente og rentes rente	

Har ikke råd til savskærer og avekat, men holmgang i O.K.-stil, om ikke denne regning ordnes ved voldgift af fuldbefarne, vederhæftige mænd«.

Jo, Johnsen var en gemytlig mand.

Johnsen var ikke i tvivl om sit eget værd: »Jeg regner mig for den fødte skjald, som vi kender dem fra vikingetiden«, skriver han et sted¹³, og ved en anden lejlighed noterer han: »Oehlsenschläger forherligede Hakon Jarl; det blev mig givet at få Drakenberg-navnet befriet fra hobens grin«. Det gik aldrig op for Johnson, at det tværtimod var hans eventyrligt overdrevne glorificering af Drakenberg, som fremkaldte »grinet«.

Men hvad var egentlig Johnsens mål med Drakenberg-bevægelsen – bortset fra at have et (tvivlsomt) ideal for sine søspejdere? Man finder svaret i en beretning i Politikens Magasinet for 20. september 1942, hvor Peer Guldbrandsen fortæller om en eventyrlig rejse, han i 1929 foretog til London sammen med Johnsen, naturligvis for at dyrke Drakenberg.

Guldbrandsen spurgte da i en af de få stille stunder, hvad målet egentlig var med Drakenberg-bevægelsen?

»Verdensfreden«, sagde Johnsen alvorligt; »alle nationer verden over har en helt, som de kan samles om. Drakenberg var lejesoldat; han kæmpede for ikke mindre end syv nationer...han har avlet børn i alle lande og kæmpet på alle fronter – han er en international helt, som alle nationer kan opstille som netop deres nationalhelt. Det samler hele verden og skaber verdensfreden. Men det kan naturligvis vare nogle år«.

Man føler sig overbevist om, at det er Johnsen og ikke Guldbrandsen, der har udtænkt denne genvej til opnåelsen af verdensfreden, om end Johnsen nok ville have brugt lidt andre ord. Men begrebet fred spillede til alle tider en stor rolle for Johnsen: I »Søspejderen« 1942 skriver han:

»Min bedre halvdel, Marie, viste vejen ved offer. Hun gav sine juveler, alt af værdi, og sagde: »Sophus, hold fred, brød, smør og radio i huset, og lad spiritus, penge, gullasch, presse og pral blive uden for vort hjem«. Dette stemmer også overens med efterfølgende vers, der findes i samme nummer af »Søspejderen«:

Fra kvinden vi kom, til hende vi går,
vor største lykke på denne jord.
Ved moder får krigsværket banesår,
og fredens flammer da evigt består¹⁴.

I 1943 identificerede Johnsen sig fuldstændigt med sin helt, som det fremgår af en annonce i avisen 16. juni: »Det meddeles herved inde og ude, slægt og venner og fjender, at jeg den 13. ds. har fået den danske Chr. Drakenbergs D.S.B. tilladelse til at bære navnet, således at jeg nu hedder Drakenberg-Johnsen, folkevalgt fører for det kristelige vikingelag I.F.L. G.D. O.K. Adr. Dragenberghus, Århus.«

Johnsens sprogføring kan undertiden blive lidt dunkel og hans forkortelser noget besværlige. D.S.B. skal vist kun understrege, at Drakenbergs efterkommer var ansat ved statsbanerne; og I.F.L. betyder International Freds Liga, undertiden dog også International Friendship League. G.D. står naturligvis for Grace Darling.

Grace Darling var datter af en fyrpasser på Longstone fyrtårn, og efter et skibbrud i september 1838 nær fyrtårnet lykkedes det hende og faderen »ved en blanding af vovemod, styrke og dygtighed« at redde flere mennesker fra det forulykkede skib.

Johnsen opholder sig dog ikke meget ved denne dåd, hvorimod han straks ophøjer Grace Darling til skytspatron for pige-søspejderne og dermed det kvindelige sidestykke til Drakenberg. Samtidig gør han hende til forkæmper for verdensfreden. I en »opsang til G.D. spejderkorps, der bærer hendes navn rundt i alle lande med I.F.L.«, hedder det:

Grace Darlings rose blomstrer og spirer hvert år,
og alle folkeslag vil fred, hvor hendes minde står.
Vi gamle harpen slår, som er af saltvandskuld,
Vi lover, vi vil skabe fred, for hun mod os er huld.

»Drakenberg-statuen fra Odense«, opstillet ved Risskov Badehotel 1927, senere flyttet til Sophus E. Johnsens grund på Vejlbj Fed.

Den »fødte vikingskjald« var ikke altid lige heldig, men han undertegner sig »Sophus E. Johnsen, også kaldet Grace Darlings sømandspræst«. Andetsteds kalder han sig også »Sophus Saltvandsskjald«.

Men Drakenberg og Grace Darling var altså sideordnede idealskikkelser, som skulle samle menneskeheden i internationalt venskab, der til slut ville bringe verdensfreden. Der er næppe tvivl om, at Johnsen selv har troet på, at målet kunne nås, »selv om det naturligvis kunne vare nogle år«. Han kæmpede i hvert fald tappert videre:

»Søens folk af alle nationer er mine apostle: de kommer ustandseligt i havn, får mine bøger, Drakenberg-nålen og vikinge-emblemet, og ved deres hjælp vil jeg sejre og få folk på min side, når de har læst bøgerne, bladene og hæfterne (for ca. 50.000 kr. på seks sprog)«¹⁵.

Men Johnsen havde også andre helte, og han gjorde noget for dem: Odense-statuen af Drakenberg blev flyttet ud på Johnsens grund på Vejlbj Fed, og her rejste han mindsten for andre søhelte som Tordenskjold og Niels Juel, men også samtidige som Roald Amundsen fik en mindsten; det blev til en hel mindelund, »hvor 50 sten mindes alle

DRAKENBERG-JOHNSEN

nationers digtere og helte i fredens ånd«. Her indrettede Johnsen også et søfartsmuseum med en hel del skibsmodeller og forskellige kuriosa, som hans gamle søspejderdrengene sendte ham, når de var kommen ud på »de syv have«. Resultatet var dog nærmest et raritetskabinet, men Johnsen mente, det ville tiltrække alverdens turister.

De to hoved-helte var og blev Drakenberg og Grace Darling. De indgik i en næsten religiøs apoteose som verdensfredens formidlere. Johnsen formulerede det således:

»Drakenbergianere! Grace Darlinger! O.K. i alle lande forener Eder, og freden er sikker. Derfor garanterer Sophus E. Johnsen og hans venner, søens folk i alle lande«.

Johnsens ånd kom nok mest naturligt til udfoldelse i et muntert lag sammen med »Gnisten, Anton, Gunnar, Krone-Peter, Valde, Emil« og andre »helbefarne guttermænd«, som han selv skriver.

Men han havde et par ekstra krøller på hjernen, som bevirkede, at han ikke helt lod sig tilfredsstillende af gule ærter og flæsk med tilbehør. Johnsen havde en aggressiv og stædig fantasi, som ville tages alvorligt. Derfor denne fastholden ved helten Drakenberg og heltinden Grace Darling, der i forbindelse med målet: verdensfreden blev lidt af en

Sophus E. Johnsen med portræt af Chr. J. Drakenberg.

tvangstanke, som efterhånden mistede enhver forbindelse med virkeligheden – kun ikke for Johnsen.

Hertil må lægges en vis tilbøjelighed hos Johnsen til at optræde, gøre sig bemærket. Han kunne komme ind i en sporvogn, vandre op til vognstyrelsen, vende sig om og råbe: »Er vi her alle? Ja, vi er her vist alle«, og så vendt til vognstyrelsen: »Ja, så kan vi godt køre«.

Engang fandt han på at trække i matrostøj med korte bukser og i denne dragt vandre til fods til København med en trækvogn, fyldt med Drakenberg-relikvier. Ved samme lejlighed lod han sig fotografere i matrostøjet med et vældigt billede af Drakenberg. Der blev så lavet prospektkort efter fotografiet med følgende tekst:

Bliv kun som ham, I gutter blå,
tænk mildt om ham, I piger små.
Kun ufri folk kan ej forstå
en vikingørn som ham.

En tid trak Johnsen også rundt med en ged, som en anden Gandhi, og der var tale om, at han i København skulle optræde i en revy sammen med Ib Schønberg – og geden.

Nu da Johnsen ikke længer var rig, kom han ind på at indrykke

S.E.J. kan ikke parle vue, men i Paris to Gange var han takket være Hans Hartvig S. P. indført med Drakenberg OK. Saa 1937 under Udstilling blev han fejret og kaldt for Fredens Napoleon med Skæg, le grand Danois. Sunshine Suzsie Mme Duzaine ja alle J. I. I. Damer med Karlsruhe Svejts, Puttemejer inviterede ham hjem og han blev filmet paa Grand int. og gjorde Lykke ligesom Tuborg Øl Film. Det hele var som et 1001 Nat Eventyr med Hamburg i 1939. Men nu maa han ud af Andedammen igen og se andre Darlings.

*En af Sophus E. Johnsens karakteristiske annoncer fra hans senere leveår.
Fyllands-Posten 10. juni 1943.*

DRAKENBERG-JOHNSEN

annoncer i aviserne om alt muligt. Ofte kortsletter hans sprog, så han er vanskelig at forstå. En vis mening er der dog i en annonce fra 6. december 1932:

»Husk Bjørnsons O.K. aften på Palæ 8. ds. En glad gut og hans bedre halvdel med C.J.D.G.D.-humør, garanteret lødigt nordisk program med søspejderne uden anden politik end god ungdom frem«.

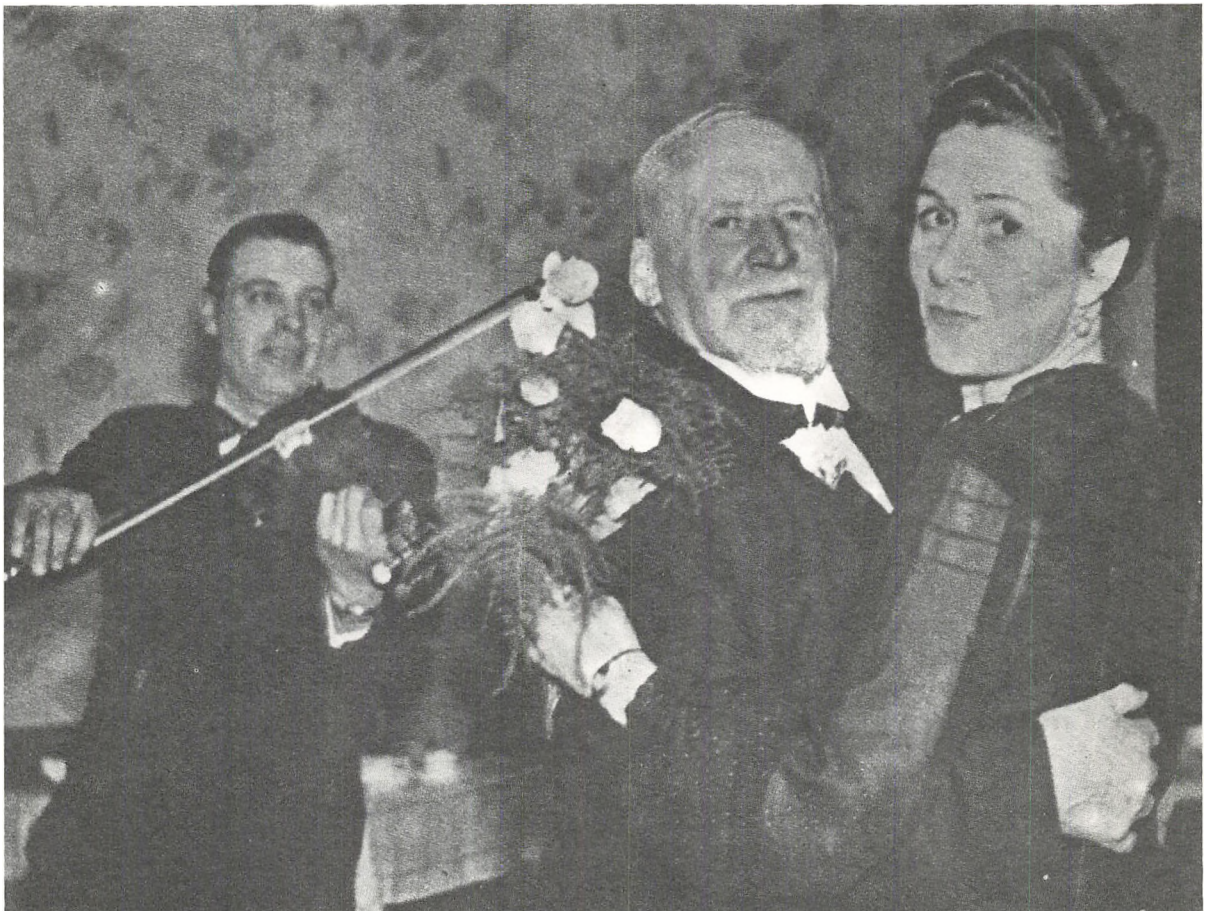
Men meget dunkel forekommer denne meddelelse:

»Times kunne ikke finde bund i vores Christian, så de fik en tyrk til at spille Drakenberg med 157. Men Taage Hags gin gjorde ham kold. Så vi er med G.D.Jacks Chum S.S.S.«.

Gik det lidt trægt med at nå verdensfreden, så havde Johnsen i sine senere år stort held med sit arbejde for at genoplive »Sluppen«, sømændenes optog gennem byen fastelavnsmandag, og naturligvis udsendte han et festnummer af »Svaberkosten« med hyldestdigt til »Sluppen« – og selvfølgelig også noget om Drakenberg. »Sluppen« faldt ganske inden for Johnsens stemmeføring, og han nød det.

Ellers var hans sidste år lidt sørgmuntre. Hans Marie døde, og det var kun sørgeligt. Men Johnsen kom i tanker om, at han ville have en

Sophus E. Johnsen træder brudevalsen med sin åbenbart lidt nølende brud.

ny Marie, og 9. oktober 1943 indrykkede han en annonce i Jyllands-Posten, der fortjener at citeres i sin helhed:

»Grace Darling Int. Fred liga hilses på vores 171 års Christians dødsdag med budskab om vor formæling med Marie II af Flensborg. Bryllupsmiddag i Folkets Hus d. 17. ds. til 800 – 5 kr. pr. kuvert. Samme menu som i 1926 (det var gule ærter og flæsk). Johnsen-Drakenberg«.

Der kom imidlertid vanskeligheder: Marie II kunne ikke »afmønstre« til den fastsatte tid, og brylluppet måtte udsættes. Om nu Marie II har haft betænkeligheder og rent ud har sagt nej, vides ikke, men Johnsen ville i hvert fald giftes som proklameret, og så fandt han en Marie III – for en Marie skulle det være – en servitrice Marie Mortensen, og vielsen fandt sted på rådhuset i Århus; men efter bryllupsmiddagen sagde bruden, at hun ikke betragtede sig som gift. Hun betragtede det hele som en spøg – og det kan man vel egentlig ikke fortænke hende i efter det, der var gået forud.

Johnsen havde heller ikke noget imod skilsmisse. »Jeg har fået en søn på 22, en dreng, der trænger til en far«, sagde han.

I de sidste år blev der stille om Drakenberg-Johnsen; muligvis havde han håbet at blive – næsten – lige så gammel som sit store forbillede, men skæbnen ville det anderledes: i november 1950 blev han påkørt af en sporvogn og stærkt kvæstet, og samme aften døde han på kommunehospitalet »kort før han ville være fyldt 81 år«.

I sin omtale af Johnsens død skriver Aarhus Stiftstidende, at han ofte sagde: »Jeg har haft et dejligt liv: ingen har villet gøre mig noget ondt«.

Han må altså have tilgivet kannikerne. De ville jo egentlig heller ikke Johnsen noget ondt.

¹ Christian Jacobsen Drakenbergs Levnets-Beskrivelse, 1774. ² O.A.Øverland i Folkebladet 1896, s. 42 f., Bokvennen, november 1932, og P.A.Ørberg i Personalhistorisk Tidsskrift, december 1972. ³ Udateret firebladet tryk »Viking kontra Kannik« (ca. 1927). ⁴ Udateret nr. af Drakenberg-Posten med svensk tekst og billeder af pokalerne. ⁵ A.St. 26.10.1926. ⁶ Aarhus-Posten 1.11.1926. ⁷ Aarhus-Posten 5.11.1926. ⁸ Aarhus-Posten 8.11.1926. ⁹ Aarhus Amtstidende 18.11.1926. ¹⁰ Jyllands-Posten og andre Århusblade 19.11.1926. ¹¹ Viking kontra Kannik s. 3. ¹² Viking kontra Kannik s. 4. ¹³ Viking kontra Kannik s. 2. ¹⁴ Drakenberg-Posten, Søspejderen, Svaberkosten og andre blade, Johnsen udgav, kom ikke regelmæssigt, men kun når Johnsen havde noget på hjerte. ¹⁵ Sandhen om Drakenberg-Bevægelsen. Firebladet tryk, okt. 1927.

Personregister ved Frode Hørlyk

- ABT, FRANZ, tysk komponist, 54
 ADAM AF BREMEN, tysk historieskriver, 61
 ADLER, D. B., bankier, 90
 AGERHOLM, EDUARD, operasanger, 50
 AGERSNAP, HANS, maler, 170, 171
 AGRICOLA, J. F., tysk komponist, 116
 ALBERT AF SALM, tysk prins, 79
 ALBRECHT, PEDER, stadsmusikant, 45, 68, 124, 128
 ALEXANDRINE, dronning, 48, 173
 ALLARD, D. J., fransk komponist, 54
 AMUNDSEN, ROALD, norsk polarforsker, 201
 ANDERSEN, H. C., digter, 188, 190
 ANDERSEN, J. MARTIN, maskinmester, 30
 ANDERSEN, OLUF, byfoged, 35, 38
 ARNDT, FRIEDRICH (FRITZ), overhornblæser, komponist, 46, 47
 AUBER, D. F. E., fransk komponist, 54

 BACH, JOHANN SEBASTIAN, tysk komponist, 116
 BACH, PH. E., tysk komponist, 116
 BADEN, RASMUS, købmand, 20
 BADEN-POWELL, ROBERT, spejderbevægelsens stifter, 195
 BAES, H. F., skræddermester, 63
 BAGGE, MAREN MICHELSDATTER, g. m. Chr. J. Drakenberg, 109
 BAGGESEN, H., lærer, 149
 BALSLEV, C. F., biskop, 176-177
 BARDE, JACOB, student, 153
 BARTHOLOMÆUS, komponist, 54
 BAUDITZ, SOPHUS, forfatter, 45
 BECH, MARCUS G., købmand, 67
 BECH, PEDER, amtsfuldmægtig, borgmester, 111
 BECK, GOTFRED, købmand, 95
 BECK, VILHELM, præst, formand for Indre Mission, 144, 178, 180
 BEETHOVEN, LUDWIG VAN, tysk komponist, 54
 BELLOC, HILAIRE, engelsk forfatter, 196
 BENTZON, ELSE, student, 155, 156
 BENTZON, OTTO, forfatter, 50
 BERGMANN, JULIUS, brigademusikdirektør, 47
 BERGMANN & SMITH, skibsmæglere, 199
 BERING, JENS A., lærer, 85
 BERIOT, CHARLES-AUGUSTE DE, fransk komponist, 55
 BEYER, JØRGEN, ministersekretær, 184
 BILLE, STEEN, kaptajn, 75, 76
 BIRCH, A., biskop, 40, 41, 114, 120
 BIRCK, SOPHUS, teaterleder, forfatter, 54
 BJERGET, ANDREAS, fattigvæsenkasserer, 40, 42
 BJØRNBAK, ALFRED, redaktør, 96, 162
 BJØRNBAK, LARS, højskoleforstander, politiker, 90, 149
 BJØRNBAK, VIGGO, redaktør, politiker, 96
 BLACHE, CHRISTIAN, marinemaler, 75, 76, 138, 170
 BLACHE, H. H., rektor, 13, 73-79, 112-114, 119-121, 138
 BLAUENFELDT, L., præst, forfatter, 179, 180
 BLICHER, ST. ST., præst, digter, 24
 BLICHFELDT, K. H., byfoged, 39
 BOESEN, JOHANNES, landskabsmaler, 138
 BORUM, ALLAN, civilingeniør, 146, 153
 BRAHE, TYCHO, astronom, 163, 165
 BRAMMER, G. P., biskop, 34
 BRANDT, GINE, 76
 BREDSORFF, J. M., maler, 170
 BREMS, ANDERS, musiker, sanger, 56, 57
 BRIX, INGEBORG, student, 155
 BROGE, HANS, købmand, 41, 93, 95, 97
 BRUUN, OLE FREDERIK, præst, 12
 BRÜCKER, G. V., præst, 178
 BRØNDSTED, K. G., forfatter, lektor, 57, 152, 155
 BULL, OLE, norsk violinvirtuos, 53
 BURSCHÉ, ANNE MARIE, g. m. købmand H. C. BURSCHÉ, 74
 BURSCHÉ, H. C., købmand, 78
 BÄHNCKE, W., kapelmester, 46
 BØGGILD, THYRIE, bedemand, graver, 40, 41
 BØLCK, P. F., vinhandler, 130-132
 BÅGØ, G. CHRISTOFFER, højskolemand, 90, 149

 CAROLINE AMALIE, dronning, 130, 132, 194
 CARØE, J. F. A. M., adjunkt, 142
 CASTELLI, J. F., tysk digter, 133
 CETTI, FREDERIK, skuespiller, 128
 CHARISIUS, SOPHIE ELISABETH, g. m. baron PEDER RODSTEEN, 35
 CHARLOTTE FREDERIKKE, prinsesse, 126-133
 CHRISTENSEN, B., adjunkt, 149
 CHRISTENSEN, GODFRED, maler, 170
 CHRISTENSEN, J. C., politiker, 181
 CHRISTENSEN, JØRGEN, købmand, 118
 CHRISTENSEN, MAREN FALCK, g. m. skuespiller C. N. ROSENKILDE, 118
 CHRISTENSEN, VILHELM, sølvvarefabrikant, 139
 CHRISTIAN V, 32, 107
 CHRISTIAN VI, 107
 CHRISTIAN VII, 37, 107
 CHRISTIAN VIII, 23, 84, 120, 122, 126, 130
 CHRISTIAN X, 173
 CHRISTIANSEN, ERNST, violinist, koncertmester, 56, 57
 CLAUSEN, HENRIK, kapelmester, 50
 CLAUSEN, JOHANNES, biskop, 187
 COLLARD, H., stabshornist, 45-46, 47
 COOPER, J. F., amerikansk forfatter, 133

 DAHL, TORKILD CHRISTIAN, overrettsprokurator (sen. stiftamtmand), 84, 85
 DAHLENBORG, J. C. L., rektor, 149, 150
 DAHLERUP, M. H. L., stiftsprovst, 85, 136
 DAHLERUP, VILHELM, arkitekt, professor, 76, 136
 DALGAS, ENRICO MYLIUS, hedeopdyrker, 91, 140
 DALGAS, METTE MARIE, datter af E. M. DALGAS, 140
 DAM, A., købmand, 95, 97
 DANIELSEN, H. P., restauratør, 160
 DANNESKIOLD SAMSOE, CHRISTIAN C. S., greve, 111
 DANNESKIOLD SAMSOE, FREDERIK, greve, 107-110, 114, 116
 DANNESKIOLD SAMSOE, FREDERIKKE LOUISE CHARLOTTE, komtesse, 107, 110, 111
 DICKENS, CHARLES, engelsk forfatter, 188, 196
 DORPH, N. V., maler, 170
 DRAKENBERG, CHR. JACOBSEN, sømand, 108, 109, 163, 194-205
 DRAKENBERG-JOHNSEN, se skibsprovianteringshandler SOPHUS E. JOHNSEN
 DU PUY, EDOUARD, fransk komponist, 127, 128
 DÆNDLER, J. H., blikkenslager, 41

 EBBESEN, LAURIDS, adelsmand, 194
 EBELING, C. E., organist, 40, 41
 ELMQUIST, A. F., bladudgiver, bogtrykker, 23, 40, 42, 88, 119, 120, 122
 ENGELL, F. C. C., overlærer, 149, 152-156
 ENGELL, MARGRETHE, lærerinde, 155
 ENSTRØM, strøkone, rengøringskone, 40, 42
 ERSLEV, EDVARD, adjunkt, 142, 160, 162
 ESKESEN, FRODE, maler, 170
 ESTRUP, J. B. S., politiker, 55-56, 94
 ETLAR, CARIT, forfatter, 25, 188
 EWALD, H. F., forfatter, 188

 FABRICIUS, A., adjunkt, 142
 FABRICIUS, L. S., bankkasserer, 14, 90, 93
 FAHRBACH, PHILIP, østrigsk komponist, 54
 FENGER, C. E., politiker, 140
 FENGER, P. B., skolebestyrer, 97
 FIBIGER, JOHANNES, præst, forfatter, 140
 FIBIGER, MATHILDE, forfatterinde, kvindesagsforkæmper, 140, 141
 FINSEN, S. H. S., kancelliråd, herredsfoged, 84
 FISCHER, PAUL, maler, 170
 FOSS, HARALD, maler, 170
 FOUQUÉ, FR. DE LA MOTTE, fransk forfatter, 133

PERSONREGISTER

- FRANCKE, HANS DUE, læge, 119
 FREDERIK V, 107
 FREDERIK VI, 68, 69, 82, 84, 110, 111
 FREDERIK VII, 79, 82, 84, 126, 127, 133, 141
 FREDERIK FERDINAND, prins, 67, 128, 136
 FRICH, SØREN, fabrikant, 65, 97, 162
 FRISTRUP, NILAUS, maler, 167
 FRITZ, ANDREAS, landskabsmaler, 136, 138, 170
 FRÖLICH, L., maler, 170
 FULLING, FRANTZ, gæstgiver, vinhandler, kirkeværg, 40, 42
 FUNCH, CL., overlærer, 84, 87
- GADE, NIELS W., komponist, 47
 GANDHI, MAHATMA, indisk nationalist-
 leder, 203
 GEBAUER, C. D., dyremaler, 134, 135
 GEERT-JØRGENSEN, EINAR, overlæge, 153
 GENLIS, STÉPHANIE, fransk forfatterinde,
 133
 GERKER, F. A., restauratør, 28–29, 31
 GESIUS, JACOB, apoteker, 35–36, 37, 38
 GOETHE, JOHANN WOLFGANG, tysk dig-
 ter, 118
 »GRACE DARLING«, 199, 200, 201, 202,
 205
 GRAM, A. V., adjunkt, 149
 GRAUN, K. H., tysk komponist, 116
 GREFFEL, BERNHARD, overtrompeter, 46
 GREFFEL, LOUIS, oversergent, regissør,
 46
 GROSCHMANN, HENRIK ERNST, komponist,
 kantor, 108, 112–116
 GROSCHMANN, JOHAN HENRIK, premier-
 lejtant, 112
 GRUNDTVIG, N. F. S., præst, digter, 181
 GRÜNWARD, A., cellist, 54
 GRAAH, J. A., stiftamtmand, 85
 GULDBRANDSEN, PEER, skuespiller, 199,
 200
 GUTFELD, A. JOHN, kapelmester, 48
 GUTFELD, CARL FREDERIK, præst, 119
 GÜLDENCRONE, FR. J. CHR., baron,
 stiftamtmand, 129
 GÜLDENCRONE, JULIANE MARIE, baro-
 nesse, 23
 GYLDENLØVE, ULRIK CHRISTIAN, greve,
 107
 GÖTZSCHE, K. V., biskop, 177, 178, 180
- HAHN, DITLEV, læge, 135
 HAHN, JOHAN CHRISTIAN, præst, 135
 HAHN, MARGRETHE, datter af pastor
 J. C. HAHN, 135
 HAHN, P. J., manufakturhandler, 89,
 90, 91, 92
 HALD, N. H., gørtler, 97
 HAMMERSHØJ, J. P., købmand, 84
 HAMPE, GEORG WILHELM, forstinspek-
 tør, 103, 104
- HANNOVER, EMIL, kunsthistoriker, 135
 HANSEN, C. C., præst, 39
 HANSEN, HANS, student, 153
 HANSEN, H. C. PETER, journalist, forfat-
 ter, 119
 HANSEN, H. P., politiker, 144
 HANSEN, OLAF, lektor, 155, 156
 HANSEN, W., musikdirektør, 56
 HANSEN AARSLEV, J., maler, 138
 HARBOØREPRÆSTEN, se pastor ANTON M.
 JENSEN
 HASS, skuespiller, 124
 HASSELBALCH, JOHAN, proprietær, 57
 HAUBERBACH, ANDRÉ, politiassistent, 16
 HAYDN, FRANZ JOSEPH, østrigsk kompo-
 nist, 47, 54, 57
 HEERING, C. M. J., adjunkt, 155
 HEIBERG, J. L., forfatter, 140
 HEIBERG, P. A., forfatter, 118
 HEIDEBRECHT, A., admiral på »Slup-
 pen«, 19
 HEILMANN, AUGUST WILHELM, stiftsfysi-
 kus, 113
 HEILMANN, CHRISTINE ELISABETH, g. m.
 HENRIK ERNST GROSCHMANN, 113
 »HELLIG NIELS«, 101–106
 HELWEG, CHR., reservelæge, 168
 HÉROLD, LOUIS, fransk komponist, 54
 HERTEL, CHR. VEST, præst, 107, 108,
 114, 116
 HERTZ, CHR. E., borgmester, 88
 HERTZ, HENRIK, forfatter, 118
 HERZ, HENRI, østrigsk pianist, kompo-
 nist, 55
 HOFFMEYER, J., overlærer, 149
 HOFFORY, JULIUS, filolog, 162
 HOLBERG, LUDVIG, forfatter, 25, 123
 HOLLE, OTTO, bagermester, 107
 HOLM, ANDERS W., forfatter, 179
 HOLM, EDVARD, historiker, 146, 148
 HOLM, LAURENTIUS, læge, 152
 HOLM, N. E. S., landskabsmaler, 136
 HOLM, P., organist, 136
 HOLM, PETER, museumsdirektør, 19, 20,
 106
 HORN, hofdame, 128
 HORNUNG & MØLLER, pianofabrikanter,
 53, 54
 HÄNDEL, G. F., tysk komponist, 116
 HÆRNING, AUGUST, maler, 171
 HØEG-HANSEN, A., arkitekt, 173
 HØEGH-GULDBERG, EMMERICH, maler,
 forstander, 134–139
 HØEGH-GULDBERG, JULIUS, oberst, 134
 HØEGH-GULDBERG, OVE, statsminister,
 stiftamtmand, 23, 62, 111, 134
 HØJLUND, TH., student, 153
- INGEMANN, B. S., forfatter, 117
 INGERSLEV, H. P., godsejer, politiker,
 19, 144, 147, 149
- JACOBSEN, V., købmand, 62
 JANSON, H. F., biskop, 114
 JENSEN, ADOLPH, departementschef, 146,
 154
 JENSEN, ANTON M., præst, 176–193
 JENSEN, BERNHARDT, borgmester, 28
 JENSEN, C. A., portrætmaler, 136
 JENSEN, G. A., højesteretsassessor, 14, 61
 JENSEN, HARALD, redaktør, politiker, 98
 JENSEN, MADS, gartner, 163
 JENSEN, MIKKEL, husmand, 86
 JENSEN, NIELS, se JENSEN-TOUSTRUP,
 NIELS
 JENSEN, OLE, gæstgiver, 56
 JENSEN, VICTOR, lærer, 17, 167, 174
 JENSEN, VILH. P., maler, 173
 JENSEN-TOUSTRUP, NIELS, politiker, 25–
 27
 JENSSEN-TUSCH, H., lærer, 149
 JESPERSEN, CHR., student, 153
 JESPERSEN, HENRIK, maler, 170
 JESPERSEN, OLFERT, komponist, dirigent,
 56
 JOHANSEN, KRISTEN, provst, 189
 JOHNSEN, MARIE, g. m. SOPHUS E. JOHN-
 SEN, 200, 204, 205
 JOHNSEN, SOPHUS E., skibsproviant-
 ringshandler, 20, 22, 194–205
 JOHNSON, SAMUEL, engelsk forfatter, 196
 JUEL, AXEL, forfatter, 198
 JUEL, NIELS, søhelt, 201
 JØRGENSEN, fru, spiritistisk medie, 192
 JØRGENSEN, tegnelærer, 118
 JØRGENSEN, AXEL, student, 153
 JØRGENSEN, A. D., historiker, 154
- KABELL, JOHANNES, kantor, organist, 40,
 41, 120, 122
 KABELL, LUDVIG, maler, 170
 KAMPFMAN, HACK, birkedommer, 85
 »KANDARIUS«, se N. H. ROTH
 KANT, IMMANUEL, tysk filosof, 154
 KARNOW, MAGIUS, student, 153
 KETTERER, komponist, 54
 KIER, CHR., overretssagfører, 97
 KINGO, THOMAS, salmedigter, biskop,
 142, 181
 KIRKEBY, ANKER, redaktør, 151, 152,
 153, 156, 157
 KLEISDORFF, LESOR, overlærer, 146–150,
 152
 KLEIST, HEINRICH, tysk digter, 118
 KLOKKER, JENS, se JENS POULSEN
 KNUD VI, 101
 KNUDSEN, JAKOB, forfatter, 153
 KNUDSEN, REGNAR, adjunkt, 155
 KNUDSEN, TH., distriktslæge, 160, 165
 KOFOED, C., lærer, 149
 KOPPEL, M. R., købmand, sparekasse-
 direktør, 91, 92, 95
 KOTZEBUE, AUGUST VON, tysk forfatter,
 23, 119
 KRAG, M., adjunkt, 149, 151

- KRAIBERG, N. R., lærer, 84, 86, 87
 KRAUSE, E., maler, 170
 KREBS, AXEL, student, 153
 KRISTENSEN, EVALG TANG, folkemindesamler, forfatter, 104
 KRUSE, L., malermester, 97, 138
 KRÆFTING, I. W., kunstfryværker, 29, 30
 KRØYER, P. S., maler, 170
 KUHLAU, FR., komponist, 54
 KYED, H., politibetjent, 169
 KØBKE, CHRISTEN, maler, 134-136
- LA COUR, JANUS, maler, 136, 138
 LADIGES, HEINRICH VON, godsejer, 130
 »LAMME RAS«, bådsmænd på »Sluppen«, 18
 LANGBALLE, OTTO, købmand, 97
 LANGE, JULIUS, kunsthistoriker, 152
 LARSEN, FR., gæstgiver, 161
 LARSEN, H. A. M. T., administrator, 198
 LARSEN, H. R. G., adjunkt, 155
 LARSEN, J. H., præst, forfatter, 118
 LARSEN, O., adjunkt, 155
 LARSEN-LEDET, LARS, afholdsagitor, redaktør, 176, 182
 LAUN, FRIEDRICH, tysk forfatter, 133
 LAURITZEN, MARRYAT, visesanger, 29
 LAURSEN, bådsmænd på »Sluppen«, 21
 LEHMANN, ORLA, politiker, 85, 111
 LEOPOLD, SVEND, forfatter, 198
 LESER, CARL, pianist, 53-57
 LESER, MATHEA, f. HASSELBALCH, g. m. CARL LESER, 57
 LESER, ROBERT, østrigsk operasanger, 53
 LICHT, EUSEBIUS, cand. pharm., 31
 LIISBERG, N. C., drejermester, 68
 LINDHARDT, P. G., kirkehistoriker, 177, 178, 180
 LISER, H. P., stabssergent, 57
 LORENTZEN, F. C., adjunkt, 149, 155
 LUMBYE, GEORG, komponist, dirigent, 48
 LUMBYE, H. C., komponist, dirigent, 54
 LUND, C. G. V., rektor, professor, 146
 LUND, OTTO, rektor, 149, 152
 LUTHER, MARTIN, reformator, 189
 LØFFLER, skuespillerinde, 128
- MACKINTOCH, HUGH, engelsk forfatter, 198
 MADSEN, OLE, admiral på »Sluppen«, 19
 MAKWARTH, LUDVIG, musiker, komponist, 47-50, 52
 MAKWARTH, MISKOW, sen. skuespiller, sceneinstruktør, 48, 52
 MAKWARTH, SVEN, sen. bankbestyrer, 48
 MALBERG, HENRIK, skuespiller, 198
 MARIE, prinsesse, 198
 »MATABELE« = bibliotekar CHR. STUB-JØRGENSEN, 197
 MELCHIOR, MORITZ, grosserer, 90
- MELCHIOR, MOSES, grosserer, 90
 MELDAL, C. T., adjunkt, 149, 155
 MENDELSSOHN-BARTHOLDY, FELIX, tysk komponist, 47, 54
 MÉTRA, O., fransk komponist, 54
 MEULENGRACHT, LARS CHR., etatsråd, bryggeriejer, 20
 MEYER, CHR., apoteker, 31
 MEYER, H., grosserer, 91
 MEYER, OTTO, møller, 163
 MICHAELIS, SOPHUS, forfatter, 48, 54
 MICHELANGELO, italiensk billedhugger, maler, arkitekt, 152
 MICHELSEN, AXEL, koncertsanger, 57
 MIKKEL, skoleelev, 113
 MILTON-JENSEN, C., maler, 170
 MOE, CARL, præst, formand for Indre Mission, 176, 177, 183
 MOLS, NIELS PETER, maler, 138, 170
 MORTENSEN, MARIE, g. m. SOPHUS E. JOHNSEN, 205
 MOZART, W. A., tysk komponist, 125
 MUNCH, F., præst, 182
 MÜLLER, FR., teaterdirektør, 50
 MÜLLER, J. M. A., toldinspektør, 85, 86
 MÜLLERTZ, A. J., overbanemester, 97
 MYLORD, H. E. J., overlærer, 149, 160
 MØLLER, farverenke, 117
 MØLLER, købmand, 165
 MØLLER, CARL, musikdirektør, 56
 MØLLER, IRMA, danserinde, 198
 MØLLER, MATHIAS, lektor, 152, 155
 MØLLER, POUL MARTIN, forfatter, 118
 MØLLER, V. R., adjunkt, 155
 MØNSTED, OTTO, fabrikant, 62, 82, 108, 114
 MØNSTED, PETER M., landskabsmaler, 138, 170
 MØRK, J. M., konsul, 97
- NICOLAI, CORNELIUS, præst, 194
 NIELSEN, A., symaskinefabrikant, 97
 NIELSEN, CHR. V., arkitekt, 167
 NIELSEN, JØRGEN, byfoged, 86, 105
 NIELSEN, R., mekaniker, 161
 NIELSEN, RASMUS, kontorchef, forfatter, 14, 15
 NISS, TH., maler, 170
 NORDSTEDT, J. C., bogbinder, 11
 NORS, O. H., prokurator, kancelliråd, 91, 92, 93
 NYEGAARD, maler, 11
 NØRREGÅRD, JENS, højskoleforstander, 90, 148
 NØRUP, HARRY, redaktør, 186
 NØTHEN, ANDERS, muremester, 68
- OLSEN, J. J., overlærer, 95, 97
 OLSEN, MARINIUS, varietedirektør, 46
 OLSEN, S. A., provst, 187
 OPPERMANN, LUDVIG H. F., overlærer, 84, 86, 87
 ORMSLEV, J., købmand, 97
- OSTERMANN, C. C., overlærer, 149
 OTTERSTRØM, CHR., kancelliråd, bankkasserer, 84, 85, 86, 88
 OVERSKOU, THOMAS, skuespiller, forfatter, 25, 123-125, 127
- PARSBERG, MANDRUP, adelsmand, 163, 165
 PATTI, CARLOTTA, italiensk koncertsangerinde, 53
 PAUER, ERNST, østrigsk pianist, komponist, 55
 PEDERSEN, JOHAN, overretssagfører, 65, 66
 PEDERSEN, LAURITZ STEFFEN, se LAURITZ STEPHAN
 PEDERSEN, VIGGO, maler, 170
 PERGOLESI, G. B., italiensk komponist, 108, 116
 PETERSEN, AUGUST, billedskærer, 167
 PETERSEN, DIETRICH, adjunkt, 155
 PETERSEN, F. RYBNER, boghandler, 54
 PETERSEN, JULIUS, maler, 30, 167-175
 PETERSON, VAGN, student, 153
 PICHLER, CAROLINE, forfatterinde, 133
 PIPPEL, J. F., hattemager, 69
 PLOUG, CARL, forfatter, politiker, 14, 89, 92, 93
 PONTOPPIDAN, HENDRIK, købmand, generalkonsul, 90, 91
 PONTOPPIDAN, MORTEN, præst, 178, 180
 POULSEN, JENS, ringer, graverkarl, 40, 42
 PRINSEN AF WALES (EDWARD VIII), 196
 PRITZWITZ, K. L. W. E. VON, general, 80
 PUGGAARD, HANS, grosserer, 140
- RAHBEK, KNUD LYHNE, forfatter, 37
 RAMM, J., adjunkt, 155
 RASMUSSEN, ANTON, admiral på »Sluppen«, 21
 RASMUSSEN, LUDVIG MARQUARD, se LUDVIG MAKWARTH
 RASMUSSEN, POUL, arkivar, 185
 RASMUSSEN, RASMUS, billedhugger, 136
 REDDELIEN, C. H. N., apoteker, 23
 RÉE, ANTON, pianist, 83
 RÉE, HARTVIG PHILIP, fabrikant, 63, 82
 RÉE, IMMANUEL, komponist, musikforlægger, 80-83
 REVERDIL, E. S. F., kabinetssekretær, 107, 108
 RIBERHOLT, HILMAR, maler, 172
 ROBERTSON, LUDVIG D., kaptajn, gymnastiklærer, 71
 RODSTEEN, PEDER, stiftamtmand, baron, 35
 ROHDE, H. C., lærer, vicekantør, 114
 ROSEN, ANTON S., arkitekt, 173
 ROSENKILDE, CHRISTEN NIEMANN, kantør, skuespiller, 23, 24, 117-125
 ROSSINI, G. A., italiensk komponist, 54

PERSONREGISTER

- ROTH, N. H., ritmester, forfatter, 31
 ROZZI, I., konditor, 56
 RYE, OLAF, general, 76, 79
 RØMER, OLE, astronom, 163, 165
 RØNNOW, EMIL, lærer, 174
 RØRDAM, MARIE, g. m. SKAT RØRDAM, 34
 RØRDAM, SKAT, biskop, 178
 RØSE, JACOB FREDERIK WILHELM, købmand, 40, 71, 130
- SCAVENIUS, J. F., politiker, 147, 148
 SCHEIBYE, KRESTEN, admiral på »Sluppen«, 19
 SCHILLER, FRIEDRICH VON, tysk digter, 118
 SCHIØTZ-JENSEN, N. F., maler, 170
 SCHMALFELD, JACOB ERNST, tobaksfabrikant, 195
 SCHMIDT, AUGUST F., folkemindesamler, 103, 106, 138, 185
 SCHMIDT, LOUIS, redaktør, 199
 SCHMIDTEN, U. VON, borgmester, 14, 91
 SCHMIDT-PHISELDECK, C. VON, maler, 170
 SCHOPPE, CARL FREDERIK, løjtnant, 128, 131, 132
 SCHORN, WILLY, forfatter, 42
 SCHUBERT, FRANTZ, østrigsk komponist, 47
 SCHUMACHER, J. L., politimester, 16
 SCHYTTE, H. V., musikhistoriker, 41, 42
 SCHYTTE, KNUD, alterdegn, 40-41, 42
 SCHYTTE, LUDVIG, komponist, 41
 SCHØLLER, C., oberst, 47
 SCHØNBERG, IB, skuespiller, 203
 SCOTT, WALTHER, engelsk forfatter, 133
 SCT. NICOLAUS, se »HELLIG NIELS«
 SEIDELIN, J. C., grosserer, bankdirektør, 91, 92
 SEJERSEN, J. P., købmand, 165
 SELMER, H. P., personalhistoriker, sprogrenser, 165
 SEVERIN, TH. F., købmand, stadshauptmand, 68
 SIMONSEN, NIELS JUEL, operasanger, 54
 »SKOLEMETTE«, pedel, 76
 SKONNING, HANS HANSEN, bogtrykker, 33
 SKOVBY, HARALD, købmand, bankdirektør, 13-14, 89-93
- SKOVGAARD, JOAKIM, maler, 170
 SKOVGAARD, NIELS, maler, 170
 SKOVGAARD, P. C., maler, 170
 SLOTT-MØLLER, HARALD, maler, 170, 171
 SMITH, TROELS, præst, 142
 SOYA-JENSEN, CARL, maler, 172
 SPEYER, A., forretningsfører, 65
 STEENBERG, JACOB, præst, 119, 125
 STEENSTRUP, JACOB, telegrafist, 140
 STEGMANN, N. F., adjunkt, 149, 155
 STENDER, W., malermester, 30
 STEPHAN, LAURITZ, litterat, 50-52
 STOUGAARD, JENS, rektor, 114
 STRADELLA, ALESSANDRO, italiensk komponist, 55
 STRAUSS, JOHANN, østrigsk komponist, 54
 STUDSGAARD, FREDERIK CARL, stiftsprovst, 132
 SVANE, L. C., kaptajn, 163
 SVANE, SIGURD, maler, 138
 SVEINBJØRNSSON, SV., adjunkt, 149, 151, 155
 SVENDSEN, W. E., fotograf, 56
 SØRENSEN, FREDERIK, 163
 SØRENSEN, RASMUS, lærer, 118
 SAABYE, ERHARD, præst, 39
- TAUBER, ERICH GJØRUP, etatsråd, rektor, 73, 114
 TELEMANN, G. P., tysk komponist, 116
 THALBITZER, CARL, nationaløkonom, 91
 THOMSEN, A., skibsmægler, 130
 THOMSEN, CARL, gartner, 160
 THORSEN, METTE, se »SKOLEMETTE«
 THURA, LAURIDS, arkitekt, 164, 165
 TIETGEN, C. F., finansmand, 91
 TOMMESEN, MORTEN, ligkistesnedker, 39
 TORDENSKJOLD, søhelt, 195, 201
 TSCHERNING, A. F., officer, politiker, 84
 TULLIN, CHRISTIAN B., forfatter, 116
 TUXEN, GEORG, student, 153
- UHLENDORFF, cellist, 56
 USSING, HENRY, præst, 150
- WAGNER, RICHARD, tysk komponist, 47, 54, 55
 WAHLIN, pianist, 56
- VALDEMAR I, 101
 VALDEMAR, prins, 198
 VANDERVELDE, forfatter, 133
 WARBERG, S., boghandler, 11, 12
 WARTHOE, J., musiklærer, violinist, 54
 VAUPELL, JON, rektor, 153, 155
 WEINSCHENCK, H. D., konditor, 71, 162
 WEIS, ANDREAS, møllejejer, 125, 152
 WEIS, CHRISTIAN, stiftsfysikus, 125, 140
 WEIS, ERNST PETER, distriktskirurg, 119, 125
 WENTRUP, OLAF, forfatter, 50, 52
 VERDI, G., italiensk komponist, 54
 VERDIER, A., musiklærer, violinist, 54, 55, 56
 VERMEHREN, G., maler, 170
 WERNER, FR., fabrikant, 158, 159
 WERNER, GUSTAV, fabrikant, 96, 159, 162
 VERNER, KARL, sprogforsker, 96, 158-166
 VIBÆK, MARIUS, filolog, 166
 WILHELM, EMILIUS, komponist, teaterkapelmester, 50
 WILKENS, CLAUDIUS, filosof, 165
 WINTHER, CHR., forfatter, 118
 VISBY, FREDERIK, tandlæge, tegner, 19
 WITH-JENSEN, J. V., kasserer, 184
 WORM, OLE, læge, oldforsker, 102
 WORM, PAULINE, forfatterinde, kvindesagsforkæmper, 140-145
 WÆRUM, S. Chr., grosserer, 66
- ZACHO, CHR., maler, 136, 170
 ZASTROW, H. A. VON, major, 73, 75
 ZEUNER, JACOB, boghandler, bogtrykker, 55
 ZINCK, OTTO, sanger, 128
 ZRZA, CHRISTINE, skuespillerinde, 128
- OEHLENSCHLÄGER, ADAM, digter, 11, 117, 120, 133, 199
 ØLSGAARD, ELIAS, billedhugger, 196, 197, 198
 ØRUM, P. P., læge, 98
 ØRUM, S., snedkermester, 138
- AAGAARD, C. F., maler, professor, 170
 AAKJÆR, JEPPE, forfatter, 63

Publikationer
udgivet af Århus byhistoriske Udvalg

BARN I ÅRHUS

Redigeret af Åge Bredsted,
Vagn Dybdahl og Emanuel Sejr.
1956. 139 sider. Udsolgt.

BARN I ÅRHUS

Anden samling.
Redigeret af Åge Bredsted,
Vagn Dybdahl og Emanuel Sejr.
1957. 183 sider. Udsolgt.

ÅRHUS PROMENADE 1909-59

Redigeret af Vagn Dybdahl og
Finn H. Lauridsen.
1958. 244 sider. Udsolgt.

Rasmus Nielsen:

ÅRHUS I FYRRERNE

Ny udgave med
oplysende noter af Emanuel Sejr.
1959. 164 sider. Kr. 11,90.

Emanuel Sejr:

GAMLE ÅRHUSGADER

1960. 154 sider. Udsolgt.

Helge Søgaard:

DET ÆLDSTE ÅRHUS

1961. 114 sider. 26 plancher.
Kr. 31,80.

Emanuel Sejr:

GAMLE ÅRHUSGADER

Anden samling.
1961. 160 sider. Udsolgt.

FREMMEDE SER PÅ ÅRHUS

Redigeret af Finn H. Lauridsen.
1962. 247 sider. Udsolgt.

ERHVERV I ÅRHUS 1735

Ved Poul Enemark.
1963. 80 sider. Kr. 11,50.

Bernhardt Jensen:

FRA DET GLADE ÅRHUS

De gamle varieteer og morskabsteatre.
1963. 252 sider. Udsolgt.

Anna Thestrup:

ELIGEREDE BORGERE

I ÅRHUS 1740-1837
1964. 136 sider og 2 udfoldstavler.
Kr. 18,40.

UNG I ÅRHUS

Redigeret af Vagn Dybdahl.
1964. 298 sider. Udsolgt.

UNG I ÅRHUS

Ny samling.
Redigeret af Vagn Dybdahl.
1965. 224 sider. Kr. 36,80.

Bernhardt Jensen:

SOM ÅRHUS MOREDE SIG

Folkelige forlystelser fra 1860'erne
til 2. verdenskrig.
1966. 248 sider. Udsolgt.

Peder Hansen Resen:

ATLAS DANICUS. ÅRHUS STIFT

Tekst og oversættelse ved
Helge Søgaard.
1967. 160 sider, 27 planchesider.
Kr. 36,80.

Erik Christiansen:

GENNEM ÅRHUS I TRÆSKO

Billedredaktion og oplysende noter
ved Peder Jensen.
1967. 109 sider.
Indbundet: udsolgt; hæftet: kr. 14,95.

Ib Gejl:

UNDER VÆRGERÅDET

Forsømte og »forbryderske« børn
i Århus 1905-15.
1967. 121 sider. Kr. 23,00.

Emanuel Sejr:

ÅRHUS-MOSAIK

Personer og begivenheder i den lille by.
1967. 281 sider. Kr. 39,70.

Vagn Dybdahl:

**DET LOKALHISTORISKE
ARBEJDE I BYERNE**

Erfaringer fra Århus byhistoriske
Udvalgs virksomhed.
1968. 24 sider. Udsolgt.

Victor Jensen:

KLUNKETID OG KRIGSÅR

Århus omkring år 1900 og under
besættelsen 1940-45.
1968. 308 sider. Kr. 41,40.

BORGERE I BYENS RÅD

Medlemmer i Århus bys borger-
repræsentation og byråd 1838-1968.
Redigeret af Ole Degn og
Vagn Dybdahl.
1969. XXIV + 268 sider. Kr. 41,40.

ULYKKE, NØD OG BRØDE

Begivenheder i Århus.
Redigeret af Vagn Dybdahl.
1969. 72 sider. Kr. 16,10.

Bernhardt Jensen:

DA ÅRHUS VAR HOLLYWOOD

Et kapitel af stumfilmens historie.
1969. 160 sider. Udsolgt.

DA DET VAR NYT I ÅRHUS

Ved Ole Degn.
1970. 208 sider. Udsolgt.

ÅRHUS DENGANG OG NU

1971. 144 sider. Udsolgt.

ÅRHUS-ÅRBOG 1972

156 sider. Kr. 34,50.

MANGE KOMMER TIL ÅRHUS

1972. 154 sider. Kr. 46,00.

Vagn Dybdahl:

SOCIALHISTORIE

I KØBSTÆDERNE

1972. 20 sider. Udsolgt.

**RASMUS PEDERSEN THESTRUPS
STAMBOG**

Ved Helge Søgaard.
1972. 100 sider. Kr. 34,50.

ÅRHUS DENGANG OG NU

Anden samling.
1972. 138 sider. Udsolgt.

ÅRHUS-ÅRBOG 1973

156 sider. Kr. 39,75.

S. Hjort Eriksen:

SÅDAN VAR ÅRHUS

Lette vidnesbyrd om Århus i 1920'erne
og 1930'erne.
1973. 184 sider. Kr. 55,20.

ÅRHUS-ÅRBOG 1974

161 sider. Kr. 42,20.

Bernhardt Jensen og Peder Jensen:

MARSELISBORG-SKOVENE

Historie og begivenheder gennem
århundreder.
1974. 208 sider. Kr. 69,00.

Emanuel Sejr:

ÅRHUS-PROFILER

Skikke, personer og begivenheder
i den svundne by.
1974. 216 sider. Kr. 66,70.